

TARTALOM

CS. SZABÓ László: Lélek a kövek közt	3
VÁROSOS MAGYARORSZÁG	
POMOGÁTS Béla: Városos Magyarország	6
KONCSOL László: Botcsinálta központ az abszolút periferián	8
KÁNTOR Lajos: Kolozsvár nagy korszaka	14
MÁK Ferenc: A letartóztatott önképzőkör	19
BARTUSZ-DOBOSI László: Magyar Athén	26
SZÉNÁSI Zoltán: Főváros és vidék	33
SZIRTES Gábor: Régiekre emlékezve	41
KECZÁN Mariann: Gondolatok a debreceni Ady Társaságról	45
KÓSA Csaba: Várostörténet	49
SZÉPIRODALOM	
UTASSY József: Önkritikus	51
TORNAI József: A nappal éjében, az éjszaka nappalában; Sej dáré, dinaré; Nem is költő, sejhaj	52
S. CSOMA János: „aki ivott az ég vízből”; Innen jövőbe; Zézé; Emlékező sorok; Stimmung	54
KERÉK Imre: Kodály; Henry Moore: Király és királyné; Tovább lobog	56
INTERJÚ	
ALBERT Zsuzsa: Az emlékezés tava	58
KÖSZÖNTÉS	
NÉMETH István Péter: Kihullt lapok egy olvasónaplóból	67
POMOGÁTS Béla: Otthon a munkában	75
EMLÉKEZÉS	
POMOGÁTS Béla: Küzdelem és megbékélés	77
HUBERT Ildikó: A Berzsenyi-díjas Pávai Gyula halálára	80
POMOGÁTS Béla: Mocsári Mária emlékezete	81

*E lapszámunkat Turi István László felvételeivel illusztráltuk,
amelyek a keszthelyi Festetics-kastélyban és parkban készültek.*

Lélek a kövek közt*

«A fa nem illik a városba». Egy városszépítő mondta ezt Pest-Budán. S ma több a fa, mint a ház Nagy-Budapesten. Isten és a madarak rengeteg tulajdonjogot szereztek az emberi háztulajdonok közt. Régi városrészek ismét kizöldülnek; az ember itt is, ott is földadja a megszállást. Ha így javulunk tovább, beköltöznek hozzánk a gémekek a pusztuló Kisbalatonból.

A város kizöldül, a madarak mind jobban megbocsátanak neki. Két járda közt kiserked a kőből egy tenyérnyi Japán. S a város mégse kerül közelebb a természethez. Kisfaludy Károly fáatlan, poros, dohos kisvárosa közelebb lélekezett hozzá, mint a szenvedélyesen kertészkedő Nagy-Budapest. A szaporodó fák csak az emigránsok számát szaporítják. Mint Páris félmillió idegenje: ők is hontalanok a városban. S ahogy a félmillió emigráns nem változtatta Párist Odesszává, Bukarestté vagy Szalonikivé, a fák se változtatják vissza a nagyvárost nagy faluvá. Kár volt a Kossuth Lajos-utcai fákért, remegek a Semmelweis-utcai s az Üllői-úti lombokért, de nem tudom, hogy a fák is remegnek-e önmagukért? Talán éppen úgy elvágynak az Országos Kaszinó elől, mint a szegény szőnyegárus arab a Rotonde-kávéház terraszáról. Mert a fák érzik, hogy nem tudják megváltoztatni az életmódunkat. S ha nem segíthetnek rajtunk, a díszőrséget is únják. A kő akkor is úr marad a városban, ha kerti lombok mögé bújik. S a városi ember akkor is a kő fia, ha esténként egy félórát kapálgat. Tudta Jónás, mért fenyegeti Ninivét, hogy kő kövön nem marad benne. Azzal igazán hiába fenyegette volna, hogy fa nem marad fa mellett.

Ma már a nagyvárosi nép félig kinn él a kertekben. A gazdagok a nagy kertekben, a szegények a kedves kertekben. A belvároshoz csak a költők s a városínyencek ragaszkodnak. De e mögött az új pásztori élet mögött egy óriási és kíméletlen hódítás lappang. A nagy város zöld álarcban meghódítja az egész országot, a rádión utoléri a magános pástort, hernyótalpas motorján betör az úttalan népszigetekbe, repülőgéppel fölveri a sziklabarlangokat. Felülről ereszkedik le arra, amit alulról már nem tud elérni. A levegőből mindig a nagyváros hatalmi vágya csap le a járhatatlan hegyek s a szent ligetek közé. A nagyváros egy ideje nagyon nyájas a fákhoz, de alattomban lelkiileg és szellemileg megszállja az egész országot. Korunkra nem a politikai parancsuralom, hanem az életmód diktaturája jellemző igazán.

Forradalmak korában élünk, közel egy évszázad óta. De folyton csak a kisebb forradalmakra gondolunk. Csak a politikai változást, a világnézeti válto-gazdaságot vesszük észre. Talán azért, mert vérrel jár. A vértelen, de végzetesebb forradalom az életformánkban folyik le. Népképviselő és diktatúra az ókorban is viaskodott egymással, kétezer év előtt is volt már népszavazás s Aristoteles is eltűnődött azon, hogy a népuralom tulajdonképpen a legnagyobb kényuralom. Nincs új a politikai naprendszer alatt. De az életformánk egészen új; nem ismerte az elmúlt emberiség. Ez csak a mi tapasztalásunk. Egy új világ kezdődik a földgömbön: a világvárosok kora. Nagy szavak ezek, de a higgadt utókor, azt hiszem, helybenhagyja.

Utazz végig a nagyvárosi ember egy napján. Langyos melegre ébred, kattan a fűtőtest. Nem ismeri a fűtőt, nem tudja, mikor jár le a kazánhoz. Nem tudja pontosan, hogy készül a meleg? Tejszínú a téli reggel, felgyújtja a villanyt. Nem tudja, hogy születik az áram, nem tudja, mért gyúl ki a lámpa egy csavarástól. A reggelijét ismeretlen ember tette a kűszöbére. Emlékszik, néha tejeskocsikkal találkozott a körúton. Honnan jöttek? Miféle tej kotyogott a tejeskannában? Ez a gondolat kíséri az autbuszig. Nem ismeri a kocsni szerkezetét, nem ismeri a jegyszedőt, nem ismeri az utitársait. S nem ismeri napközben a gazdáját sem. Személytelen hatalmaknak, ismeretlen részvényeseknek dolgozik. Vagy személyi adatokat gyűjt ismeretlen emberekről ismeretlen adófizetők pénzén. Este, a moziban boldogan megadja magát egy hazug és gyerekes világnak. Annak a művészetnek, amelyet a nagyváros örök kamaszkorra kárhoztatott. Nemes kalózkok, daliás lakájok, főrangú szobapincérek, tréfás orgyilkosok, pajkos kokaincsempészek, szívajkú szeretők közt tölti az estjét. S az ágyban még marad egy félóra vibráló figyelme a legújabb bestseller-nek. A kiadó már azt is kiszámította helyette, hogy 73,000 szót fog elolvasni. A mennyezetén átsüvölt a szomszéd rádiója. Valaki zenét aprít a feje fölött, tárcsájával idegbajosán kószál az ürben. Így él a nagyvárosi ember, láthatatlan és névtelen erők hatalmában, tájékozatlanul és mindentudón. Mert nem érti a villanyt, de kotyog az egyenáramról, nem érti a rádiót, de dűnnyög a kondenzátorról, nem ismeri a szomszédait, de ismeri az amerikai színésznőket, nem érti a világot, de felvonul egy világnézetért. A falusi ember pontosan tudja, hogy mi történik vele, kevés dolgot ismer, de azt elejétől végig s két kezével maga rakja föl az életét. A nagyvárosi emberrel csak megtörténik az élet. Lépésről lépésre villan föl előtte, vakító élesen, mesterséges fényben, de mindig csak egy pillanatig. Erőnek erejével se juthat el a saját életéig. Még az ültetvényes rabszolga is szabadabb volt nála: legalább este, a hálólhely ajtajában maga mulattatta magát a citeráján.

Világnézetek malmai közé estünk. S közben az életforma forradalma felőrli bennünk az emberszabású életet. Leszokunk az evésről, örömről, munkáról, gondolatról; az emberiséget hovatovább etetni, mulattatni; gondolkoztatni és dolgoztatni kell. Ne nézzük le a tehetetlen csecsemőt. Maholnap az egész emberiség egy óriási, tehetetlen csecsemő. S ne nézzük le a régieket, akik egy elátkozott kúrián, sírdogáló, fűstös hasábfá mellett a faggyúgyertya lángjába rajzolták a tökéletes életet. Ők még a tökéletes életre vágytak. Mi megteremtjük a tökéletes társadalmat. S ha nem mi, hát a fiaink vagy az unokáink. Mert a tökéletes társadalmat könnyebb elérni, mint a tökéletes életet. Az elsőhöz elég a fejlett technika s néhány buzgó szervező, a tökéletes életért azonban minden embernek egyenkint kellene helytállnia. Lázadj fel, ember, vagy mondj le még jobban a lelkedről, de akkor mondj le hamar, hogy ne fájjon sokáig a bukás.

Van egy forradalom a világban, amely ellen nem védekezik semmiféle világnézet. Csak a költők s a bölcsek tudják, hogy ez a forradalom az emberiség üdvébe kerülhet. Azt hiszem, H. G. Wells volt az utolsó optimista író, ő még elhitte, hogy az emberiség megjavul a központi fűtéstől. A mai írástudó már csak a menekülésben hisz, vagyis a csodában. Mert ebből a gépesített nagyvárosi tökélyből csak a csoda szabadíthat ki. Talán a csoda még visszaadhat az egyéni gondolatnak, a mesterségbeli tudásnak, a szabad munkának, az emberszabású életnek, a magunk életének. A tökéletes élet kezdő titkainak.

A költők ezt a csodát próbálják megidézni. Halál és szerelem végtelen szabadságából szállnak le az emberek közé, hogy a lelkükért vívjanak. Nem csapja be őket a sok városi fa; a ki-kizöldülő álarc alatt megérik a halálos veszélyt. A mai életforma forradalmában a költő az ellenforradalmár. Legtöbbször még a politikai forradalmár is az. Sőt éppen az emberséges élet ellenforradalma teszi politikai forradalmárrá. Egyéni váltás helyett egy világnézettel szeretné megszabadítani az embert a mai passzív, megalázó életformától. Ez az oka, hogy a költő mindig másképp magyarázza a jobb- vagy baloldalt, a nemzeti vagy nemzetközi forradalmat, mint a többi forradalmár. A többi csakugyan forradalomra: pusztán politikai változásra gondol. A költő forradalmi hitvallását mindig az emberséges élet ellenforradalma hevíti.

De hát ez is a költők dolga? – kérdik. Fájdalom, minden az ő dolguk. A nagyvárosi költészet sok mindenre megtanítja azokat, akik a költészet lényegén töprengenek. Megtudjuk belőle, hogy a költészet nem a szépség szolgája, hanem az emberé s hűséggel utána megy a nagyvárosba is. Szereti a magáért való szépséget, de még jobban szereti megszépíteni azt, ami fáj, s ami nehéz. Szereti az angyalokat, de még jobban szereti a bukott angyalt a lelkünkben. Szereti a szabad magányt, a csendes életet, de még jobban szereti megszabadítani az embert az embertelen élettől. Az emberiség folyton megalkuszik: így hanyatlik a tökéletes élet küszöbéről a tökéletes társadalomig. A költő folyton lázad: így emelkedik a nagyvárosok mélyéről a tökéletes életig, a csendes emberségig.

Az emberek még ma is azt hiszik, hogy költői az, ami költeménybe való. Hogy van méltó és méltatlan dolog a versre. Pedig minden csak a költői tekinteten múlik s a költészet néha éppen a csúnya vagy «költőietlen» témáktól frissül fel. Ritkán tud újjászületni elvont szépségektől. Ott születik újjá, ahol a legnagyobb szükség van rá: az emberi lélek veszélyzónáiban. Egy ideje például a nagyvárosban s a külvárossá széthulló falukban.

Arany János balladája a hídavatásról vagy egy-egy városi karca az Ószikékben sokkal tisztább költészet, mint az Arany-epigonok erdei idilljei. Babits nagyvárosi versekkel szerezte vissza a magyar szó fiatalságát. Míg félművelt költőink rímekbe fojtották a magyar őskort, legtanultabb költőnk megelégedett a szemetesfiúval s a világító udvarral. Dante és Sophokles fordítójának jó téma volt ez is. S hogy még piheg az emberi lélek a mai Budapesten, Erdélyi József, Illyés Gyula, József Attila, Szabó Lőrinc érdes, kattogó verseiből tudjuk.

Szaporodnak a fák a nagyvárosban. De a lélek ne bízson bennük túlságosan. Csak a költőkben bízson. Ők vezetik vissza a lelket komor és lázadó verseiken át abba az édeni fénybe, amelyet Ádám látott az első reggelen.

* Bevezető egy matiné elé, amelyen nagyvárosi tárgyú verseket mondtak Ady, Arany, Babits, Erdélyi József, Illyés Gyula, József Attila, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Reviczky Gyula, Szabó Lőrinc és Tóth Árpád; Apollinaire, Baudelaire, Arno Holz, Rilke, Rimbaud, Sandburg, Verhaeren, Verlaine, Whitman, Wilde és Wordsworth műveiből.

Tükör, 1942. 1. szám, 2–3.

VÁROSOS MAGYARORSZÁG

P O M O G Á T S B É L A

Városos Magyarország

A város és a falu, mint kétféle szociológiai, történelmi és kulturális életforma, intézményrendszer és lelkeség vetélkedése sok ezer esztendőre vezethető vissza. Ha belenézünk abba a tükörbe, amelyet a sumér eposzoktól kezdve Homéroszon keresztül Vergiliusig tartott az irodalom az emberi életnek, társadalomnak, művelődésnek, akkor azt is elmondhatjuk, hogy ez az ősi kettősség rányomta bélyegét az emberiség múltjára, s bizonyára rányomja bélyegét jelenére. A magyar történelemben, művelődéstörténetben is megtaláljuk ezt a dichotómiát, ezt a bélyeget, főként azóta, hogy nemzeti kultúránkban – a korábbi falusias életformák után – a városi élet vette át a vezető szerepet. Ez a korszak-, életforma- és műveltségváltás valamikor az 1830-as és 1840-es évek között ment végbe. Kazinczy, a maga polgárosult életmódja és világképe ellenére, igazából falun töltötte életét, és falusi író volt Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor is. Csokonai Vitéz Mihály és Katona József emberi-írói sorsában pedig talán az okozhatott lelki drámát, hogy városi lelkülettel szinte mindvégig falusi körülmények között kellett élniök, elvégre a 19. század eleji Debrecen és Kécskemét egy-egy nagyra nőtt falu volt. Az életforma- és ezzel együtt a világkép-váltás tulajdonképpen a Pest-Budára költöző Kisfaludy Károlyhoz és Vörösmartyhoz, majd teljes lelki fordulatot eredményezve Petőfihez, Aranyhoz, Jókaihoz, Kemény Zsigmondhoz köthető. Ők már nemcsak lakóhelyük, életkörülményeik, hanem mentalitásuk következtében is városlakók voltak.

Ettől kezdve a magyar irodalom, miként minden európai irodalom, városi irodalom, még akkor is, ha leginkább ismert szereplőik vidéki településekről kerültek a nagyvárosba. Ady egy elhagyatott partiumi faluból, Móricz a szatmármegyei kisvilágból, Babits Szekszárdról, Kosztolányi Szabadkáról, Krúdy a Nyírségből. Valójában ők voltak az igazi városi írók, városiabbak, mint a Budapesten születettek és felnövekedettek, bizonyára annak következtében, hogy annak a városi kultúrának a művelői és alakítói voltak, amelynek összegeznie és egyesítenie kellett a magyar vidék és a magyar nagyváros színeit, hagyományait, lelkiségét. Így lehettek ők nem pusztán városi, hanem nemzeti írók, akiknek kultúrája átfogja a szülőhely partikuláris kisvilágát, a magyar főváros modernizációs szellemiségét és ehhez még hozzá tudja adni a klasszikus és a modern európai kultúra indíttatásait.

Irodalmunk, hogy így mondjam, „városiasodásának” több, egymástól jól megkülönböztethető szakasza volt: az elsőt Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály, tehát a nemzeti romantika kezdeményezte, a másodikat Petőfi és Arany, Eötvös József és Jókai Mór, Kemény Zsigmond és Vajda János, a harmadikat a 19. század végén kibontakozó budapesti nagyvárosi civilizáció Mikszáth Kálmánnal, a negyediket a Nyugat első nemzedéke, az ötödiket a második nemzedék, tehát József Attila és Illyés, Németh László és Déry Tibor, Márai Sándor és Cs. Szabó László,

Halász Gábor és Szerb Antal, a hatodik az Újhold írói, azaz Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Mándy Iván és Mészöly Miklós. Természetesen azóta is egymást váltották a városi irodalom új meg új generációi, hiszen nemcsak, mondjuk, Orbán Ottó, Konrád György és Petri György fejezte ki a magyar nagyváros szellemiségét, hanem Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor is. Ahogy kifejezték a határokon túl élő íróink: Sütő András, Kányádi Sándor, Dobos László, Tózsér Árpád, Gion Nándor és Tolnai Ottó, számukra Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Újvidék kínálta a nagyvárosi civilizáció és mentalitás tapasztalatait.

A városi élet: társadalom, kultúra, lelkiség mára átítatta irodalmunkat, a magyar város ennek az irodalomnak a „szülőföldje” és táplálója, az irodalom pedig ennek a városi kultúrának a gondozója és építője – nemcsak képviseli és kifejezi a várost, hanem alakítja, biztatja, bírálja is. A magyar nagyvárosban szerzett köznapi tapasztalat, igaz, nem mindig felel meg annak a szellemi mértéknek, amelyet az irodalom képvisel: a mai magyar város eltávolodott azoktól a patriarchális életformáktól és ideáloktól, amelyeket a két világháború közötti vagy éppen a háborút követő évtizedek irodalmából ismerünk (hol van már az a józsefvárosi élet, amelyről Kosztolányi és az a budai, amelyről Márai adott képet egykoron!). A mai magyar város, mindenekelőtt Budapest zsúfolt, hektikus, nem egyszer idegennek tetsző világáról mintha még nem született volna meg az a mítosz, amelyet a korábbiról éppen Kosztolányi és Márai epikai panorámája állított elénk. A magyar város mint ha megint felfedezőire várna: szociográfusaira, regényíróira, értelmezőire.

Mindazonáltal a magyar városban: életrevalóságában, nyitottságában, szellemi erejében ma is bízhatunk, bízunk kell. Abban az értelemben, ahogy minderről éppen száz esztendeje, 1911 februárjában Ady Endre beszélt. *Városos Magyarország* című írásában olvasom a következőket: „Ma Magyarország: a városok, a készek és a leendőek, ők a kultúra, ők a magyarság [...] A városos Magyarország, talán utolsó lehetősége és kerete egy lehető Magyarországnak, ébredjen, eszméljen egy kicsit. [...] A városos Magyarország döntse el, mert csak ő döntheti el, a demokrácia, a kultúra s – ha úgy tetszik – a magyarság sorsát.” Nagyon kíváncsi lennék arra, hogy Ady ma hogyan ítélné meg a magyar városokat.

Botcsinálta központ az abszolút periférián

Pozsony, mint köztudott, de olyannyira, hogy kár is volna erre több szót pazarolni, a történelmi Magyarország földrajzi, nyelvi és kulturális, azon belül legfőképpen szépirodalmi peremvidékén alakult a Mohács utáni hosszú magyar naplemente fontos városává – három évszázadra fővárosává. Az abszolút periférián. A város a magyar, a német, a morva és a szlovák etnikum találkozási pontján hever, de képletét több szomszédos horvát település meg a főispáni széket nemzedékről nemzedékre öröklő Pálffy család alapvetésével egy folyton népesedő zsidó polgárság is átszínezte. A késő közép- és az újkor magyar írói-költői inkább csak kerülgették a várost, mint macska a forró kását. Bornemisza Péter, Balassi Bálint, Huszár Gál, Pázmány Péter, Szenczi Molnár Albert (a református) vagy Náray György (a katolikus) énekszerző-műfordító, a költő Amade László és atyja, a szintén László, a történetíró Istvánffy, a zseniális Ipolyi Arnold hosszabb-rövidebb időre meglakta, a szakolcai Gvadányi vagy a szintén Szakolcán tanárkodott Juhász Gyula olykor fölkereste, és forgolódott benne például Petőfi vagy Kisfaludy Sándor, aki mint diák 1788-tól három évig a Kecse utcában lakott, hogy ma a teljesen elidegenített Pozsony egyetlen megmaradt magyar emléktáblája őrizze emlékét. Jókai a német szó kedvéért tanult Pozsonyban, de ezek az ifjú férfiak gyorsan el is hagyták a várost, megtelepültek valahol, többnyire a szomszédos magyar régiókban, a Csallóközben vagy Mátyusföldön, illetve egy-egy szintén közeli szlovák vagy úgynevezett morva-szlovák közösségben, és odébálltak. Jellemző, hogy a Csallóköz és Mátyusföld magyar ifjai német szóra jöttek Pozsonyba, az akkor még nem cseh, francia és angol, hanem török botok csinálta magyar főváros német ajkú gyermekei közé. Magyar irodalmi élet kialakulásáról ebben a kétharmad részt idegen ajkú városban szó sem lehetett. Evangélikus líceumának oktatási nyelve, később szellemisége is alkalmatlan volt magyar írótehetségek elindítására, egyetemét pedig alaposan és tragikusan megkésve, a történelmi ország életének utolsó pillanataiban alapították, és Trianonnal be is kellett zárnia kapuit. Jó közép- és felsőoktatás, jó magyar színház, jó magyar kulturális sajtó és gazdag, differenciált művészeti élet tenyésztette volna ki vagy vonzotta volna Pozsonyba, az akkor még magyar fővárosba a magyar írókat, de ezt a közeget sajnálatos módon az országgyűlések hónapjai sem bírták tartósan kialakítani. Az adott társadalmi körülményekből – környüállásokból – hiányzott a külső szervező ösztön; a lehetséges mecénások, főnemesek és tehetős polgárok nem törődtek a város elvárható magyar kultúrateremtő szerepével, a tőle keletre fekvő mátyusföldi, csalló- és szigetközi térségek jobbagy és kis- meg középnyemes tömegei pedig nem nevelték fiaikat írókká, művészekké, tudósokká. Pápa, Pozsony, Nagyszombat legfeljebb papokat és iskolarektorokat – falusi jegyzőket nevelt belőlük. A környék kiváló zeneszerzőket adott a világnak: Gustav Mahlert, Haydnt, Hummelt, Lisztet, Mosonyit, Dohnányit, az itt is alkotott Erkeleket, vagy az ide sodródott és itt diákoskodott Bartókot, de írókat alig-alig. A líceum nem magyar, hanem szlo-

vák értelmiséget, szlovák evangélikus írókat, politikusokat, ún. nemzetébresztőket röptetett az északi vidékekre, hosszú névsorukat az épület sarkára vésték, falai közt a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete székelt. Pozsonyt, a magyar fővárost, annyi magyar történelmi várossal és még több faluval együtt átengedtük az idegen ajkú, szellemű, érdekű és kultúrájú etnikumoknak. Mint ma, Trianon és Párizs irtózatosságot hozó pofozásai után is a maradék országban mindenfelé, nemcsak a perifériákon. Ha a peremeket recsege-ropogva letörték, már csak a jövő végett is, ne rájuk, hanem történelmi tanulságul magunkra vessünk, őseink bambáskodtak el a dolgot, ahogy klasszikusunk írta, nemzetünknek „önkeze vágta sebé”. Pozsony történelmi magyar irodalmi szerepéről ennyit.

A magyar irodalomnak a pest-budai kulturális központ reformkori kikristályosodásáig inkább csak egyszemélyes irodalmi és tudományos intézményei voltak: egy Kazinczy, egy Kölcsey, Berzsenyi, Pálóczi Horváth, a Kisfaludyak, és így tovább, ki-ki a maga kisebb-nagyobb földbirtokán, a létét és írói munkáját biztosító jobbágyság körében, vagy mint éppen itt ez a Keszthelyi főúri mecénásával, a Helikonnal mint az alkotók alkalmi gyűjtőhelyével, továbbá néhány iskolaváros és kolostor, Debrecen az ő Földijével, Fazekasával és Csokonaijával – és persze Erdély gazdag városi kultúrája. Nálunk a Felvidéken itt volt még a jórészt német ajkú Kassa a közismert újkori magyar irodalmi szerveződésekkel és a szepesi német és szlovák-ruszin térségbe zárt Eperjes. Petőfi Kassa-portréja közismert; ő kiábrándult a szép város leányaiból és német színházából, tovább indulásakor pedig, 1845. április 3-án vagy 4-én ezt rögzítette *Uti jegyzetében*: „Maga a város szép, igen szép halott. Semmi élet benne (...) Hűvös, ködös komor volt a reggel, mint szívemben – Kassa emléke, hol magyar szót alig hallottam.” Igen, megint az a fránya, hiányzó magyarországi magyar szó, a német mint az irodalom kibontakozásának akadály. Egyébként első jambusait és szonettjét Kazinczy a német és ruszin-szlovák ajkú Eperjesen, egy német polgárlányhoz írta.

Olyan-ilyen alkalmi irodalmi központtá Pozsony a reform-országgyűlések idején vált. Kölcsey, Kazinczy, Csokonai, Petőfi, az irodalmat tágabban értelmezve Széchenyi, Kossuth és az országgyűlések számos kiváló szónoka hagyta névjegyét a pozsonyi kötődésű irodalom történetében, de a város mint irodalmi központ a diéták Pestre költözésével még ebben a halovány mivoltában is megszűnt létezni. Emlékhelyei vannak, de Trianon óta rejtőzködnek. Kisfaludy Sándor nyilván véletlenül ránk maradt emléktábláján túl a szláv honfoglalók Petőfi Apácapálya utcai tábláját levették, Fadrusz János márvány Mária Terézia-szobrát ízzé-porrá zúzták, a törökverő Pálffy Miklós szobrát lefejezték, de megvan Bartók átkozottul rossz bronz portréja a Kórház utca elején és emléktáblája a klarissza zárda falán, megvan Liszt szép bronz portréja a koronázó templom közelében, látható Hummel sakkfiguraszerűen ide-oda tologatott mellszobra, pillanatnyilag nem is tudom, hol, és Petőfi szintén ide-oda telepített márvány emlékműve, most talán éppen csonkítatlan állapotában az orvosi egyetem parkjában – és visszakerült a diéták házának oromzatára a királyi magyar címer, valamint Stúr emléktáblája mellé az országgyűlésekre emlékeztető felirat.

Pozsony a magyar irodalom egyik regionális központjává az Antant botja csinálta a trianoni kastélyban (1920–21), majd a döntésbe vont hatalmaké Bécsben (1938), végül ismét a győzteseké Párizsban (1946). Ez a három történelmi időpont a szlovák fővárossá kodifikált hajdani magyar főváros magyar irodalmi központ-szerepét is meghatározta: hol bővítette, hol pedig zsugorította. A csehszlovák katonai megszállást követő hónapok az általános értetlenség és döbbenet jegyében teltek el. A várost és környékét a cseh légiók bevonulása előkészítetlenül érte egy cseh hadtörténeti monográfia szerint is, amely a bukott rendszerben nem jelenhetett volna meg, ha a nemzetpolitikailag elkötelezett hivatal rá nem üti a placetot. Mi több, magát a pionír cseh zászlóalj is meglepte, hogy a történelmi Magyarország nyugati, Pozsony vármegye Hegyentúli járásában, a Kis-Kárpátok nyugati lejtői mentén egyetlen magyar puskalövés nélkül vonulhattak ide-oda, le és föl. A szlovák ajkú városok lakossága zsidó pogromokat rendezett, s a magyar közigazgatás csak a cseh határ mentén állomásozó cseh légiókat tudta elérni, hogy a kedélyeket lecsönDESÍtse. Károlyi Mihályék nem akartak magyar katonát látni, s a vérszemet kapott csehek, akiket Masarykéék nagyon is látni akartak, francia segédlettel elfoglalták Pozsonyot, majd az egész Felvidéket Miskolcig és Kárpátalja legkeletibb határáig, ahol a közös csehszlovák-román határral a Kisantant gyűrűje be is zárult. Azért fontos ez a történelmi dióhéj, mert ily módon a kárpátaljai magyarság is előbb-utóbb Pozsonyot tekintette irodalmi központjának. A kárpátaljaiakkal együtt közel egymillió magyar lélek esett az ifjú, kamaszosan mohó és mindjárt gyarmatosítóként cselekvő cseh imperializmus zsákmányául. Ez a majdnem egymillió magyar tömeg kellő földrajzi keretek közt kiadott volna egy nemzetet, egy svájci típusú kantonális rendszerben mindenképpen. Ugyanezt hasonló feltételek révén a ma öt-hatszázezres lélekszámú szlovákiai magyarság is megtehetné, jóllehet különböző mesterkedésekkel az eredetileg összefüggő határmenti magyar ajkú sávot a csehszlovák politikai rendszereknek sikerült nyelvileg megkeverni, sőt két-három ponton megszakítani. Pozsony ennek a közel egymillió, majd közel hatszázezres magyar nemzettörődéknek lett az irodalmi fővárosává.

Krammer Jenő, akit a II. világháború után Budapestre telepítettek, a hatvanas évek végéig átjárt Pozsonyban maradt nővéréhez, és minden alkalommal bekopogott hozzánk az *Irodalmi Szemle* szerkesztőségébe. Egyszer azt beszélt el nekünk, mennyire megdöbbenette a pozsonyiakat a cseh légiók bevonulása. Olyan pocsekul működött a titkos és nyílt magyar hírszolgálat, vagy úgy elszabotálták őket, hogy a város népe csak ámult, hogy milyen bolygóról potyogott a nyakába ez a rengeteg cseh katona. Cseh hadsereg, hirtelen a semmiből csak úgy...? Amikor a csehek is a Monarchia színeiben harcoltak, az Antant ellen? S a maradék magyar egységek hagyják, hogy a csehek előretörjenek? Az ellenálló magyarokat visszaparancsolják? Mi ez az egész?

Ezt a döbbenetet élte át az egész felvidéki és vele az erdélyi, délvidéki és nyilván várvidéki magyarság, és ennek adott hangot, amennyire a cenzúra megengedte, írásbelisége, amikor saját bőrén tapasztalta meg, milyen az, amikor egy ezeréves ország a központi nemzeti hatalom sorozatos, bűnös balfogásai révén recsege-ropogva széthull – és így, ilyen megalázó módon hull darabjaira,

hogy magyarok millióit veti oda prédául a kis és még kisebb győztesek imperIALIZMUSÁNAK, annak, hogy így, úgy, amúgy, durvábban vagy ravaszabban folyamatosan megalázzák, lefokozzák, lealacsonyítsák, kisemmizzék. A cseh és szlovák politikai elit azonnal megkezdte a magyarság anyagi, politikai, művelődésügyi, területi, közigazgatási és etnikai nyelvi zsugorítását. Az irodalom, amely még csak születőben volt, s voltaképp még a korszak végén, az I. Köztársaság alkonyán is nagyobbacska gyerekcipőben járt, differenciáltan reagált az ország, Közép-Európa, az összmagyarság és benne a felvidéki magyar nemzettörődék állapotára. A kommün bűneit megtorló ellenterror elől Csehszlovákiába emigrált magyar polgárság a Masarykékkal-Benesékkal való szoros együttműködés híve volt, míg az elcsatolt területek őshonos lakossága, amely a nemzeti elnyomás különböző változatait volt kénytelen elszenvedni, pártokba vagy pártok köré tömörült, a legálisan működő kommunista pártot is beleértve. Ez a párt különösen a csehszlovák földreform által teljesen kisemmizett, népes magyar agrárproletariátus körében volt sikeres, különös tekintettel a világgazdasági válság esztendeire. Leghangosabb szószólója ennek a társadalmi rétegnek a szociálisan rendkívül érzékeny publicista, Fábry Zoltán volt. Kisebbségi regionális központok mellett, mint Losonc, Nyitra, Révkomárom, Kassa, Ungvár vagy a Fábry Zoltán uralta Stósz, a kisebbségi magyar irodalom elsősorban Pozsonyban szerveződött.

A közel egymillió magyarországi a hat és félszáz kilométer hosszú szlovák-magyar határvonal mentén élt, egy keskeny földrajzi sávban, így Trianon előtti értelmiségét zömmel elszívták a belső magyar területek szellemi központjai, elsősorban a majdnem mindent eluralzó Budapest. A felvidéki magyarság történetében akkor játszódott le először az, aminek az ötvenes-hatvanas évek fordulóján magam is szemlélője, majd mint kiadói és lapszerkesztő cselekvő részese lettem, hogy a majdnem-semből programszerűen, kimondottan is, *expressis verbis*, irodalmat kellett teremtenünk. Féltéhségek és dilettánsok kéziratából is olyan szövegeket kellett formálnunk, magam – ha jól számolom – háromszor is sírván a papír fölött, amelyek végül legalább a közölhetőség legalsó mértékét érték. Ha még nem irodalmat, legalább könyveket kellett produkálnunk, hogy a világ ebből is lássa, hogy vagyunk. Hírlapok és folyóiratok jelentek meg, kiadók alakultak, mozgolódtak a társadalomtudományok művelői, cseperedett a szépirodalom és a kritika, Masaryk elnök egymillió adományából létrejött az ún. Masaryk-akadémia, hogy aztán csúfosan ki is múljék – és így tovább. Nagy formátumú író tehetséget ez a közeg nem nevelt ki, nem futotta az idejéből, tizenkilenc-húsz év kevés egy ilyen feladatra, a Felvidék nem mérhető a nagy magyar szellemi hagyományú Erdélyhez. Márai Sándor, aki évekig Kassán élt és írt, Budapestre távozott, de érdekes módon a felfutó tehetségek, elsősorban a költők inkább Pozsonyon kívül mozogtak. Forbáth Imre a kommün bukásával Prágába menekült, ott is maradt Csehszlovákiában, majd a cseh emigrációval Londonig szökött, Győry Dezső, Mécs László, Vozári Dezső pedig különböző felvidéki helyszíneken kötött ki. A fontos hírlapok címe is jelzi, hol szerkesztették őket, és szerveztek körük kis szellemi góccokat: Kassai Újság, Kassai Napló, Kassai Munkás, Kassai Színházi Újság, Kassai Hírlap, Prágai Magyar Hírlap – tehát az ország két távoli pontján, nem pedig Pozsony

városában. A színes regionális és a viszonylag gazdag vallásfelekezeti sajtóval itt nem foglalkozhatunk.

A bécsi döntés a Szlovákia déli határa menti magyar sávot visszaadta Magyarországnak, s az írók túlnyomó többsége is az anyaországba került. A hamarosan önállósult Szlovákia területén maradt töredék magyarság két szellemi központot alakított ki: Nyitrát és Pozsonyt. Az utóbbit inkább a tehetetlenségi nyomatók vitte tovább, Nyitra pedig a város körül történelmileg kialakult és fennmaradt, népes magyar nyelvsziget, valószínűleg egy Árpád-kori székely telepítés kései utódai révén vált alkalmassá arra, hogy apró szellemi centruma legyen a töredék szlovákiai magyarságnak. (Csitár a hegyeivel, Kolon, Ghímes stb.) A kis központ kialakításában és életetésében Esterházy Jánosnak és pártjának is szerepe volt; a gróf a közeli Nyitraújlakon székelt, és közvetlen kapcsolatot ápolt a *Híd* című, több kötetes antológiát szerkesztő Mártonvölgyi Lászlóékkal. Pozsonyban Peéryék, Szalatnai Rezsőék éltették a magyar irodalmi folytonosságot, szintén Esterházy szellemiségében, a gróf politikai védőpajzsa alatt a Tiso-féle Szlovák Köztársaság röpke hat és fél esztendejében.

A II. világháború után Kárpátalját a Szovjetunió kebelezte be, s ezáltal a felvidéki magyarság lélekszáma eleve mintegy kétszázezer lélekkel csappant meg. A Beneš-dekrétumok dolga elég közismert, de a tények felsorolása nem árt. A két korábbi történelmi korszak írói, publicistái, művészei kevés kivétellel Magyarországon maradtak, Forbáth inkognitóban egy távoli cseh kórház orvosaként, Fábry Zoltán mánta falujában, naplóját írva Stószon, de mind-mind, akik a véres időket átvészelték, a közlés reménye nélkül. A magyarokat megfosztották állampolgárságuktól, szerepet a közigazgatásban és állami vállalatoknál nem játszhattak, a magyar sajtót és könyvkiadást betiltották, a hangos magyar szót úgyszintén, iskoláinkat bezárták, a pedagógusokat ezrével Magyarországra úzték, több mint negyvenezer magyart Csehországba toloncoltak, mintegy százezer magyart lakosságcsere címén az anyaországba telepítettek, az országhatárt lezárták, útlevelet kevés kivételezett személyt nem tekintve, szovjet mintára, senki sem kaphatott, a két országot láthatatlan vasfüggöny választotta el egymástól. A felvidéki magyarok pedagógusok, értelmiség és az anyanyelvű művelődés intézményi esélye nélkül maradtak. Rádióinkat, írógépeinket elkobozták, nyilvános könyvtárainkat likvidálták, magánkönyvtárainkat átfésülték. A XX. század derekán, a modern kultúra és civilizáció legújabb kori felívelése közben a szlovákiai magyar gyermekek öt évig nem tanulhattak anyanyelvükön, vagyis – könnyű belátni – semmi értelmeset meg nem tanulhattak. Sem alap-, sem szakismeretet, mert nem volt hol, és nem volt kitől. Ez a politika a felvidéki magyar gyermekek tízezreit fosztotta meg a közép- és felsőfokú képzés, illetve karrierépítés lehetőségétől. Akiben oltahatatlan vágy élt a tanulásra, kénytelen volt a rendszeres határsértésekkel járó, illegális magyarországi tanulmányokat választani, minden életkorban, minden fokon. Százával jártak – jártunk – át Sátoraljaújhelytől Sárospatakon át Miskolcig, Debrecenig, Budapestig, Győrig, Pápáig, Csurgóig, hogy csak a legfontosabb helyeket említsem, amíg nyílni nem kezdtek a felvidéki magyar iskolák Dunaszerdahelyen, Révkomáromban és a Csallóköz magyar falvaiban, később mindenfelé. Az első felvidéki értelmiségi nemzedék a magyarországi intézményekben hosszabb-rövidebb ideig oktatott-nevelt százakból verbuválódott.

A fordulat kezdetét az 1949. és 1950. év hozta meg. Nyílni kezdtek a valahogy itt maradt képzett és gyorstalpalással fölkészített tanítók-tanárok vezetete magyar oktatási nyelvű iskolák, megjelent a kommunista párt napilapja, az Új Szó, és létrejött a magyar politikai és szépirodalmi könyvek kiadója. Létrehívták a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Egyesületét, a Csemadokot, megalakult a szovjet mintájú hivatásos magyar népművészeti együttes, a NÉ-PES, fől számolása után a félhivatásos Ifjú Szívek, indult a magyar tanító- és tanárképzés, megnyílt a pozsonyi egyetem magyar tanszéke, majd pár év múlva a tájoló állami társulat színészeiből a révkomáromi székhelyű Magyar Területi Színház. Újabb hetilapok indultak, immár mind pozsonyi székhellyel, a pozsonyi kormányzat közelében, a szlovák laptulajdonosok és az arra hivatott szervezetek szigorú felügyelete alatt. Létrejött a Szlovák Írószövetség magyar szekciója, 1958-ban megjelent az *Irodalmi Szemle* c. folyóirat első és második száma, és versantológiában lépett az olvasók elé a felvidéki magyar költők második, Nyolcak néven emlegetett nemzedéke. Pozsony így vált a felvidéki szellemi élet és irodalom fő központjává, egyúttal az egyetemes magyar literatúra egyik nem elhanyagolható regionális centrumává. Az Antant botja csinálta a történelmi Magyarország és Szlovákia abszolút periferiáján, a hármashatáron, régen is, most is Bécs határ menti elővárosában, idegen nyelvi közegben, ki-kiújulól, hol föl-szított, hol meg lehűtött etnikai feszültségek közt, de a magyar népesség lassú fogyása ellenében népesedve, immár több könyvkiadóval és négy folyóirattal. Sajnos, e pillanatban, a Madách-Posonium sorvadása révén magyar könyvesbolt nélkül.

Pozsony ma már nem kizárólagos központja irodalmunknak, több intézményünk is kivonult a fővárosból, hálstennek. Irodalmunk, általában kultúránk örvendatosan decentralizálódik. Somorját, Dunaszerdahelyt, Révkomáromot említhetném elsősorban, de Kassát is be-beinduló lapjával és Thália Színházával; kitűnő magyar iskoláival és konferenciáival. Persze, Kassa nyelve a reformkorban a német volt, ma szlovák (keleti szlovák és ruszin). A rendszerváltás után 9 ma is működő könyvkiadónk állt föl, 9 folyóiratunk és napi-, illetve hetilapunk jelenik meg, van egy társadalomtudományi intézetünk, a somorjai Fórum Intézet. Egy központi felvidéki tudományos könyvtárunk, a Bibliotheca Hungarica szintén Somorján él, van írószervezetünk, a SZMÍT (Szlovákiai Magyar Írók Társasága) mintegy 120 taggal, majdnem optimális iskolahálózatunk révkomáromi egyetemünkkel és református teológiai karunkkal, magyar tanszékekkel Pozsonyban, Nyitrán, Besztercebányán, Eperjesen, vannak különböző társadalomtudományos szervezeteink és szövetségeink, amelyek kutatóinkat tömörítik, működnek regionális múzeumaink, sőt központi múzeumunk is van már Pozsonyban, van Pátria Rádióink, és közösségünk a Szlovák Televízió 2. csatornáján legalább egy-egy rövid hírszolgálat idejére naponta képernyőre kerül.

Ez nagy vonalakban, de korántsem teljesen az immár négy Trianon utáni felvidéki korszakba szőtt pozsonyi városhistória vázlatos magyar irodalom- és művelődéstörténete.

(Pozsony – Posonium – Isztropolisz – Pressburg – Prešpork/Prešporok – Bratislava)

Kolozsvár nagy korszaka

Történetileg nézve természetesen máshol kellene keresnünk Kolozsvár nagy korszakát, és nem a 20. század hatvanas éveinek végén, a hetvenesekben. Csak-hogy az irodalom – és az irodalmi élet – nem követi szolgáian a históriát. Viszonyuk sajátos vagy éppen ellentmondásos. Az ellentmondások persze az irodalmon, az irodalmi életen belül is nyomon követhetők. Szilágyi Domokos 1968 nyarán ezt írja Méliusz Józsefnek Bukarestbe: „...nem tudom, hogyan lehetne közömbösíteni a sok szart, amely itt 15 év alatt teremtődött, ez a legszomorúbb az egészben. Én legalábbis enyhén kétségbeejtőnek látom a helyzetet, nálunk és most különösen, Darvaséknál meg általában, de az az ő bajuk – ők igazán nem panaszkodhatnak a lehetőségekre. De az, hogy 15 év alatt nem nevelődött ki (sőt!) egészséges, valamirevaló irodalmi közvélemény, amelynek a szava nyomna a latban –, nagy szegénységi bizonyítvány, és, főleg, utánpótlás-hiány. Van viszont helyette áskálódás, egymáshasába-látás, nagymagyarság, antiszemitizmus, koncert vicsgó elvi csata, becstelenség, amit akarsz. Nagyon veszett dolgokat akarok írni. No, meglátjuk.”

A levél Vargyason íródott, vagyis a történésektől távol, de bizonyos információk birtokában. Megköszöni Méliusznak a „Bastille-levelet”, amely Sziszt fölfrissítette („már ahogy a megkavart pöcegödör fölfrissíthet”); a megtörtént – és várható – változásokra is találunk utalást: Szilágyi Istvánt „fölkenték az *Utunk* főszerk.-helyettesévé – Szabó Gyula meg várja a trónust”; a romániai magyar írók bukaresti, az Írószövetség Kiseleff úti székházában lezajlott konferenciáján a két irodalmi lap, a kolozsvári *Utunk* és a marosvásárhelyi *Igaz Szó* párthű vezetőit, személyesen a két főszerkesztőt, Létay Lajost és Hajdú Győzöt kritikai ösztűz alá vették a jelenlévők, s ennek nyomán Létay távozni készült az *Utunk* éléről (az ő helyére kerülhetett volna Szabó Gyula). Szilágyi Domokos elmarasztaló megjegyzése Balogh Edgárról a Korunk főszerkesztő-helyetteséről („közveszélyes”), nyilván Hajdú Győző hívének, védelmezőjének szól. (B. E. véleményének megváltozására Hajdúval kapcsolatban közel két évtizedet kellett várni, ám ebben nem volt egyedül; Czine Mihály is sokáig a nemzeti vonal képviselőjének látta az *Igaz Szó* főszerkesztőjét.) Ugyanebben a levélben olvassuk: „Küldtem valami verset az *Utunk*-nak, és most várok.” Föltehetőleg *Ez a nyár* címűről van szó (Szilágyi István közölte, még augusztusban); a hülyének, áldottnak, utálatosnak, remeknek, megszokottnak és hihetetlennek minősített nyárról írja Szilágyi Domokos, profétikusan:

Bőkezűen visszaveszi, mit adni elfelejtett. Szárazság a tar-solyában. Jeget könnyezik és búzával szökére érleli a napocskát, búzavirággal kékre az eget.

Ingyen idillel indult és most megijedt – ingyen idillel, desztillált bűbájjal, kasztrált kacagással – de jaj, utólag be sokba kerül az ingyen idill!

Ottbontalan a nyár, ez a nyár, nem tudja, hogyan fejezze be magát, mert minden kezdet nehéz, de a befejezés még nebezebb.

A bizonyára erdélyi, romániai alaphelyzetből induló vers emberiség-poémává nő – egy korszak pontos láttelekeként. A közvetlen politikai háttér (amelyről a vers nem beszél) közismert, a különleges helyzet egész Közép-Kelet-Európát jellemzi, amelyből Ceaușescu Romániája egyelőre kedvezően jön ki – és ez átmenetileg (az átmenet néhány évig tart!) a romániai magyarságnak is kedvezni látszik. Noha alig két hónap telt el azóta, hogy maga Nicolae Ceaușescu pártfőtítkárra a Központi Bizottság székházában durván elmarasztalta a nacionalizmus bűnében a magyar értelmiségi vezetőket – időseket és minket, fiatalabbakat egyaránt – a Varsói Szerződés csapatainak prágai bevonulása (a román kimaradás!) után kénytelen engedményeket tenni, magyar intézményeket engedélyez, megalakul a Kriterion Kiadó, élén Domokos Gézával, megindul a bukaresti televízió magyar adása, lehetővé válik néhány önálló magyar iskola elindítása.

Mi történik Kolozsvárt? Noha a megbírált főszerkesztők a nemzetközi helyzetre való tekintettel helyükön maradnak – Létay pártutasítást kap a visszatérésre (több hónapos távollét után) –, a lapok (köztük az előző válsághelyzetet, 1956-ot követően újraindulhatott *Korunk*, az 1957-ben létrehozott gyermeklap, a *Napsugár*) fellélegezhetnek; a Kriterionnak erős fiókszerkesztősége formálódik; korábban megbélyegzett, börtönviselt emberek, mint Dávid Gyula, Páskándi Géza, Veress Zoltán, a szociológus Venczel József (az egyetemen), a jogi végzettségű, a középiskolai tanárságból is elcsapott Mikó Imre intézményi szerephez juthatnak. Lehetővé válik a két világháború közti erdélyi irodalom – polgáriként háttérbe szorított – értékeinek, az *Erdélyi Helikon* és a *Pásztortűz* íróinak újra-megbecsülése, kiadása (Dsida, Kuncz Aladár, Tamási, Reményik Sándor). A már 1961-ben útjára indított Forrás-sorozat, a fiatalok bemutatkozását segítő vállalkozás most már a Kriterion égisze alatt valósággal ontja az elsőkönyveseket. Költők, prózaíró-jelöltek mellett fórumhoz jutnak az elmélet felé fordulók: 1968 decemberétől megjelenik az *Echinox* című egyetemi diáklap, a havi 24 oldalból három jut a magyar szerzőknek-szerkesztőknek, magyar nyelven (egy oldal német nyelvű), s az évek során olyanok váltják egymást a szerkesztői funkcióban, mint Tamás Gáspár Miklós, Egyed Péter, Szócs Géza. Egy évtizeddel később, 1978 áprilisától a kolozsvári napilap, az *Igazság* szombati számaiban ifjúsági oldal kap helyet *Fellegvár* cím alatt, és ezt egy éven belül Szócs Géza ugyancsak közéleti irodalmi fórummá szervezi. Már 1956 végétől Gaál Gábor Kör néven működik, váltakozó irányítással, az Írószövetség kolozsvári fiókja, illetve a Kolozsvári Írók Társasága (1968) mellett az a (korábban Makszim Gorkijról elnevezett) heti alkalom, amelyben mindenekelőtt az egyetemen, főiskolákon tanulók révén a holnapi írástudók nevelődnek. (Mai utódja Bretter Kör néven, a Bulgakov kávéházban-kocsmában tartja felolvasásait.) És ne felejtjük kiemelni: 1974-ben, Kriterion-kiadványként kerül az olvasók kezébe a *Szövegek és körülmények* című antológia, a Bretter-tanítványok csoportos bemutatkozása.

Intézményeket soroltam, vagyis lehetőségeket az irodalmi élet szervezésére. A művek közlésének és a találkozásoknak a lehetőségeit, kereteit, amelyeket érdemes tartalommal megtölteni nyilván csak az arra érdemes írástudók képesek. Erről pedig jobbak, sokkal jobbak mondhatók, mint ami Szilágyi Domokos idézett leveléből volna következtethető. Maga az a bizonyos júliusi bukaresti tanácskozás, az *Utunk* és az *Igaz Szó* közlési szokásainak kemény bírálatával ellentmondott az irodalmi közvélemény és az utánpótlás hiányának. Felütöm Lászlóffy Aladár *A hetvenes évek* című, 1971-ben a Kriterionnál kiadott verskötetét, és benne ezt a dedikációt találok: „Öreg Lajos barátomnak harcos telek végén és bunyós tavaszok előtt szeretettel Ali”. Kétségtelenül pontosan fogalmaz Lászlóffy Aladár, valóban harcos telek (tavaszok, nyarak, őszyk) után voltunk, és a „bunyónak” korántsem volt még vége. Szisz levelében az utalás „Darvasék”-ra egy előző „bunyó”, az ún. „kettős kötődés” romániai visszautasításának kikényszerítését juttatja eszünkbe, amelybe többek közt Domokos Gézá is beugratta, beleparancsolta a pártközpont. De talán elmondható, hogy a politikai és irodalmi sajtó nagy részén átfutott „pártos-hazafias” állásfoglalások tették részben lehetővé, hogy 1968. július 9-én Bukarestben végre összegyűlhessünk, a Hivatal megengedje a „szeparációt”, magunk között vitathassuk meg saját dolgainkat. (A döntéshozatal joga persze nem adott meg.) A Kriterion azonban megszületett, és a *Balladák könyve* (Kallós Zoltán gyűjtése) olyan kezdetet jelentett kiadványai sorában, amely az erdélyi magyar történelmi múltat megszólaltató Fehér Könyvekben, a Tékában, a világirodalmat behozó Horizont-sorozatban, a Romániai Magyar Írókban, a Forrásban és sok egyébben folytatódott. A Kriterion vállalta a mi, Láng Gusztávval közösen írt (eredetileg az MTA Irodalomtudományi Intézete felkérésére készült) *Romániai magyar irodalom 1945–1970* című összefoglalásunkat is – újabb kemény „bunyóknak” biztosítva alkalmat. De azért második kiadásra is sor kerülhetett 1973-ban; csak a román fordítását nem engedték megjeleni.

Amellett, hogy a Kriterion-könyvek jelentős részét a kolozsvári fiókszerkesztőségben szerkesztették (Dávid Gyula, Csiki László, Egyed Péter), a szerzők többsége is (bizton állíthatjuk) itt élt. Egyszerre legalább három nemzedéke az erdélyi magyar íróknak, tudósoknak. Kós Károlyt 1973 decemberében, 90. születésnapján a Kolozsvári Írók Társaságában, a román kollégákkal együtt köszöntöttük. Köztünk volt még az egykori helikonista Bartalis János, a Gaál Gábor fölfedezte régi korunkos Nagy István, Kacsó Sándor, a *Brassói Lapok* hajdani legendás szerkesztője, a *Termés-körből* Horváth István és Kiss Jenő; László Dezső, az *Erdélyi Fiatalok* egyik alapítója; az 1948-ban felszámolt (és csak 1990-ben újraindult) Erdélyi Múzeum-Egyesületet személyében is képviselő nyelvész, Szabó T. Attila, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* alap-szerzője. Régi idők tanúi közé számított az irodalomtörténész Jancsó Elemér és persze a Pozsonyt Kolozsvárral összekötő Balogh Edgár.

A hetvenes évek nyitottak igazán kaput a Nyugatra távozottak és az erdélyiek között. A Nemzetközi PEN meghívójával többen is átléphetünk a „vasfüggönyt”, sőt bizonyos esetekben arra is nyílt lehetőség, hogy egykori erdélyiek az emigrációból itt közölhessenek; Cs. Szabó László évekkal hamarabb jelent meg a *Korunk* második folyamában, mint a *Nagyvilágban*. Tőle idézhetem, sokadszor egy 1980-ban írt leveléből, hogy mindinkább egyetért azzal a „hi-

temmel”, hogy „a mai erdélyi irodalom, a maga összességében, jelentősebb, mint a két világháború közötti. De ne felejtsetd el, amit mondtam: a Helikon hagyományának a vállán állnak az új apostolok.”

Kik voltak ezek az új apostolok? Itt most csak az akkoriban Kolozsvárt élőket sorolva – függetlenül attól, hogy az „apostolságot” vállalták-e vagy sem –, tekintélyes névsor áll össze: Kányádi Sándor, Bajor Andor, Panek Zoltán, Deák Tamás, Fodor Sándor; a hatéves börtönt és a bukaresti kényszerlakhelyet letudva, 1974-es áttelepedéséig itt élt és írt (szerkesztett) Páskándi Géza; a Forrás-szerzők, az ún. első és második nemzedék alkotói közül Veress Zoltán, Bálint Tibor, Lászlóffy Aladár és Csaba, Szilágyi Domokos (1972-től 1976-os kányafői öngyilkosságáig), Palocsay Zsigmond, Jancsik Pál, Szilágyi István, Bodor Ádám, Csiki László, (Köntös) Szabó Zoltán, Sigmond István, Kocsis István, Király László, Mózes Attila, Balla Zsófia. (A sor persze hosszabb.) És ha a nevekhez ezeknek az éveknek visszhangos könyvcímeit is hozzáadjuk (*Fától fáig*, *Búcsú a trópusoktól*, *Zokogó majom*, *Kő hull apadó kútba*, *Plusz–mínusz egy nap*, *Kék farkasok* – és négy drámacím: *Vendégség*, *Tornyot választok*, *Bolyai János estéje*, *Öreg ház*) – gondolom, kezd kikerekedni a magyarázat, hogy honnan a merészség Kolozsvár nagy korszakáról beszélni. (A *Tornyot választok* és az *Öreg ház* Harag György rendezésében itt került színre.) Mindehhez még érdemes hozzáolvasni a folyóiratok sikeres számait, súlypontjait (a *Korunk*nak a hetvenes években kevésbé kellett szégyenkeznie – nem úgy, mint az ötvenes évekbeli közlései miatt!), az *Utunk* jó néhány novelláját és versét, de kritikai írásait is hasznos fellapozni, nem utolsósorban a *Napsugárban* szárba szökkenő gyerekirodalmat.

Értékelés és kritika: a „nagy korszak” történetéhez hozzátartozik – azt hiszem, nem szerénytelenség ezt állítani – az 1971 és 1983 között Kolozsvárt működtetett Pezsgő-díj. Az ötlet Láng Gusztávtól származott, a kivitelezést együtt vállaltuk, s rövidesen bekapcsolódott a komollyá vált játék szervezésébe, a beszélgetés menetének és az eredménynek a publikálásába az *Utunk* kritikai rovatának szorgalmas, a maga módján lelkiismeretes szerkesztője, Marosi Péter. A díj megszületésében szerepet játszott az 1970-es országos írószövetségi díjak igazságtalannak vélt elosztása, pontosabban Szilágyi Domokos korszakos jelentőségű kötetének (*Búcsú a trópusoktól*) mellőzése. Az úgymond aktív és bizonyos (magyar viszonylatban országos) tekintéllyel rendelkező kolozsvári irodalmárokat hívtuk csapatba, és a megszólítottak rá is álltak az alkalmi (évente ismétlődő) társulásra; nem az életkor, a beosztás, hanem a vélt kritikusi rang volt az irányadó, így állt össze a „pezsgőző” társaság Földes Lászlóval, Szócs Istvánnal, Marosi Péterrel, K. Jakab Antallal, Láng Gusztávval és a történet mostani megidézőjével. A stabil hatok (az alapítók) tulajdonképpen csak két alkalommal ülhattünk össze, 1973-tól halálesetek, (sértődött) kilépések, távozások tizedelték (hatodolták) a díjosztókat, majd újakat hívtunk be a társaságba. Sorrendben Tamás Gáspár Miklóst, Bretter Györgyöt, (Marosi erősködésére, Bretterrel párban, de már hetediknek) Rácz Győzöt, Mózes Attilát (mert Láng 1979-ben kivonult a csapatból) és Egyed Pétert. Még egy névsor kívánczik ide annak jelzéseként, hogy miért lett akkora tekintélye, mondhatni a hivatalos elismeréseknél nagyobb rangja a csak pezsgővel járó díjnak. Az adott év legjobb, egy (több) üveg pezsgőre érdemesített irodalmi alkotásának szerzői így sorakoztak egymás után: a drámaíró Páskándi Géza, Lászlóffy Aladár (*A betvenes*

évek), Szilágyi Domokos (*Sajtóértekezlet*), Sütő András (*Istenek és falovacskák*), Bodor Ádám (*Plusz-mínusz egy nap*), Szilágyi István (*Kő hull apadó kútba*), ismét Lászlóffy Aladár (*A bétfejtű üzenet*), Panek Zoltán (*A földig már lépésben*), Bálint Tibor (*Zarándoklás a panaszfalhoz*) és Pusztai János (*A sereg*), Székely János (*A nyugati hadtest*), Köntös-Szabó Zoltán (*Kár volt sírni Jeruzsálemben*), Kenéz Ferenc (*XYZ*), Király László (*Amikor pipacsok voltak*).

A hetvenes évek legelején még jó kedélyű (1973 januárjában elhunyt) pezsgőző társunk, Földes László („bátyusmadarunk” – ahogy szerette megnevezni magát) egy másik, jóval szélesebb kört, a kolozsvári irodalmi-művészeti életet megpezsdítő ötletnek volt a Pezsgő-díjnál korábbi kigondolója: a két világháború közötti időben Erdélyben is élénk kávéházi életet akarta visszahozni Kolozsvárra. Az ő kitartásának és az írással is foglalkozó megyei pártembernek, Tompa Istvánnak, Tompa hivatali kompetenciájának köszönhetően született meg a város szívében, a Fötér sarkán nyitva tartó (Centrál, Melody stb.) vendéglő emeleti termében, a hatvanas évek második felében a COLA; ravasz rövidítésben a Clubul Oamenilor de Litere și Arte, vagyis az írók és művészek klubja. Tagkönyvecské kellett (eleinte) a belépéshez, többségben mi magyarok látogattuk. Aki ragaszkodott hozzá, hogy törzsasztala legyen itt – idegen ne ülhessen oda –, az természetesen Páskándi Géza volt, a börtönévek után végre felszabadultan, egyfajta vezérszerepre igényt tartva. (1974-es áttelepedése után a Dunához közeli Nimródban verte fel a tanyát, széles baráti körben.) Azt hiszem, nem tévedek, amikor úgy ítélem, hogy a *Tű foka* (1972) című kötetének számos (rövid) verse, vers-ötlete a COLA-ban került papírra, papírszalvétára.

Pezsgő-díj nélküli nyolcvanas éveink hovatovább elszürkültek, a COLA egy darabig még funkcionált mint tömeghely, a besúgók itt és a szerkesztőségekben új és új feladatokat kaphattak (és mint a dossziékban olvasható, kaptak is), a könyvkiadók, a folyóiratok lehetőségei beszűkültek. Korábban már-már vidám, normálisnak tűnő önellátásunk – a magyar irodalom határainkon túli részeitől többé-kevésbé elzártan – hovatovább a kiszolgáltatottság, megalázottság érzetével változott, és olykor a tiltakozás szelídebb-nyíltabb formáiban nyilvánult meg, anélkül azonban, hogy a diktatúra létét veszélyeztetni tudta volna.

Az ajándékba kapott (!) 1989. decemberi „forradalom” más világot hozott. A cenzúrától, tiltásoktól megszabadult romániai magyar irodalom tulajdonképpen semmilyen vonatkozásban nem ott folytatta, ahol a hetvenes években (a nyolcvanasok elején) abbahagyta. A lapok száma megnőtt – az olvasóké csökkent. Mint Európa-szerte. A kávéházak, kocsmák – köztük magyarok, magukat irodalmiaknak, művészetiieknek mondók – sikeresek, vendégeik például a Bulgakovba mindenfelől érkezhetnek, akárcsak a Kolozsvár Társaság főtéri székhelyén vagy az elhagyott Malom utcai zsinagógából kialakított Transzit Házban a Korunk Akadémia délutánjainak neves meghívottjai, Dragomán Györgytől Nádas Péterig, Parti Nagy Lajostól a történész Romsics Ignácig. A Rhédey-házban, az Erdélyi Múzeum-Egyesületben egymásnak adják a kilincset a neves előadók. Lassan megszokott, öröndetes lehetőségek a feltöltődésre.

Posztmodernül talán így lehetne mondani: Kolozsvár irodalmi életének poszt-nagy, poszt-poszt-nagy korszakát éljük. Ami már egészen másfajta élet, mint a hetvenes évekbeli volt.

A letartóztatott önképzőkör*

Draskóczy Ede, és a Vagyunk diáklap története

Draskóczy Ede óbecsei ügyvéd, lapszerkesztő, kisebbségi politikus, a délvidéki magyar irodalmi és művelődési élet fáradhatatlan szervezője születésének 120. évfordulóját ünneplik az idén azok, akik még egyáltalán emlékeznek a kiváló közéleti emberre, és a munkássága nyomán kibomló szellemi mozgalomra. Az irodalomtörténeti monográfiában a neve mindössze háromszor szerepel, s mindannyiszor a Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság megalakulása körüli érdemeit méltatja az emlékező. Arról, hogy Draskóczy Ede az 1920 és 1945 közötti negyed évszázad során fáradhatatlanul, megalkuvást nem tűrő elszántsággal küzdött a kisebbségi sorsra jutott délvidéki magyarság irodalmának megszervezéséért, az irodalom intézményesítéséért, s hogy ezen a vidéken ő dolgozta ki a közösségi szolgálat ideológiai-bölcseleti alapvetését – arról már egyetlen szó sem esik. Pedig a jeles férfiú Szenteleky Kornéllal együtt – nem egy esetben nála is következetesebben – küzdött a délvidéki hagyományos értékek megőrzéséért, és a délvidéki szellemiség megújításáért; a Bácska Kazinczyjának halála után pedig többször is kísérletet tett azon „üdvhadsereg” megteremtésére, amely a hűség, a szolgálat és a tisztesség tekintetében méltó módon állhatott volna a kallódásnak indult közösség elé.

A *Szenteleky Társaság* megalapítására először a nagy pályatárs halálának évében, 1933-ban tettek kísérletet az öt tisztelő íróársak. Nagybecskerekén a *Magyar Közművelődési Egyesület* még szeptember 17-én határozatot hozott, hogy 1933. október 29-én egy külön, erre a célra létrehozott közgyűlés keretében megalakítják a Szenteleky Kornél Írók Társaságát, a „vajdasági” magyar irodalom „alkotmányozó nemzetgyűlését”. A soraiba harminc író tömörítő Társaság elnökévé Draskóczy Edét választotta, aki 1934. február 25-én *Bizonyítás egyszerű utakon* című tanulmányának felolvasásával tartotta meg elnöki székfoglalóját. Arra a kérdésre, hogy szükség van-e egyáltalán az irodalomra, hosszú okfejtéssel válaszolt, s egyebek mellett rámutatott: „A haladás nem egyéb, mint a nemzet lelkének beillesztése a mindenkori viszonyokba. Az irodalom tehát nemcsak azért kell, mert a hagyományok őrzője, de mert a fejlődés frontján is mindenütt az irodalom harcol az első sorban. Az irodalom tehát a nemzet kollektív lelkének kifejezője és fejlesztője.” Még inkább érvényes ez a kisebbségi sorsban, ahol az irodalom a közösségi élet egyetlen fórumává vált. Ám mielőtt a létrehozott Társaság megkezdte volna a munkáját, az anyaegyesülettel – a nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesülettel – együtt, hatósági kényszer nyomán megszűnt létezni.

Másodízben négy évvel később 1937. augusztus 21-én a Szivácon, Szenteleky Kornél halálának évfordulójára összesereglett írók körében merült fel a *Szenteleky Társaság* megalapításának gondolata, s még a helyszínen úgy döntöttek, hogy a társaság alakuló közgyűlését Újvidéken tartják meg. A szeptem-

beri találkozóra hatvan meghívót küldtek szét, közülük negyvenketten meg is jelentek a közgyűlésen. A Társaság célkitűzéseit ismét Draskóczy Ede ismertette, amely később *Összefogás* címmel megjelent a *Kalangya* 1937. októberi számában. „Ez az országrész, amelyben élünk – szölt a megjelent íróársakhoz –, oly sokszor lett martaléka a történelem és a természet pusztító elemeinek. A tatár elpusztította, a török fölégette, a Duna és a Tisza sokszor mocsarassá éktelenítette, úgyhogy sohasem lehetett a kultúra zavartalan és igazi fészke. S akkor is, midőn békés és rendezett napok virradtak reá, csak a termő föld lett anélkül, hogy egyszersmind teremő föld is lett volna. A kultúra növényét, amely itt nőni akart, elégették a történelem tűzvései, elnyelték az idők földrengései, és a békés időkben elnyomták a buja haszonnövények. [...] Mi nem a magunk sebeivel dicsekszünk lázári siránkozással, csak a történelem siralmas leltárát panaszoljuk. Mert a mi munkánk itt nem a folytatás kényelmes kötelessége, hanem az előről kezdés keserves vergődése. Ebben a küzdelemben hihetetlen nagy erőnk egyetlen hagyományunk: Szenteleky Kornél.” Mondatait Draskóczy Ede már mint a Társaság újraválasztott elnöke intézte a megjelentekhez. Mellette az alelnök az ugyancsak óbecsei Cziráky Imre, a főtítkár pedig Kende Ferenc lett, ám az újrakezdés sem bizonyult eredményesebbnek a négy évvel korábbinál, a Szenteleky Társaság működése ellen a szerb hatalom ismét vétőt emelt.

Harmadízben a *Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság* 1943-ban – már a visszatért Délvidéken – Zomborban alakult meg „a néhai Szenteleky Kornél emlékére”. Az előkészítő bizottság a tekintélyes Prokopy Imre elnöki irányításával működött, aki már 1906-ban a Bács-Bodrog Vármegyei Irodalmi Társaság megalakításában is tevékeny szerepet vállalt. A harmadszor is megalakult Társaság tiszteletbeli elnöke Herczeg Ferenc, társelnöke Szirmai Károly, a főtítkár Cziráky Imre, az ügyvezető titkár Csuka Zoltán volt – Draskóczy Ede neve már csak a tagok névsorában szerepelt. Rövid, kegyetlenül rövid idő állt a Szenteleky Társaság rendelkezésére – mindösszesen egy esztendő. Ám ezalatt is felettébb hasznos munkát végezett: Csuka Zoltán és Bisztray Gyula gondos szerkesztésével megjelent a *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*. (1943); Majtényi Mihály a *Császár csatornája* című regénye (Zomborban, majd Budapesten, 1943) és Lévy Endre *Dél kapujában* című szociográfiája (1943). A társaság 1943 nyarán Palicson háromnapos irodalmi nyári táborozást szervezett, ahol Majtényi Mihály, Prokopy Imre, Cziráky Imre, Lévy Endre, Szirmai Károly, Dudás Kálmán és Herceg János a regionalizmus kérdésével kapcsolatban fejtette ki a nézetét. Draskóczy Ede neve nem szerepel a résztvevők sorában, ám az bizonyos, hogy a *Kalangya* 1943. szeptember 15., (9. száma) közölte *Regionalizmus* című tanulmányát.

Erősen exponálta hát magát az óbecsei ügyvéd az elviselhetetlen kisebbségi sors elviselhetővé tételéért folytatott küzdelemben. 1922. október 22. óta – annak 1934-ben történt megszűnéséig – felelős szerkesztője volt a *Tiszavidék* című hetilapnak, 1928. szeptember 23-tól a Képes Vasárnap irodalmi mellékleteként megjelenő, Szenteleky Kornél szerkesztette *Vajdasági Írás* megjelenítésében Borsódi Lajos, Csuka Zoltán, Kohlmann Dezső, Szántó Róbert mellett Draskóczy Ede is döntő szerepet vállalt, az 1930-as évek végétől pedig

meghatározó alakja volt a *Kalangya* szerkesztőbizottságának is. Draskóczy Ede a Bácskában elsőként ismerte fel azt, aminek kimondásához óriási bátorság kellett, hogy a délvidéki magyarság az anyaországtól való elszakítottasága folytán sajátos útra kényszerült, egyedül maradt, és sorsa alakulásáért immár maga a felelős. A szellem embere köteles irányt mutatni a bizonytalan közösségnek, programot kell adnia a magyarság megmaradásért vívott küzdelméhez. S ebben a küzdelemben minden jóindulat vezérelte emberi szándéokra szüksége van. Draskóczy Ede tehát újságot írt, lapot szerkesztett, közösséget szervezett és társadalmi programot adott a kisebbségi közösség megformálásához.

És mindemellett egy adott pillanatban a fiatalokat is maga köré gyűjtötte. 1938 őszén a fia, ifjabb Draskóczy Ede, az óbecsei szerb gimnázium hetedikes tanulója néhány diáktársával együtt irodalmi önképzőkört alakított, hogy fórumot teremtsen az önművelésre. Olyan ifjakról volt szó, akik az iskolától kapott délszláv irodalom és kultúra mellett a magyar nemzeti hagyományok megismerését is szorgalmazták, s ha ezt nem kapták meg a tanáraiktól, hát megtalálták a módját az ismereteik egyéb úton történő gyarapításának. 1939. április 9-én azután – kezdetlegesen sokszorosított formában – kiadták a *Vagyunk* című diáklapjukat is, melynek *Magyar lányok, fiúk* című beköszöntőjét a szerkesztő, ifjabb Draskóczy Ede írta. Az önfelelt létezéssel szemben a tudatos sorsvállalást szorgalmazta, a létezés felelősségének a felismerését sürgetve mutatott rá: „akadtunk néhányan, kik nem maradtunk tétlenül, kik ereinkben érezzük az élni akarás erőteljes lüktetését. Nekünk sikerült az első lépést megtennünk a nagy cél érdekében: megalakítottuk – ha egyelőre szűk körben is – önképzőkörünket. Mikor más alkalom nincs rá, módot nyújtottunk a magyar ifjúságnak, hogy megismerje íróinkat és költőinket, hogy megismerje a magyar irodalmat. Ezt az önképzőkört mi magunk szerveztük, saját erőnkéből és akaratunkból, mert éreztük a szükségét és kötelességünket önmagunk és mindannyiunk iránt.” A diáklapot a szerkesztő az öntudatos magyar ifjúságot összekötő, táborba szervező, nélkülözhetetlen kapocsnak képzelte, amely teret ad a jövőért vívott harcuknak. Ha összefogunk, lesz erőnk annak bizonyítására, hogy jelen vagyunk a társadalomban – írta a szerényen csak D. E.-ként jelzett szerző, amit az utána következő Sz. Z. *Indulunk* című írásában megerősített.

Négy géppel írott oldalon át sorjázta a diákdolgozatok: P. F. a *Húsvéti bangulatról*, K. Gy. az *Áprilisről* vetette papírra a gondolatait, a legmegkapóbb írás azonban D. L. *Petőfi János vitéze* című értekezése. S ahogyan az a reményteli laphoz illik, a szerkesztőség a Híreink rovatban beszámol az aktuális eseményekről, keresztretjvényt közöl, s jelzi, annak megfejtését a következő számban fogja közölni. Az egész pajkos, derűs, felszabadult gyermeki világ, mint amikor a kamasz a számára még túl nagy kalapot a tükör előtt felpróbálja, és nagyot dobban a szíve a vakmerősége nyomán.

A *Vagyunk* második száma két héttel később, 1939. április 23-án került az olvasók kezébe, immár hat oldalon. „Az ifjúság az erő, lendület és tenni akarás érzése. Ez az érzés fűtött bennünket különösen akkor, mikor elhatároztuk, hogy megindítjuk ezt a lapot, ezt a néhány oldalas lapocskát, a mi tenni akarásunk kifejezőjét. Csak pár oldalas, de lehet több is, ha mindnyájan úgy akarjuk” – szól a biztatás a *Lapot szerkesztünk mi, ifjúság* című vezércikkben. Az igazán

hallgatásra idézte be a diákokat, akik részt vettek az irodalmi előadásokon, és mire azok visszatértek az iskolába, a többi diák kidobta tankönyveiket az udvarra. Az ügy további folytatása az volt, hogy ismeretlen tettesek éjszaka beverték dr. Draskóczy Ede és id. Páthy Ferenc lakásának ablakait.”

Az állambiztonsági kockázatot jelentő önképzőköri ügy ezzel azonban még nem ért véget. A perbe fogott ügyvéd ellen lefolytatott nyomozást követően a *sztáribecseji fősztáribecseji főszolgabíróóság, mint rendőri büntető bíróság* 1939. május 13-án hozott ítéletet. A Kih. sz. 399/1939 számú végzésben ez olvasható: „A Dr. Draskóczy Ede sztáribecseji ügyvéd elleni kihágási ügyben, melyet az egyesületekről, gyűlésekről és gyülekezésről szóló törvénybeütköző kihágás címen indítottak ellene, a fősztáribecseji főszolgabíróóság a nyilvános tárgyalás és bizonyító eljárás lefolytatása után a gyűlésekről és gyülekezésről szóló törvény 37 § alapján a következőképp ítélkezett:

Dr. Draskóczy Ede 47 éves, evangélikus vallású ügyvéd, nő, katona volt sztáribecseji lakos bűnös az egyesületekről, gyűlésekről és gyülekezésről szóló törvénybe ütköző kihágásban, amit azáltal követett el, hogy a sztáribecseji állami gimnázium növendékei sorából a lakásán »magyar önképzőkört« alakított, és ugyanezzel gyülekezéseket tartott az illetékes hatóság tudta és jóváhagyása nélkül, ezért a fenti törvény 36 § alapján 5 napi rendőrségi elzárásra és 1500 dinár pénzbüntetésre ítélte, mely összeget végrehajtás terhe alatt 15 napon belül kell befizetnie a sztáribecseji községi pénztárba azzal, hogy behajthatatlanság esetén ez a büntetés további 15 napi elzárásra változtatható át, amit a sztáribecseji rendőrkapitányság fogdájában kell kitölteni.” Az indoklás részletesen kifejti: Draskóczy Ede beismerte, hogy a lakásán megjelent a helybeli gimnázium néhány tanulója, de tagadta, hogy a találkozások során illegális tevékenységet folytattak volna. A diákok azért gyülekeztek nála, hogy magyar verseket olvassanak, hogy megismerjék a magyar irodalmat, hogy magyar könyveket vegyenek a kezükbe.

A tárgyalás során tanúként kihallgatták Páthy Ferencet, Danis Lászlót, Komáromi Ottiliát, Antal Jenőt és Fetter Lászlót, az önképzőkör tagjait is, akiknek vallomásából kiderült, hogy „az elítélt” meghívására minden vasárnap fél kettőkor találkoztak annak lakásán, s ezeken a találkozókon „előadásokat tartottak az irodalomról, felolvasták egyes diákok referátumait, és vitát folytattak a beszámolókról”. Nevezettek elhatározták, hogy *Vagyunk* címen hetilapot indítanak, és pedig az illető hatóságok „tudta és jóváhagyása nélkül”, amivel a fennálló törvények ellen kihágást követtek el. A kihallgatást követően a diákokat átadattak az illetékes iskolai hatóságnak, amely rövid eljárás során közülük hármat kicsapott az iskolából. A Draskóczy Edére kirótt büntetés meghatározásakor az eljáró bíróság súlyosbító körülménynek vette, hogy a gyülekezési jogot éppen egy ügyvéd sértette meg.

A tárgyalás napján megjelent *Új Tiszavidék* című óbecsei hetilap főszerkesztője, Csepela József *Az érem másik oldala* című vezércikkében feltűnő visszafogottsággal szólt a szerb hatóságok méltatlan eljárásáról. Írásából kitűnik, Draskóczy Ede bírósági meghurcoltatása a városban erősen felkorbácsolta a kedélyeket: az önképzőkör perbefogása és a litografált diáklap miatt kicsapott diákok esete komoly indulatokat váltott ki a lakosság körében, helye volt tehát

a megszólalásnak, hiszen kezdett az ügy „sötét hátteret” kapni. „Azt hisszük – írta a lap főszerkesztője –, hogy minden kultúrembernek alapvető joga, hogy saját anyanyelvén írni, olvasni és beszélni tudjon, és túllő a célon bárki, aki ebben sértést vagy kihívást talál.” Aki Petőfi Sándor költeményei olvasásában és Arany János balladáit tanulmányozásában ellenséges gesztust vél felfedezni, az a magyar kisebbség lojalitását kérdőjelezi meg. „Márpedig mi, lelkiismeretünk alapos megvizsgálása után is szemrebbenés nélkül állíthatjuk, hogy nem igen volt valaha a világtörténelem folyamán lojálisabb kisebbség a mienknél.” Ha pedig valaki az önézetről beszél, vegye észre, hogy a jugoszláviai magyarságnak is van önézete! – fejezte be írását Csepela József.

Tizenöt évvel korábban – 1924. november 30-án – Nagy Péter szerb király óbecsei szobrának leleplezésekor Draskóczy Ede lapjában, a *Tiszavidék*ben vezércikkben üdvözölte az eseményt. Elmondta: a nagy, fehér márványszobor egy nagy ember küzdő és teremtő életét példázza; e küzdelem eredménye, hogy létrejött a délszláv népek közös állama. A mű tehát kész, s ha Péter király nem halt volna meg oly tragikusan fiatalon, élete során bizonyára azon munkálkodott volna, hogy „alattvalói mindegyikének lelkében elpalántálja a felebaráti szeretetet, vagy az állami életre átértékelve: a polgártársi szeretetet.” De meghalt a király, és műve befejezetlen maradt. „Mi magyarok – folytatta bátor okfejtését a cikk írója – Nagy Péter államába való tartozásunk következményeit a legvégsőkig, s a legőszintébben levonjuk magunkra nézve, de türelmetlen sürgetői vagyunk e hatalmas mű teljes kiépítésének, amely immár a lelkekben kell, hogy folyjék. Úgy hisszük, hogy a lelkeknek ez a harmóniája oda emel bennünket, ahol mindnyájan egyenlők vagyunk, s mi úgy érezzük, hogy a magunk részéről e harmóniának feltételeit megvalósítottuk.” Tizenöt évvel később, 1939. májusában Dr. Draskóczy Ede ügyvéd, a kisebbségi magyar élet megszervezésének nagy stratégája úgy vonult a szerb börtönbe, hogy a népek közösségéről vallott humánus elképzelései meddő álmok maradtak. Be kellett látnia, hogy Jugoszláviában a magyar kisebbség a felszabadult önképzőköri ténykedésig sem jutott el, holott már régen működni kellett volna a magyarság érdekeit megjelenítő nemzeti intézmények sokaságának. Nemzeti önszerveződéstről álmódott ott, ahol a litografált diáklaptól is retteget a hatalom.

Ifjabb Draskóczy Ede, az óbecsei gimnáziumból kicsapott „renitens” diák a rá következő esztendőben, 1940-ben az újvidéki gimnáziumban érettségizett. Egy hetven évvel később írt levelében, visszaemlékezve a régi történetre, így fogalmazott: az önképzőköri találkozókból és a diáklap megjelenítéséből „ügyet csak a gimnáziumi és a szerb hatóságok csináltak. Persze minden magyar kezdeményezést igyekeztek elfojtani és nem utolsó sorban Apámat célba venni.” Céljaik elérése érdekében a meghurcoltatástól sem riadtak vissza. (Magánlevél, 2011. március 16.)

1940 nyarának végén Zomborban – a politikai változások küszöbén – „kulturparlamentet” tartott a délvidéki magyarság szellemi és politikai vezetősége. A tanácskozás bevezetőjeként hangzott el Draskóczy Ede *Kisebbség és erkölcsiség* című előadása, mely nem sokkal később a *Kalangya* folyóiratban is megjelent. A belátás, a bölcs megfontolás vezette tollát, amikor papírra vetette: a délvidéki magyar értelmiséginek „hivatást kell betöltenie azon a helyen, ahol kenyerét keresi. A kisebbségi sorban élő egyén nemcsak saját magá-

ért felelős, de felelős azért a népért is, amely az ő egyéni boldogulását lehetővé teszi.” Draskóczy Ede – aki az erélyi magyar írók kezdeményezésén felbuzdulva, 1928. november 17-én és 18-án az óbecsei Magyar Népkör 60 éves jubileumi ünnepén a meghívott délvidéki magyar írók társasága előtt hosszan beszélt a jugoszláviai kisebbségi magyar irodalom intézményes alapjai lefektetésének elodázhatatlan igényéről – 1940-ben már a hiteles, a megszenvedett igazság birtokában sem mondott mást: bármilyen árat is kell érte fizetnie, a délvidéki magyarságnak a saját kezébe kell vennie sorsa irányítását. A számára ez a legnagyobb kihívás, s egyszerre a nemzeti megmaradás parancsa is. Ezzel a meggyőződéssel vált a kisebbségi magyar élet küldetéses emberévé.

** Részlet a Draskóczy Edéről szóló hosszabb tanulmányból.*

Magyar Athén

Pár-beszéd a pécsi múzsáról

„Itt volt Athénje a magyaroknak, / sok művészetek itt virágoztak. / Küzdőtér lebettél / volna, ha összemér / tudós és művész vér / elmét a porondon akkor még. // Ó gyönyörű város, / méltóan látványos, / büszke csarnokaid / hogy fessek, szavam itt / erőtlen lesz... // A völgyeidben kristályos vizek, / a lan-káidon sok szép zöld liget, / mámoradó borod, / erős, jó italod / most is egyre hozod még, / s nem vélem, hogy termett volna rég.”

(Részlet egy „Siralmas ének”-ből a XVI. századból. Zsikó Gyula ford.)

Nehéz dologra vállalkozik, aki Pécs irodalmi életét igyekszik fél órában bemutatni, hiszen tanulmányának gyökereit egészen a Gellért-legenda mélységéig, távolságáig kell eresztenie. Sopianae – Quinqueecclesiae – Fünfkirchen – Pécs olyan egymásba és egymásra épülő rétegei nem pusztán történelmi, társadalmi, etnikai, hanem nyelvi és kultúrtörténeti folyamatoknak is, amelyek a mai várost kulturális sokszínűsége predestinálják. Nevezték már Pécszet a Balkán kapujának, a Mediterrán hangulatok városának, magyar Dubrovniknak, Európa Kulturális Fővárosának, s amint az iménti idézetben olvashattuk, Magyar Athénnek is. Nem véletlenül. A Mecsek mediterrán hangulatú déli lejtőit már korán lakóhelyükül választották maguknak a múzsák, s ez a folyamat azóta sem szűnt meg.

Ezért aztán a feladat, hogy feszes pántba szorítva vizsgáljam a pécsi múzsa ezredévi tevékenységét, első pillanatban a reménytelenség szürke gondolatlanságába taszított. Ez lehet az a bizonyos bőség zavara, amelyből csak a mértékletesség hűvös józanságával lehet válogatni! Erre teszek kísérletet a következőkben, főként Pécs közelmúltjának az irodalmára koncentrálna.

Boldog Mór püspök legendái, Nagy Lajos egyetemének kulturális kisugárzása, Janus Pannonius humanista szelleme adja azokat az alapokat, amelyek később, a XVI. században Szathmáry György püspökségén, a XVII. században a városban megtelepedő jezsuiták iskoláján, s a XVIII. században meghatározó szerepet vivő Klimó György tevékenységén keresztül mutat a legújabb kor pécsi műveltsége felé.

Ez a város adott otthont Magyarországon első nyilvános könyvtárának 1477-ben, Handó György prépostnak köszönhetően. Ebben a városban tevékenykedett Oláh Miklós, aki 1536-ban *Hungaria* címmel hiteles és színes képet rajzolt a Mohács utáni Magyarország földrajzi és történeti viszonyairól. Ugyancsak itt működött Brodarics István kanonok, későbbi püspök a mohácsi csata történetírója. Itt szerezhette deákos műveltségét Tinódi Lantos Sebestyén, itt hirdette tanait Válaszúti György unitárius lelkész, egyházi író is.

A török hódoltság időszakában Pécs színes és mozgalmas bazárvárossá alakult, idegen ajkú és kultúrájú lakossággal. Az 1588-as pécsi disputa feljegyzé-

sei, s Evlia Cselebi török utazó 1663-ból származó leírásai tükrözik leghitelesebben ezt az időszakot.

Csak a XVII. század végén, a török kiűzésével párhuzamosan kezdődhetett meg újra az építkezés a városban, mind építészeti, mind kulturális szempontból. Ekkor kapta Pécs azt a barokk arculatát, amelynek legjellegzetesebb emléknyma a mai napig a város főterét uraló Szentháromság szobor. Főként a katolikus egyház kezdett nagyarányú építkezésekre. Templomok, iskolák, kolostorok épültek. Jelentős szerepe volt ebben a város több, kiemelkedő gondolkodású püspökének, mint a már említett Klimó Györgynek, aki nyomdát állíttatott, könyvtárat alapított s egyetemmel álmodott Pécsnek. Ezt a munkát folytatták a későbbi századokban Szepessy Ignác és Zichy Gyula püspökök is.

Jelentős hatással volt a város kulturális életére a jezsuiták 1687-ben megnyitott iskolája, amely azóta is működik, jelenleg a ciszterci rend kezelésében. Itt oktatta diákjait a katolikus hitre és az irodalom szeretetére Faludi Ferenc jezsuita költő és a szintén jezsuita Pray György történész. A jezsuitákhoz köthetőek a városban nyilvánosan megrendezett iskoladrámák is, amelyek mintegy előkészítették a talajt a XIX. századi helyi színjátszás számára. A városban megfordult Csokonai, Vörösmarty, Petőfi s a korabeli magyar színjátszás akkori legjelentősebb alakjai, többek között Déryné Széppataki Róza is.

Mindeközben Pécs iskolavárossá is vált. Itt végezte tanulmányait Virág Benedek pálos költő, Klivényi Jakab újságíró, Nagy Ignác író, újságíró, Frankenburg Adolf újságíró, Vas Gereben író és Garay János költő is. A nemzeti megújulás mozgalma Pécsen is nagy lendületet adott a kulturális életnek. A város ekkor nyerte el mai klasszicista jellegét, s az időközben elnémetesedett lakosság körében egyre inkább többségbe kerültek a magyarok. 1843-ban megjelent az első pécsi irodalmi zsebkönyv, a Balogh Károly szerkesztette *Pécsi Auróra*. Megszületőben volt tehát a pécsi polgári értelmiség, s ezzel párhuzamosan a kifejezetten pécsi irodalom is. Ekkortájt épült meg a város első kőszínháza, s Liszt Ferenc is ellátogatott a városba. A forradalmi események hatására 1848 áprilisában megjelent az első pécsi újság is, az akkor még német nyelvű *Fünfkirchener Zeitung*, amelynek melléklapja a magyar nyelvű *Pécsi Tárogató* volt.

A forradalom bukása azonban visszavetette a szépen felívelő kulturális életet, s néhány évtizedig a szellemi pangás időszakában vegetált a város. A kiegyezés előtti néhány év hozta meg az újjáéledést. Az 1860-as években újabb lapok, nyomdák születtek meg, s a pécsi iskolákban olyan diákok tanultak, mint Beksics Gusztáv későbbi jeles publicista és Vikár Béla etnográfus, a Kalevala fordítója. Önképző-, olvasó- és irodalmi körök születtek. Ennek a korszaknak volt nagyhatású, ígéretes költője a pécsi születésű Kóczián Sándor, akit a helyiek csak „Pécs Petőfijének” neveztek, nem pusztán tehetsége, hanem rövid életútja miatt is. Mindössze húsz évet élt. Tőle mintegy átvette a stafétát a szintén a ciszterci gimnáziumban tanuló Váradi Antal író, újságíró.

1892-ben jelent meg Pécsen az első, modern értelemben vett újság, a *Pécsi Napló*, amelynek szerkesztői között megtalálhatjuk a fiatal Thury Zoltán író, újságírót és egy rövid időre Somlyó Zoltán műfordítót, az „átkozott költőt” is. A város századfordulós szellemi életének aktivitását jelzi, hogy sorra jelentek

meg a különféle helyi lapok, s a *Nyugat* indulása utáni második évben már Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Ignó, Hatvany Lajos és Heltai Jenő léptek fel a pécsi közönség előtt.

Amellett sem mehetünk el szóltanul, hogy nagyjából ebben az időben indultak világhódító útjukra Pécsről olyan jeles, európai műveltséget képviselő művészek, mint Vásárhelyi Győző (Victor Vasarely) festő, Breuer Marcell, Forbáth Alfréd, Molnár Farkas építészek, a Bauhaus stílus magyarországi megteremtői is.

Irodalomtörténeti jelentőségű az a tíz év, amelyben 1891 és 1901 között Babits Mihály a város lakója és tanulója volt. A ciszterci gimnázium önképző-körében próbálkozott először az irodalommal, s „küzdött” az elsőségért Surányi Miklós diaktársával, későbbi íróval az önképzőkör által kiírt pályázatokon. Babits későbbi munkásságát illetően sohasem tudta és akarta megkerülni Pécsset. *Útinapló, Halálftai, Timár Virgil fia* című műveiben rajzolta meg a századfordulás Pécs életét. Itt töltött éveiről pedig számtalan verse árulkodik: „*Már esteledik; a tereket autók / nyilallva szeldesik lánggal a tejszerű / szürkeségben; egy bérkocsis hajókáz / ostorát nyújtva mint árbocot; tűz-sebek / gyúlnak mint búvárlámpák a víz alatt; / kis nők surrannak, tarka halacskák, sietős / lengéssel, mintha nem is lábakon mennének. / Az ilyen esték az emlékek estéi! Bágyadt / csilingeléssel mint báránycsókák vagy késett / villamosok hívják és vonják a régi / esték hosszú uszályát és nyáját. Ki látta / pécsi utcán a kis Babits Misit, sötétedő / pécsi utcán, nagy rajztáblával, őt után, / mert énekóra is volt? Szegény kisfiú / - legkisebb az osztályban - ment szédülve baza / fáradtan s izgatottan; nézte a lámpagyújtó / botját, ...*” (Utca, este felé – részlet).

A várossal való kapcsolata egész életén át megmaradt. Részt vett a Lovász Pál nevével fémjelzett, 1931-ben induló *Janus Pannonius Társaság* alakuló ülésén, s életében megjelent utolsó versét a Várkonyi Nándor szerkesztette *Sorsunkban* közölte.

Az I. világháború idején a város diákja volt Kodolányi János is, aki ugyan a Pest megyei Telkiben született és a Baranya megyei Vajszlón nevelkedett, a gimnázium alsó öt osztályát 1910-15 között azonban Pécsen végezte. Szülőföldjének is ezt a tájat – Pécsen és az Ormánságot – választotta. Első verseskötete, a *Hajnal* (1915) Pécsen jelent meg. Bár huszonegy éves korában végleg elköltözött a városból, lélekben sohasem hagyta el Pécsen, kapcsolatai, irodalmi kötődései pedig mindvégig megmaradtak. Többször visszatért a városba, ahol 1941-től a *Janus Pannonius Társaság* társelnöke lett. Pécsen írta *Vízöntő* című regényének egyes fejezeteit, a Pécsi Nemzeti Színház mutatta be *Végrendelet* című darabját, s Pécsen, a Dunántúli Magvetőnél jelent meg a *Boldog békeidő* című regénye is, 1956-ban. Szoros írói és emberi barátság fűzte a pécsi írókhoz, különösen Várkonyi Nándorhoz. „*Tízéves korom óta egyetlen folytonos baranyai út az életem, még akkor is, ha ezer kilométerek választanak el a Dráva mentétől...*” – vallja *Második baranyai utazás* című írásában, 1961-ben.

A város szellemi élete akkor jött igazából mozgásba, amikor 1923-ban Pécsre helyezték a pozsonyi Erzsébet Egyetemet. Ez lett a szellemi tűzhely az 1922-

ben Budapesten alapított *Minerva* című folyóiratnak. A Thienemann Tivadar által szerkesztett lap, s a *Tudományos Gyűjtemény* címmel megindított könyvsorozat szerkesztősége és kiadóhivatala is a városban működött. Az egyetem tudományos tevékenysége, a neves professzorok jelenléte hatalmas szívóerővel vonzotta magához a fiatal tehetségeket. A városba látogatott többek között Juhász Gyula, Móricz Zsigmond, Reményik Sándor.

A haladó egyetemi hallgatók 1927-ben megalakították önálló szellemi fórumukat, a *Batsányi János Kör*t, amelynek vezetője a szintén pécsi egyetemi hallgató Kardos Tibor volt, akiből neves, Kossuth-díjjal is kitüntetett irodalomtörténész, filológus lett. Csatlakozott a Körhöz többek között az akkor a pécsi egyetemen tevékenykedő Kolozsvári Grandpierre Emil író is.

Az egyetem vonzereje a későbbiekben is megmaradt. Weöres Sándor 1933-ban itt ismerkedett meg Tatay Sándorral és Takáts Gyulával, akikkel életre szóló barátságot kötött, és akikkel közös lapalapítási tervet dédelgettek *Öttorony* címmel. Tervükkel megkeresték Várkonyi Nándort, aki az egyetemi könyvtárban dolgozott, s jelentős irodalomszervező tevékenységet folytatott. A laptervből végül nem lett semmi, de Weöres és Várkonyi kapcsolata elmélyült. 1934-ben Pécsen jelent meg Weöres első verseskötete, a *Hideg van*, majd Várkonyinak köszönhetően a *Janus Pannonius Társaság* gondozásában harmadik verseskötete, a *Teremtés dicsérete*. A pécsi egyetemen készült 1939-ben *A vers születése* című doktori disszertációja is, amely egy egyedülálló magyar költészet-pszichológiai esszének tekinthető. Ugyan csak rövid ideig, de részt vett a *Sorsunk* szerkesztésében is, s Várkonyi segítségével elvállalta az 1941-ben alakuló Városi Könyvtár megszervezését és vezetését is. Kapcsolata a várossal és annak író-társadalmával Pestre költözése után is megmaradt. Csaknem félszáz írása jelent meg a *Sorsunkban*, de publikált a későbbi pécsi folyóiratokban is, úgy mint a *Dunántúlban* és a *Jelenkorban*. Több verse is bekerült a 2010-es évben rendezett „Versben élő Pécs” elnevezésű játék legszebb pécsi versei közé, mint például a mindössze négysoros *Pécs* című költemény: „*A hullámos város felett / barangok bang-leve folyt. / De mind fölitta a Hold, / hogy éjszaka lett.*”

Ha a XX. századi pécsi irodalomról akarunk beszélni, akkor nem kerülhetjük meg a város emblematisztikus költőjét, Csorba Győzőt sem, aki 1916-ban Pécsen született, s ugyanitt halt meg 1995-ben. A Kossuth-díjas költő, műfordító, szerkesztő egész életében a város lakója volt. Minden tevékenysége, alkotása Pécshez köti. Vezette a városi könyvtárat, tagja volt a *Janus Pannonius Társaságnak*, a *Sorsunk* főmunkatársa volt, lapot alapított *Ív* címmel, részt vett a Szántó Tibor-féle *Dunántúl* s az annak szellemi örököseként is emlegetett *Jelenkor* szerkesztésében. Meg- és kikerülhetetlen volt, nem csak a pécsi irodalmi viszonyokat illetően. A városhoz való ragaszkodása számtalan költeményében megjelenik. Ennek talán egyik legszebb példája a *Séta és meditáció* című verse: „*Nagy kerekes-hidak, piaci bódék, / konflisok a Széchenyi téren, / árkok, eperfák, öreg temető, / fatelep, tehéncorda, búzaföld, / kanyargós ród-lipálya-lejtők, / madarak- és fák-napja, régi Tettye, / kaszárnya-ablakok alatt komiszkenyérért / siránkozó kőlykök, vaskos beszédű, / kopott lányok... // Bennem van minden, ami nincs, / s bennem van minden, ami van. // Ó bűvölő város, sokarcú, / ha kérdeznék, nem tudnám, hogy milyen vagy. // Nyugal-*

mak, zajok fészke, / kőszürke és levélzöld, / hegyen bivalkodó, völgyben rejtőzködő, / tegnapelőtti és holnaputáni, / makacs munkás, kéjjel lustálkodó, / öl-puba, aszkéta-rideg, / aggastyán-bölcs, kamasz-melldöngető: // ha kérdeznék, nem tudnám, hogy milyen vagy. // Nekem: A VÁROS mindörökre.”

A '30-as évektől egészen 1973-ban bekövetkezett haláláig a városban tevékenykedett Kocsis László kanonok, költő is, akinek talán legismertebb kötete 1938-ban jelent meg *Dóm* címmel. Tagja volt a *Janus Pannonius Társaságnak*, versei pedig különféle folyóiratokban láttak napvilágot.

Ugyanennek a korszaknak volt kiemelkedő alakja Fülep Lajos filozófus, esztéta, művészettörténész, egyetemi tanár, az Akadémia levelező tagja, aki 1927-től 1947-ig a Baranya megyei Zengővárkony falucska református lelkészeként tevékenykedett. Nem annyira saját műveivel, mint inkább hatásával írta be a nevét a magyar művelődéstörténetbe. Írónemzedékek sora zárandokolt hozzá pécsi éveiben, mint választott mesteréhez.

A II. világháború időszakára esett a már emlegetett *Sorsunk* című folyóirat megjelenése, amelynek írógárdáját Várkonyin és Weöresen kívül a helyiek közül olyan nevek jelzik, mint Lovász Pál, Bárdosi Németh János, Csorba Győző, Fábián István, Makay Gusztáv, de szívesen publikáltak a lapban az ország leg-rangosabb írói is. A *Sorsunk* biztosította az első megjelenés lehetőségét többek között Fodor Andrásnak, Mészöly Miklósnak, Kopányi Györgynek, akik a továbbiakban is kapcsolatban maradtak a pécsi irodalommal.

A II. világháború azonban egy időre ellehetetlenítette a városban a szabad irodalmi tevékenységet, s ennek egyik következménye a *Janus Pannonius Társaság* 1944-es megszűnése lett. Csak a nyilas terror elsöprése után kezdődhetett valami új, s igaz, más formában, de folytatódhatott a megkezdett munka. 1945-ben megalakult a városban a *Batsányi János Társaság*, amely elődjének munkáját folytatva, felkarolta a pécsi könyvkiadás programját, s 1949-ben kiadta az „első” *Dunántúl* című negyedéves lap három számát, Katkó István szerkesztésében.

Feltétlenül említést érdemel 1945-ből az *Ív* című, s ugyan csak egy számot megért, Csorba Győző szerkesztette irodalomtörténeti kuriózumnak számító folyóirat is, amelynek szerkesztői között találjuk András Endrét, Csányi Lászlót és Kopányi Györgyöt. A háború utolsó évében kiadott, karcsú füzetke, amely abban a papírhiányos korban mindössze egy ívnyi terjedelemre elegendő alapanyaghoz jutott, az éppen akkor szünetelő *Sorsunk* pótlásának igényével villantott fel – egy lélegzetvételnyi idő erejéig – hasonló színvonalú irodalmat. Szerepelt a lapban egy-egy írással Várkonyi Nándor, Kodály Zoltán, Martyn Ferenc és Weöres Sándor is.

Egy rövid időre újjáéledt még a *Sorsunk* is, majd annak végleges, 1948-as kimúlása után nem sokkal, 1952-56 között Szántó Tibor szerkesztésében megkezdte működését az „új” *Dunántúl* című folyóirat, amely a Magyar Írók Szövetsége pécsi csoportjának kiadásában látott napvilágot. Szántó Tibor, aki segédmunkásként kezdte, jó érzékkel szerkesztette lapját, amelynek munkatársai, szerzői között találjuk többek között Kodolányi Jánost, Déry Tibort, Illyés Gyulát, Kassák Lajost, Tamási Áront, Mándy Ivánt és Weöres Sándort is. Szántó Tibor természetesen bevonta a munkába a helyi írókat is. Bárdosi Németh Já-

nos, Lovász Pál, Székely Júlia, Várkonyi Nándor és Csorba Győző neveivel találkozhatunk a lap hasábjain. De a *Dunántúl*-ban indult az akkori fiatal, pécsi írónemzedék, mint Galsai Pongrác, Gáll István, Kalász Márton és Örsi Ferenc. A pécsi irodalom vonzerejének köszönhetően költözött a városba például Pákolitz István költő, szerkesztő is. A folyóirat egyik legjelentősebb kezdeményezésének azonban az elakadt pécsi könyvkiadás újjáélesztése tekinthető. A budapesti Magvető Könyvkiadóval szövetkezve, az országos könyvkiadásba bekapcsolódva, sorra jelentette meg a fiatal pécsi tehetségek kötetét.

Az '56-os forradalom bukása után szűnt meg a lap, szerkesztői közül többeket – köztük Szántó Tibort is – letartóztattak, a legtöbbben azonban Budapestre költöztek. Az Írószövetség munkáját 1957-ben ideiglenesen beszüntették. Furcsa, ellentmondásos helyzet alakult ki az irodalmi életben (is). Egyfajta légüres tér, amelyet 1958-ban ugyan látszólag felfüggesztettek, ám valójában a pártállami felügyelet továbbra is mindent ellenőrizni akart. Az Írószövetség újjáalakulhatott. A helyi csoport vezetője Pákolitz István lett, s ugyanennek az évnek az őszén megérkezett egy új, helyi irodalmi lapnak, a *Jelenkornak* az engedélye is. Ezt a közéletben érzékelhető bizonytalanságot, itt-ott kaotikusnak ható állapotot jól jelzi, hogy a lap főszerkesztője az a városszerte ismert, „rosszhírű” Mészáros Ferenc újságíró lett, akinek szerepe volt Szántó Tiborék letartóztatásában. De ott gyülekeztek a lap körül a programszerűen ateista verseket publikáló tanácsi funkcionárius írók is.

1959-ben került a laphoz Tüskés Tibor tanár, aki kezdetben a lektorátust vezette, majd szerkesztői feladatokat is vállalt. 1960-tól mint megbízott, Mészáros leváltása után, 1961 és 1964 között pedig mint főszerkesztő tevékenykedett. A *Jelenkor* hosszú ideig az egyetlen dunántúli irodalmi folyóiratként a fővárosi lapok színvonalával vetekedett. Szerkesztői között találjuk Csorba Győzőt, Bertha Bulcsut, Lázár Ervint és Pákolitz Istvánt. A politikai okokból leváltott főszerkesztő helyére 1964 és 1987 között Szederkényi Ervin került. Ekkor olyan nevek fémjelezték a szerkesztőséget, mint Parti Nagy Lajos, és a későbbi főszerkesztő Csordás Gábor, majd 1991 és 1999 között Csuha István. Az immáron ötvenhárom éve működő *Jelenkor* jelenlegi főszerkesztője Ágoston Zoltán.

A '60-as években tehát egy új írónemzedék nőtte ki magát a városban. Tüskés Tibor, Bertha Bulcsu, Lázár Ervin, Thierry Árpád, Arató Károly és Rab Ferenc kezdték meg tevékenységüket. Közülük különösen is jelentős figyelmet kell szentelnünk annak a Tüskés Tibornak, aki tanárként, íróként és szerkesztőként több mint ötven éven át a város, Baranya és az egész dunántúli régió kiemelkedő kutatója, feltérképezője volt. S bár társaihoz hasonlóan ő sem volt „tüke”, azaz született pécsi, a városhoz való kötődése kiemeli őt a többiek közül. Kötetek sokasága árulkodik tevékenységének sokszínűségéről. Amit Csorba Győző jelentett, jelent a jelenkori pécsi lírában, azt képviselte Tüskés Tibor 2009-ben bekövetkezett haláláig – s reményünk szerint ezután is – nem pusztán a pécsi, hanem az egész dunántúli szociográfiában, irodalomtörténetben és tájírásban. Könyveinek száma, tevékenységének sokoldalúsága, munkásságának precizitása és széleskörűsége teszik munkásságát halhatatlanná. A *Jelenkor* az ő irodalomszervezői egyéniségének köszönhetően vált a '60-as évek ele-

jén országos színvonalú folyóirattá, de részt vállalt a pécsi könyvkiadás újjáélesztésében és a fiatal tehetségek felkarolásában is. Ennek egyik remek példaként kell megemlítenünk a Jelenkor-Magvető Kiadónál 1964-ben kiadott *Lengő fénybidak* című antológiát, amelyben Bertók László, Makay Ida, Galambosi László először léptek az irodalmi nyilvánosság elé.

Közülük azt a Bertók László Kossuth-díjas költőt kell kiemelnünk, aki ugyan csak 1965-ben költözött Pécsre, mára azonban már Csorba Győző mellett, őt is a város költőjének tekinthetjük. A fiatal Bertók annak a Pécssett beérő somogyi alkotóknak a sorába illik, amely Takács Gyulával kezdődött, s Martyn Ferencsel, Tüskés Tiborral és Fodor Andrással folytatódott.

A '70-es - '80-as években Pécssett indult az úgynevezett *Pécsi Fiatallírók Köre*, akik közül Parti Nagy Lajos, Pálincás György, Meliorisz Béla és Csordás Gábor 1980-ban közösen léptek fel a *Félkorsó hiány* című antológiával. Közülük ketten, Meliorisz Béla és Csordás Gábor, jelenleg is a városban tevékenykednek.

A mai pécsi irodalomkedvelő közönség sem panaszkodhat, hiszen egy új, felnövekvő írónemzedék is színre lépett már a városban Szakács Eszter, Fekete Richárd, Balogh Robert, Halmai Tamás és az ugyan nem Pécssett élő, de a városhoz erős szálakkal kötődő Iancu Laura személyében. Továbbra is működik a *Jelenkor*, s bár az 1998-ban alapított *Echo* sajnós a közelmúltban megszűnt, 2006 óta egy újabb irodalmi lap van jelen a város kulturális életében *Irodalmi Pábuló* néven, amelyet e sorok szerzője alapított. Újjáéledt a *Fiatallírók Köre* és az egyetemi szemináriumokat olyan irodalmárok, irodalomtörténészek vezetik, mint Mekis D. János, Orbán Jolán, Müller Péter, Görföl Balázs, Nagy Imre, Takács József vagy éppen V. Gilbert Edit. A városban működő könyvkiadók közül ki kell emelnünk a Csordás Gábor vezette *Jelenkort* és a *Pro Pannonia Kiadót*, Szirtes Gábor író, irodalomtörténész irányításával.

Pécs irodalmi múltja, a város szelleme, mint láthatjuk, hullámhegyekből és hullámvölgyekből, előrelendülésekből és megtorpanásokból épül egészé. Tüskés Tibor az '50-es évek végén úgy látta, hogy „Pécs tegnap és ma is írókat nevelő város. Mintha műzsája annyira megszerette volna szűk utcáit, a mandulavirágos Mecsek oldalát, hogy távoli tájakról is költőket vonz ide”. Fél évszázaddal e sorok születése után, nyugodt szívvel állíthatjuk, hogy ma sincs ez másként, csak mintha szegény műzsák mostohább körülmények közé kényszerültek volna. Kalliopé, Melpomené, Polühümnia, Erato és Euterpé mintha egy közös, hátsó szobai albérletbe szorultak volna az utóbbi években. Ez azonban nem pécsi, hanem országos jelenség. Az irodalomnak és művelőinek új formákat, új fórumokat kell keresniük, hogy megtalálják az utat az emberekhez.

„Mennyi a vers, a poéta, mennyei köztük a séta! / ballani – angyali zsúr –, pendül a bajnali búr. / Janust Csorba köszönti, Weörest Babits újra leközi – / négyesüket megadón nézi a négyfejű dóm. / (Fekszik a test, de a szellem fölkel a végzete ellen, / és magasulva megáll Isten lábainál. / Őrzi a Gazda az őrzőt. Mert aki jambust őrzött, / immár mennyei ör – sírja csak enteriőr.)” (Halmai Tamás: Hajnali húrok)

S Z É N Á S I Z O L T Á N

Főváros és vidék

(Budapest a századforduló irodalmi vitáiban)

Budapest és az irodalom kapcsolatáról egy rövid előadás terjedelmében kimerítően értekezni reménytelen vállalkozás lenne, s még ennek a nagy és valójában körülhatárolhatatlan témának egy-egy részlete is könyvnyi terjedelmet igényelne. Vizsgálat tárgya lehetne egy-egy írói, költői pálya vagy életmű viszonya Budapesthez. Kisfaludy Károly irodalomszervezői tevékenységének köszönhetően az 1820-as évektől kezdve – bár ekkor még él Kazinczy, s áll Széphalom – a magyar irodalmi élet központja egyre inkább Pest lesz. Ettől az évtizedtől kezdve valamennyi magyar író és költő valamilyen módon életművében is tetten érhetően kapcsolatba kerül a fővárossal, vagy ha megmarad vidékinek, vidékisége is Budapesthez viszonyítva nyeri el értelmét. Vizsgálni lehetne továbbá az irodalom, a kulturális élet és a tudomány intézményrendszerének az alakulástörténetét. Majdnem egy évszázaddal azelőtt, hogy a három város, Pest, Buda és Óbuda egyesítésével létrejött volna Budapest, a korábban Nagyszombatban működő egyetem székhelyét Budára, majd Pestre helyezték át. S bár 1825-ben a pozsonyi országgyűlés tagjainak és mindenekelőtt Széchenyinek a felajánlása alapozta meg a Magyar Tudományos Akadémia létrehozását, az 1930-tól működő Tudós Társaság székhelye már Pest lett. Itt székelt a Kisfaludy által alapított Auróra-kör, majd a Kisfaludy Társaság is. Itt adták ki az Auróra zsebkönyvet, majd a következő évtizedek legfontosabb irodalmi folyóiratai is, mint például a Tudományos Figyelő szépirodalmi melléklete a Koszorú, a Kritikai Lapok, az Athenaeum vagy az Arany János által alapított Szépirodalmi Figyelő, s az akadémia lapja, az 1873-tól Gyulai Pál által szerkesztett Budapesti Szemle, Kiss József lapja A Hét és a magyarországi irodalmi modernség legfontosabb orgánusaként számon tartott Nyugat is itt jelentek meg. Elemezni lehetne továbbá, hogy a városi életforma és a nagyvárosi tér, melyet vidékről a fővárosba költöző művészek elsajátítottak és birtokukba vettek, hogyan jelenik meg az adott szerzők verseiben, novelláiban, regényeiben Arany János kései költészetétől kezdve Molnár Ferenc, Kóbor Tamás vagy Krúdy regényein keresztül Kosztolányi, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc és József Attila nagyvárosi életképeiig, s tovább. De összehasonlíthatjuk a budapesti irodalmi modernség kibontakozását a Monarchia másik fővárosának, Bécsnek a korabeli irodalmi, szellemi életével, miként tette a nyolcvanas évek végén megjelent monográfiájában Hanák Péter,¹ esetleg kitérhetünk a vizsgálódásaink horizontját, s bevonva az elemzésbe Berlint is, közép-európai összehasonlításban értékelhetjük a magyarországi modernség esztétikai teljesítményét, miként tette néhány éve Kulcsár-

¹ Hanák Péter, *A Kert és a Műhely*, Bp., Gondolat, 1988.

Szabó Ernő.² Jelen előadás keretei között a századforduló irodalmi vitának elemzésén keresztül arra a viszonyrendszerre kívánok rávilágítani, mely a kiegyezés utáni s jórészt a század végére európai színvonalú metropolisszá alakuló Budapestre koncentrálódó gazdasági, társadalmi, politikai modernizációt és a kibontakozó irodalmi modernséget összekapcsolta.

1897-ben jelent meg Lampérth Géza első kötete *Hazaftias és egyéb költemények* alcímmel, melyhez Beöthy Zsolt írt rövid előszót. Beöthy mint „kedves, fiatal, falusi költő”-t³ aposztrofálja a kötet szerzőjét, s bár maga is elismeri, hogy az a kategória, amibe Lampért Gézát sorolta „nem eszthetikai”, mégis úgy látja, hogy a századvég magyar lírájában a falu és a nagyváros világa áll szemben egymással: „Az egyik a magyar természet eredetiségéből, erejéből, egyszerű érzéseiből és képeiből meríti ihletét. A másikat egy nagy tömeg izgatott idegéléte hevíti, hogy az élet ezerszínű és ezerféle nyüzsgő zúrzavarát a költői érzés és gondolat villamfényénél hassa át.”⁴ Beöthy rövid bevezetője szerint nemcsak arról van szó, hogy a magyar költészetnek a falu világából kell táplálkoznia, hanem az idegen nagyvárosi élet magyarrá válását is a magyar vidéktől, a magyar falutól várhatjuk.

Kiss József lapjában, az irodalom és a tudomány hivatalos intézményeivel folyamatosan polemizáló *A Hét*-ben Ignotus ironikus hangvételű írásban vonta kétségbe Beöthy kategorizálásának érvényességét, rámutatva egyben a népnemzeti iskola hagyományértelmezésének ellentmondásaira is: „Föltétlenül elfogadom Beöthy tézisének – írja Ignotus, hogy csak a falu költészete a magyar költészet s minden más irányú kísérlet idegenség. Elfogadom, noha fáj Arany Jánost is kilöknöm a magyar irodalomból s az ő megdicsőült homlokára is rásütnöm a kozmopolitizáció magametszete bélyegét, amiért a Buda halálán kezdve a Tol-di-trilógián keresztül egészen a Hídavatásig dalos ajakkal ezer esztendőn kísérte végig a magyar főváros alakulását.”⁵

Lampérth kötetét a Budapesti Szemlében Gyulai Pál ismertette. Gyulai is vitába szállt Beöthyvel, aki szerint a nemzeti költészet a vidék, a falu költészete lenne. Gyulai szerint az eredetileg nem magyar etnikumú városokban is volt egy kicsi, de egyre növekvő és fejlődő magyar réteg, amely az idegen elemet is magába olvasztotta. „Fővárosunk egy félévszázadnál több idő óta – állapítja meg Gyulai – inkább központja a magyar szellemi mozgalmaknak, fészke a nemzeti szellemnek, mint bármely vidéke az országnak, de azért helytelen volna fővárosi és vidéki tudományt és költészetet különböztetnünk meg.” Szerinte ugyanis nem a falu vagy a főváros dönti el a költő sorsát, hanem sok egyéb tényező összehatása, különösen a „közszellem”, a „nemzeti fejlődés” és a költő „saját géniusza”.

² Kulcsár Szabó Ernő, Budapest – Bécs – Berlin: A Nyugat és a közép-európai modernség, Holmi, 2009/2, 136-151.

³ Beöthy Zsolt, Előszó = Lampérth Géza, Első könyvem: Hazaftias és egyéb költemények, Bp., Franklin, 1897, 5.

⁴ Uo.

⁵ Ignotus, Falu és város, *A Hét*, 1897, jún. 20., 402403.

Beöthy és Gyulai vitája már jelzi, hogy az utak a népnemzeti iskolán belül ekkorra már elváltak, s két év múlva Gyulainak a Kisfaludy Társaság elnöki tisztségéről való lemondatásáig vezetnek.⁶ A polémia háttérében – túl a Társaságon belüli nemzedéki ellentétten – a költészet nemzeti jellegének kétféle értelmezése áll. Gyulai és Beöthy egyetértenek abban, hogy a nemzeti irodalom elsődleges forrása a népköltészet. Mindketten abból a felfogásból indulnak ki, mely szerint a nyelv ősi, archaikus korszakában eredendően költői, s az évszázadok során egyre veszít költőiségéből. Ezt az archaikus jelleget leginkább a népköltészet őrizte meg, ezért a műköltészetnek, hogy visszanyerje a nyelv eredendő költőiségét, ebből kell merítenie.⁷ A népköltészet tehát – ha az ősi népi eposzt nem is sikerült rekonstruálni, miként a finnekénél a *Kalevalát* – a vidék, a falu világában élő hagyományként közvetítette az ősi kultúra megőrzött maradványait.

Gyulai az 1897-es vita során Beöthynél differenciáltabb szemléletmódra és nyelvhasználatra tesz javaslatot, s a „falusi költészet” helyett a „nemzeti” vagy a „nép-nemzeti”, jelentésterében eleve tágabb jelzőinek megtartását javasolja. A falusi és a nagyvárosi költészet szembeállítását Gyulai más (ma úgy mondánánk irodalomszociológiai) szempontból sem tartja fenntarthatónak. A népnemzeti irodalom mibenlétével kapcsolatban Gyulai álláspontja főképp abban tér el Beöthyétől, hogy nyitottabb irodalomszemléleti alapokra épül. Mert amíg „a »népnemzeti« jelszaván Arany és Gyulai voltaképpen nem érthettek mást, mint egy eredeti és jogos irodalom követelését, hogy a népiességet nem önmagáért becsülték, hanem csak mint eszközt kívánták felhasználni a nemzeti jellegű irodalom megteremtésére, s a nemzetit nem állították ellentétbe az európaival”⁸, addig Beöthy a magyar szellem alapkarakterét a turáni őshagyományokból eredezteti, s minden, ami idegen, beleértve a nyugati művelődés régi és új jelenségeit is, csak annyiban értékes számára, amennyiben a „magyar nemzeti érdek” szolgálatába tudja állítani, tehát amennyiben az idegen kultúrát asszimilálni tudja.⁹

A nemzeti irodalomnak ebben az önmeghatározásában már eleve benne rejlett annak a lehetősége, hogy azok a szerzők, akik nem teljesítik be az Arany és Petőfi költészetéből leszűrhető normákat, s eltérnek a hivatalos irodalmi intézményekben regnáló népnemzeti irodalomtól, nemcsak a Kisfaludy és a Petőfi Társaság tagságáról mondhatnak le, hanem a hivatalos kritika célpontjává is válnak. Beöthy és Gyulai fentebb hivatkozott vitája pedig arra is rávilágít, hogy ebből az oppozícióból nőnek ki a falu-város, illetve a vidék-Budapest ellentétpárok, s különösen a Beöthy-féle nemzetfelfogásból (a Taine-i fajfogalom sajátosan átpolitizált változatából) következik a tősgyökeres magyar irodalom

⁶ Vö.: Kosztolánczy Tibor, „Egy phalanx?": Az 1890-es évek irodalompolitikai küzdelmeiről új megközelítésben, *ItK*, 2008/3, 302–303.

⁷ S. Varga Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2005, 21.

⁸ Komlós Aladár, *Gyulaitól a marxista kritikáig: A magyar irodalmi kritika hét évtizede*, Bp., Akadémiai, 1966, 33.

⁹ Beöthy Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükre*, Bp., Dursusz Bt., [1992.] [reprint; eredeti kiadása: Bp., Athenaeum, 1920], 15–22.

szembeállítása az asszimilálhatatlan idegen irodalommal, mely alatt idővel egyre nyilvánvalóbban a zsidó irodalmat és kultúrát értették. Jó példa erre Ignotus A Szabolcska Mihály recepciójának változása a Budapesti Szemlében. Ignotus *A slemil keservei* című kötetét 1892-ben maga Gyulai a következőképpen értékeli: „A szerző tehetségét bajos volna elvitatni, de a nyelv és verselés művészetét még jobban kell meg tanulnia s leszokni bizonyos ízléstelenségekről, melybe néha az élcz hajhászata s némi szabadszájúság ragadják.”¹⁰ Nem sokkal később Szabolcska Mihály 1891-ben megjelent kötetéről a következőket olvashatjuk: „Nem tüneményszerű, nem meglepő s nem olyan, mely új fordulatot jelző hangot vegyítene a mai magyar lyra megszokott zenéjébe.”¹¹ A kritikus már ekkor kiemeli Szabolcska költészetének legfőbb erényét: a költői kifejezés-mód egyszerűségét, ugyanakkor vallásos énekeit „túl modernnek” tartja. Szabolcska és Ignotus megítélése az évtized folyamán ellentétes irányba mozdult el. Ignotus *Verseik* című kötetét 1895-ben igen kemény kritikát kap a Budapesti Szemlében, melyben a bíráló többek között kifejti, hogy „Ignotus hangja idegen hang a mi irodalmunkban, azt a nemzeti érzés emlőjén táplálkozott ember soha be nem fogja venni, legföllebb ideiglenesen, mint a hamisított bort, melyet jóhírű czég árul [...]”¹². Szabolcska viszont 1899-től a Budapesti Szemle rendszeres szerzője lesz. Róla *A magyar irodalom kis-tükre*ben Beöthy is a következőképpen nyilatkozik: „Líránk nemzeti jellemét senki sem érezteti ma tisztábban és erősebben, mint ő, motívumainak, képeinek és hangjának népies és mégis újnak tetsző, keresetlen és mégis művészi egyszerűségében.”¹³

Milyen társadalmi tapasztalat feltételezhető a fentebb említett és hivatkozott kritikák mögött? Talán nem tévedek, ha azt feltételezem, hogy mind Gyulai, illetve a Budapesti Szemle kritikusa, mind pedig Beöthy előszava és irodalomtörténeti koncepciója mögött is ott található a modern nagyváros, Budapest társadalmi modernizációjának tapasztalatát. A kolozsvári születésű Gyulai Pál és a budai születésű Beöthy Zsolt a budapesti egyetem tanárai és az Akadémia tagjai voltak, tehát életmódjuk a modernizálódó fővároshoz kötötte őket, kapcsolatuk a vidékkel, a faluval merőben teoretikus volt. Viszont a mindennapjaikban tapasztalhatták meg a kezdetben többségében német nyelvű Pest-Buda kulturális és etnikai sokszínűségét. A gazdasági fejlődésnek, a századforduló tájára a városi lakosság ugrásszerű növekedésének s a fővárosi népesség egyötödét megközelítő zsidó vállalkozói nagypolgárság és kispolgárság kialakulásának köszönhetően Budapest nemcsak multietnikussá, hanem bizonyos fokig multikulturálissá is vált. Viszont ezzel együtt járt egy másik társadalmi folyamat is. Ahogy Gyáni Gábor megjegyzi: „Amilyen mélyen meghatározza a fővárosi társadalmat az etnikai s egyúttal kulturális (felekezeti) pluralitás, olyanmilyre jellemző rá az akkulturáció (a nyelvi elmagyarosodás) és vele az asszimiláció hihetetlenül gyors lefolyása is.”¹⁴ Nem csak arról van tehát szó, hogy a

¹⁰ Gyulai Pál, Ignotus *A slemil keservei* című kötetéről, Budapesti Szemle, 1892/3, 478.

¹¹ ó. s., *Költemények*, írta Szabolcska Mihály, Budapesti Szemle, 1892/7, 138.

¹² 6+5, Ignotus: *Verseik*, U. az *Vallomások*, Budapesti Szemle, 1895/4, 155.

¹³ Beöthy Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükre*, i. m., 234.

¹⁴ Gyáni Gábor, *Budapest – túl jón és rosszon: A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*, Bp., Napvilág, 2008, 46.

magyar irodalom jövőjét a népi-nemzeti hagyományok folytonosságából fenn tartani igyekvő konzervatív irodalomfelfogás a maga számára igen kevés igazolást találhatott a modern nagyváros világában. A társadalmi asszimiláció kulturális következményeivel mint (legalább részben) pozitív fejleményekkel is számolnia kellett, már csak azért is, mivel a korabeli magyar kultúra meghatározó képviselőinek jelentős része (a nemzeti irodalomtudományt megteremtő Toldy Ferentől az eredetileg német anyanyelvű Prohászka Ottokáron át a dráma- és hírlapíró Rákosi Jenőig) asszimilánsok voltak. A kérdés sokkal inkább az volt, hogy az asszimiláció folyamatát milyen „nemzettudati elbeszélések”¹⁵ részeként és hogyan integrálják a magyar irodalom múltjáról, jelenéről és jövőjéről alkotott koncepciójukba. A különböző nemzeti és irodalomtörténeti narratívák nyílt konfliktusára azonban majd csak a Nyugat című folyóirat megjelenése után került sor.

1908. január 1-jei dátummal, de valójában már az előző év karácsonyán megjelenő új folyóirat, a Nyugat már címadásával, szerzői névsorával és első lapszámának szövegeivel is¹⁶ egyértelműen jelezte, hogy a századelő irodalmi mezőnyében a hivatalos irodalommal szemben kívánja saját pozícióját meghatározni. Az első, programcikknek aligha nevezhető, a folyóirat címével „diametrálisan ellentétező”¹⁷ címadású írás Ignotustól származott, aki a beköszöntőben egy alacsony színvonalú finn színházi előadás kapcsán értekezik „kelet népéről”. A színházi előadás valójában apropó Ignotus számára arra, hogy az induló Nyugat irodalmi irányát elhatárolja a népnemzeti irodalomtól, s a lap címében is jelölt nyugatos orientációt kijelölje: „A nap s az emberiség s a történelem keletről nyugatra tart. Kelet népének is ez az útja, s ha járja: azon nap alatt jár, annak az emberiségnek felese, annak a történelemnek alakítója, mint a legnagyobb nemzetek.”¹⁸

Az új irodalommal szemben megfogalmazott kritikák nem annyira irodalmi, esztétikai szempontok szerint, sokkal inkább politikai, s a mögötte meghúzódó nemzet-koncepció alapján fogalmazódtak meg. Rákosi Jenő a Budapesti Hírlap évnitó vezércikkében áttekintve az előző év fontosabb politikai és kulturális eseményeit *A fiatal gárda* címen kitér a Nyugat rövid értékelésére is. Rákosi s általában a konzervatív kritika abból a hagyományos szerepfelfogásból indul ki, mely a költőtől a nemzeti küzdelemben való aktív szerepvállalást várta el. Ezzel szemben konzervatív nézőpontból azt tapasztalták, hogy az új irodalom képviselői megtagadják a nemzeti érzést, individualisták s Rákosi szavaival: „magyar nyelven a magyart becsmérlik”.¹⁹

Beöthy Zsolt a Kisfaludy Társaság 1908. februári ülésének elnöki beszédében reagált az új irodalom jelentkezésére. Az ő kiinduló kérdése: „Abban a

¹⁵ Schein Gábor, Budapest territorizáltsága a Nyugat első évfolyamában = Nyugat népe: Tanulmányok a Nyugatról és koráról, szerk. Angyalosi Gergely, E. Csorba Csilla, Kulcsár-Szabó Ernő, Tverdota György, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009, 127–138.

¹⁶ Ebben a számban jelent Ady Magyar Pimodánjának első részlete, s a Figyelő rovatban Gellért Oszkár tollából Szabolcska Mihály kötetének finoman gúnyos kritikája.

¹⁷ Eisemann György, A modernitás médiuma = Nyugat népe, i. m., 52.

¹⁸ Ignotus, Kelet népe, Nyugat, 1908/1, 3.

¹⁹ Rákosi Jenő, Az év, Budapesti Hírlap, 1908. január 1., 4.

lélekben, mely az életet festve magát nyilatkoztatja meg, megvan-e a belső kapcsolat, a lelki közösség azokkal, a kiknek a maguk nyelvén énekel”? Beöthy ennek a közösségi elvnek rendeli alá a költői egyéniség alkotó tevékenységét, s a magyar irodalmi műtől a (pontosabban meg nem határozott) „nemzeti lélek”-nek az érvényesülését és hatását, s a nemzeti tradíció folytatását várja. Előadása végén pedig leszögezi: „Ifju társaink, kik a hagyományok elutasításával az idegennek a hagyományokat semmibe vevő kultuszával keresik ma az új utakat: az igazat csak részességökben fogják megtalálni.” Végkövetkeztetése pedig az, hogy a magyar költészet csak addig maradhat fenn, amíg „a magyar lélek tolmácsa” marad, s nem addig, amíg magyar nyelven verseket írnak.

Rákosi vezércikkére és Beöthy elnöki beszédére a Nyugat részéről elsőként mindkét esetben Ignótus reagált,²⁰ viszont a lap nyolcadik számában *A város* című esszéjében Schöpflin Aladár is vitába szállt Beöthyvel. Ignótus és Schöpflin vitacikkeire is jellemző, hogy lényegében hasonló alapról indítják érvelésüket, mint Beöthy, konklúziójuk azonban lényegesen más. Ignótus például a Taine-i pozitivistá irodalomszemléletre hivatkozva vonja kétségbe azt, hogy az irodalom számára, mivel „az örökletességtől és a környezettől meghatározott”²¹, s ezért szükségszerűen kötődik a nemzetihez, elő lehetne írni, hogy nemzeti legyen. Schöpflin nemcsak, hogy nem vonja kétségbe a társadalmi és az irodalmi modernizáció szoros összefonódását, a nemzedékek közötti irodalmi ízlésbeli ellentétet is az életmódbeli különbségekből eredezteti.²² Schöpflin is úgy látja, hogy a „magyar jelleg” a magyarsághoz tartozó egyénben bizonyos fokig állandó, még akkor sem tűnik el – ezen a ponton álláspontja lényegesen eltér Beöthyétől, ha valaki a nyelvét elfelejti. Schöpflin azonban valójában ezzel vezet be a – saját személyes példájával is illusztrált – társadalmi és kulturális problematikát: az asszimiláció kérdését. Az összeolvadást – a metafora eredeti vegyészeti jelentésére visszautalva – úgy értelmezi, hogy az új népcsoportok asszimilációja a többségi nemzet részéről sem valamifajta passzívan megélt történet, hanem olyan változás, mely az asszimiláló csoportra is pozitívan, mintegy minőségi gyarapodásként visszahat. Éppígy a hagyomány fogalmát sem statikusan értelmezi, hanem olyan folyamatosan változó és újraértelmezett tradícióként, mely a jelenkor embere számára közvetíti mindazt a tudást, melyet az előző nemzedékek felhalmoztak. Ebből a perspektívából tekintve a mindenkori jelenkor új társadalmi és művészeti fejleményeit sem lehet negatívan megítél-

²⁰ Ignótus, *Hagyomány és egyéniség Nyugat*, 1908/2, 103-106. Illetve: I-s. [Ignótus], *Utóirat (A perzekutor esztétikáról)*, *Nyugat*, 1908/4, 227–228.

²¹ I. m., 227.

²² „Nem értik egymást, apák és fiúk, s nem érti az egyik, amit a másik csinál. A fiú a városi élet élénkebb temperamentumát örökölte, könnyebben hajlandó az újdonságok befogadására, akár új irodalmi vagy művészi felfogásról van szó, akár csak újfajta szabású kabátról. Az apa a falusi ember konzervatívizmussal óvatosabb az újdonságokkal szemben, ifjúkori emlékeivel együtt ragaszkodik az ifjúkori ízléshez is és nem bírja megérteni, haragra lobban, ha azt látja, hogy a fia a maga új eszméihez új formákat, új nyelvet keres. Óneki a költő daloljon a falusi életről, a paraszt legények és leányok szerelmeiről dzsentrí úrfiak és kisasszonyok virtusairól. Ő ezt szereti, tehát neki ez így van helyesen, sőt egyedül ez méltó a magyar emberhez. Ebben van nemzeti szellem.” (Schöpflin Aladár, *A város*, *Nyugat*, 1908/8, 356.

ni, hisz minden változás (még a nemzet történetére egyébként negatívan hatók is, mint például a török hódoltság²³) ennek a múltat a jövővel összekötő történelmi folyamatnak a részei. „Azon múlik a magyarság, hogy valaki az eke szarvára támaszkodva beszél-e az ő kedves rózsájával, vagy a Népligetben ringlispilezik vele? Budapest nem éppúgy része a magyar nemzetnek, mint a Jászság vagy Göcsej?” – teszi fel a kérdést esszéjének végén Schöpflin. Majd így folytatja: „Hiábavaló minden rugdalózás: a magyar megalapította a maga városát itt a Duna partján, az egyetlen komolyan városszámba menő várost, amelyet a turáni fajnak valaha alapítania sikerült s ez a tény tükröződik az irodalomban is. S tükröződnie kell, ha az irodalom csakugyan hű tükre akar lenni a nemzeti életnek. Mi, akik azt mondjuk, hogy meg kell hódítani, az eddiginél nagyobb mértékben, a városi életet az irodalom számára, igenis, mi képviseljük hívebben és igazabban a magyar nemzeti jelleget, amelyet ellenünk akarnak fordítani.”²⁴

Mindebből tehát az következik, hogy a századforduló „kettészakadt irodalmában” a konzervatív esztétikai elvekhez kötődő, saját líraeszményét Petőfi és Arany költészetéből, valamint a népköltészetből merítő népnemzeti irodalom mindenestül a falu, a vidék világához kötődne, míg a 19. század utolsó évtizedétől bontakozó modern szemléletű irodalom minden motívumával, s a művek nyelvi regisztereiben is a modernizálódó nagyváros, Budapest világát jelenítené meg? A fentebb elemzett vitaszövegek jelentős részben visszaigazolják a kérdésre adott igenlő válaszokat. Budapest territorizáltságát a Nyugat első évfolyamában elemző Schein Gábor is – Anthony Giddens brit szociológus fogalomhasználatával élve – arra a megállapításra jut, hogy „amíg a nemzeti klasszicista hagyománytudat a falut, a földközeli életet, a népiességet helyezi homlokzati funkcióba, addig a modernista elbeszélések az organikusságot egyelőre nélkülöző várost.”²⁵ Azt azonban Schein Gábor is megállapítja, hogy a Nyugatban ebben az évben publikált irodalmi művek mintha más viszonyt sejtetnének az irodalmi modernség és a társadalmi, gazdasági modernizáció között. Az irodalmi viták központi problematikája a nemzeti hagyomány mibenléte, a tradíció és az új társadalmi jelenségek révén is formálódó identitástudat, falu és város, vidék és Budapest szembeállításával végső soron tehát a korabeli modernizációval való számvetés, melynek révén világosan elválik egymástól a konzervatív és modern irodalom képviselőinek álláspontja. Mindezzel szemben a magyarországi irodalmi modernség elsőszámú fórumaként számon tartott Nyugat szépirodalmi műveiben nemcsak ezekben az években szólal meg a régi, eltűnt világ iránti nosztalgia, esetlegesen a „modernséggel szemben ellentétes beállítódás”,²⁶ de a következő években, évtizedekben is számtalan példát talá-

²³ „Annak a ténynek, hogy Magyarországon másfél évszázadig török hódoltság volt, éppúgy része van az én életem, gondolkodásmódon meghatározásában, mint ahogy az én beszédem és írásom semmiképpen sem lehet független attól, hogy Petőfi, Arany, Jókai, Gyulai magyarul írtak.” (I. m., 359.)

²⁴ I. m., 306–361.

²⁵ Schein Gábor, Budapest territorizáltsága a Nyugat első évfolyamában, i. m., 136–137.

²⁶ I. m., 137.

lunk erre. Mindez talán nem független attól a ténytől, hogy – miként arra Szegedy-Maszák Mihály is felhívja a figyelmet – a „Nyugat megjelenését fővárosi nagypolgárok tették lehetővé, de szerzőinek többsége vidéken született, és korai éveinek élményeit tartotta meghatározó érvényűnek. Költészetük s szépprózájuk erősen visszatekintő jellegű volt.”²⁷ Figyelemre méltó tény továbbá, hogy 1908 őszén Nagyváradon jelent meg *A Holnap* című antológia Ady és hat, többnyire Nagyváradhoz kötődő fiatal költő verseivel. Az antológia – túl azon, hogy a következő hónapok irodalmi vitáinak középpontjába került – az irodalmi modernségeken belül is jelezte az irodalmi élet decentralizálásának igényét, lehetőségét is. Falu és város ellentéte a magyar irodalom történetében azonban közel sem ért véget a Nyugat első periódusával, majd a két világháború közötti (s máig ható) népi-urbánus vita eleveníti fel ismét, bár más társadalmi és irodalmi összefüggésben, ezt a több évtizedes ellentétet. Ennek a vitának a részletezése azonban már egy másik referátum feladata lesz.

²⁷ Szegedy Maszák Mihály, Konzervativizmus, modernség és népi mozgalom a magyar irodalomban = Sz-M. M., „Minta a szönyegen: A műértelmezés esélyei, Bp., Balassi, 1995, 153.

Régiekre emlékezve...

Jelenkori meditáció a Janus Pannonius Társaságról

A jelentős irodalmi múlttal rendelkező Pécsen, Várkonyi Nándor és Csorba Győző városában jelenleg, a kétezres évek elején nem működik irodalmi társaság. De jure ugyan ma is létezik, de facto azonban nem. A szép reményekkel mintegy másfél évtizeddel ezelőtt újjáalakult, ám a halovány és már akkor is erőtlennek tűnő indulást – a jogi és szervezeti kérdések bürokratikus tengerében, értelmetlen vitákban történő – útvészítés követte. A Társaságról az elmúlt években semmit sem hallani, rendezvényei, programjai nincsenek, valószínűleg tagsága sincs. Egy valamivel azonban rendelkezik: dicső, figyelmet érdemlő, tanulmányozandó múlttal. Az 1931–1944 között működött Janus Pannonius Társaság (JPT) örökségével. Végezetül a – működésképtelensége ellenére is jogilag „lefoglalt”, a jobbító szándékú törekvések számára ezért fel nem használható – nevével.

A múltat érdemes tehát megvallatnunk, amit megtettünk már például a Jelenkor hasábjain (*Lovász Pál, az irodalomszervező. A Janus Pannonius Társaság és a Sorsunk* – Jelenkor, 2008. november) és monográfiánk egyik fejezetében (*Két szólamban. Lovász Pál pályaképe*, Pécs, 2008, 47-87. o.), ezért most csak a jelen számára különösen figyelmemre méltó kérdéseket villantunk föl. Például azt, hogy mi szükséges a fennmaradás reményével is kecsegtető, majd azt megvalósítani is tudó irodalmi társaság létrehozásához? Melyek azok az értékek, amelyek következetes képviselése elősegítheti a vonzerő megőrzését, a befolyás növelését, a politika csábító öleléseinek elhárítását? Mi biztosíthatja a társaság folyamatos, színvonalas működését?

Mindenekelőtt a társaság létrehozása szükségességét és lehetőségét felismerő személyiségekre van szükség – üzeni a JPT példája, üzeni számunkra a Bácskából az 1920-as évek végén Pécsre került fiatal költő, Lovász Pál irodalomszervezői munkássága. A szükségességét az irodalom (és a különböző művészetek) erőinek széttagoaltsága, a lehetséges együttműködés hiánya, az ezek következtében elfecsérlődő energiák, az egymástól és egymásból erőt merítő, ambíciót nyerő kapcsolatok, személyes inspirációk gyengesége, a kézenfekvőnek tűnő, ám mégis megvalósulatlan lehetőséggel való élni nem tudás mutatták az 1920/1930-as évek fordulóján a mecsekalji városban. Ott, ahol a húszas évek végén mindezek ellenére érdemesnek és elmaradhatatlannak bizonyult a szellemi erők számbavétele. Hiszen kiváló erőkkkel (Birkás Géza, Halasy-Nagy József, Karstner Jenő, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos és mások) itt működik az Erzsébet Tudományegyetem, és jelentősek a „helyi” erők is (Dénes Gizella író, Fülep Lajos művészettörténész, Kocsis László pap-költő, Lovász Pál költő, Sásdi Sándor író-szerkesztő, Várkonyi Nándor könyvtáros stb.). Csak éppen a két fél együttműködését, összefogását kell – a köztük létező falak lebontásával – megteremteni. Nem volt könnyű feladat, de Lovász és Tolnai vezetésé-

vel sikerült végrehajtani, ami előfeltétele volt annak, hogy az ország legjobbjai is fokozatosan megnyerhetők legyenek. Klebelsberg Kunó például, aki a megalakuló társaság örökös elnöki tisztségében részesült, vagy Surányi Miklós, a népszerű – akkor már Budapesten élő – író, aki elvállalta az elnöki funkciót. És így már viszonylag könnyen álltak a támogatók sorába, vagy lettek tiszteleti tagok a helyi és az országos egyházi és világi képviselőkből olyan jelentős személyiségek, mint Ravasz László református püspök, Virágh Ferenc római katolikus püspök, Zichy Gyula kalocsai érsek, Kapi Béla evangélikus püspök, Nendtvich Andor pécsi polgármester, Keresztes Fischer Ferenc pécsi főispán, és végül, de nem utolsó sorban a társelnöki tisztelet is betöltő, a társaságnak erkölcsi, anyagi segítséget nyújtó, Lovász Pált, a főtítkárt munkájában mindenben támogató Fischer Béla alispán.

Levonhatjuk tehát a következtetést: a tartós fennmaradás, a folyamatos működés minimális előfeltétele a tekintélyes „vezérkar” létrehozása, az egyetemi és egyetemen kívüli szellemi erők megnyerése, az egyházi és világi szféra kiválóságainak a társaság céljai mellé állítása, alapos (a JPT esetében mintegy másfél éves) előkészítő munka. A társaságalapításnak Pécssett évtizedes, az 1931-es megalapítást segítő előzményei is voltak: 1920-ban jött létre a Pécsi Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság, 1927-ben egyetemi hallgatók (Holler András, Kardos Tibor, Kolozsvári Grandpierre Emil, Kováts József és Patkós György) kezdeményezésére a Batsányi János Irodalmi Kör, amelynek tagjai közül többen a JPT megalakításában és működésében is komoly szerepet vállaltak. Elengedhetetlen volt a működéshez szükséges anyagi és egyéb feltételek biztosítása is. Fischer Béla kezdettől fogva a Társaság rendelkezésére bocsátotta a Vármegyeháza dísztermét (amely később a legendás felolvasóülések színhelyéül szolgált), több intézmény (Baranya Vármegye, Pécs Város Törvényhatósága, Dunántúl Bank Rt., Pécsi Takarékpénztár, Erzsébet Tudományegyetem, a város több cége: Zsolnay gyár, Bórgyár stb.) és számos – az idézett publikációinkban szereplő – magánszemély rendszeres vagy alkalmi anyagi támogatásban részesítette a Társaságot.

Mindez még mindig kevés lett volna az eredményes működéshez, ahhoz reális, elérhető célok, jó névadó, a Társaság profiljának világos meghatározása, működési körének kijelölése is kellett, így a tevékenység kiterjesztése az egész Dunántúlra, szellemiekben a „dunántúli gondolat” képviselése. Az 1945 után „kényelmetlenné” vált egykori névadó, Janus Pannonius helyét a forradalmi lelkiületű költő, Batsányi János foglalta el néhány esztendőre. Pedig – ahogyan Lovász Pál mondta a Társaság tíz éves jubileumán, 1941-ben tartott beszédében – „a fiatal pécsi püspök, családi nevén Csezmiczei János a királyi udvar díszé, a »fagyos Ister leghíresebb költője« lett s tehetségével bámulatba ejtette a világot. A Társaságnak Janus Pannonius nevével való felékesítésében jelkép is rejlett. Janus ferrarai tanulótársai a fiatal diákban »hegyen túli barbárt« láttak. S ez az idegen, vidéki költő hazáját az irodalomnak az egész művelt világtól irigyelt szülőhelyévé tette, és latin nyelvű renaissance költészetében is a magyar teremtő szellemet vitte diadalra.”

A Társaság létrejöttében jelentős motiváló erőt jelentett az, hogy Trianon után sokan a magyar nemzet sorsának jobbrafordulását a kultúra – határokon

innen és túli – erőinek összefogásától, a kultúra megújulásától várták. A jelentős kulturális központok elvesztése, az új határokon túlra kerülése következtében tovább nőtt a Budapest-központúság, erősödött a főváros „túlsúlyossága”. A JPT – a Pécs 2010-ben betöltött Európa Kulturális Fővárosa címe előtti egyetlen – komoly kísérlet volt a hazai kulturális élet centralizációjának oldására, arra, hogy a szellemi szférában is meginduljanak és kiteljesedjenek a decentralizációs folyamatok. Sajnálatos történelmi tény, hogy Pécs mindkét nagy, erre irányuló kísérlete – részben saját magának köszönhetően, részben azon kívül álló okok következtében – elbukott. Igaz, az előbbi mintegy másfél évtizedes tündöklés, az utóbbi pedig igen felemás, derűs/borús évek után, azok végeredményeként. Pedig mindkettő jelentős hazai és interregionális kapcsolatrendszert épített ki, megteremtve ezzel a kulturális nemzeti lét működéséhez elengedhetetlenül szükséges kapcsolati hálót, megteremtve tekintélyét, imázsát, még annak előfeltételeit is, hogy Pécs valóban a főváros egyik kulturális „ellensúlyává” válhasson. Csak egy adalék ennek bizonyítására. Magyarországon a két világháború között működő mintegy negyven civil irodalmi szerveződés közül a Társaság a következőkkel állt – többnyire konkrét – munkakapcsolatban: Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság (Kaposvár), Csokonai Kör (Debrecen), Dugonics Társaság (Szeged), Frankenburg Irodalmi Kör (Sopron), Gárdonyi Társaság (Eger), Gyöngyösi István Társaság (Budapest), Hollós Mátyás Társaság (Budapest), Kisfaludy Társaság (Budapest), La Fontaine Társaság (Budapest), Madách Társaság (Balassagyarmat), Magyar Irodalmi Társaságok Szövetsége (Budapest), Magyar Írók Köre (Budapest), Móra Ferenc Társaság (Kiskunfélegyháza), Országos Gárdonyi Irodalmi Társaság (Budapest), Petőfi Társaság (Budapest), Szabolcsvármegyei Bessenyei Kör (Nyíregyháza), Vörösmarty Kör és Vörösmarty Társaság (Székesfehérvár). Több határon túli szervezettel is megtörtént a kapcsolatfelvétel, így például az Erdélyi Szépmíves Céhvel (Kolozsvár) és az Arad székhellyel működő Kölcsey Egyesülettel.

A siker további biztosítékát jelentette az elvszerű, értékalapú működés. A JPT nem társadalmi kiválóságok, hanem szellemi kiválóságok egyesülése volt, ezért a civil szférában, a polgári életben természetes titulusokat (úr, hölgy stb.) nem használták, ahogyan Lovász Pál fogalmazott: „rangnak az író pusztá nevét tartottuk, amelynek a látható mű és a magatartás adott értéket”. Visszatekintve a Társaság múltjára, működésére a színvonal szigorú védelme, a minőség feletti őrökös tünik a szemünkbe. Tanulságos ugyanakkor, hogy számos társadalmi-politikai potentát is irodalmi babérokra, a Társaságban aktív szerepvállalásra törekedett. A Virág püspököt felkereső Surányit és Lovászt az egyházi méltóság a következő kérdéssel fogadta: a püspökhöz vagy a költőhöz jöttek-e? Mire Surányi bölcsen válaszolta: mindkettőhöz. József Ferenc királyi főherceg is dédelgetett írói ambíciókat, verseskötete is jelent meg, egy alkalommal felolvasóülésen is részt vett, ám a második ajánlkozását már elhárította a vezérkar, mert (Lovász visszaemlékezése szerint) „a főherceg verselési készségét nem tartotta megfelelőnek”.

Figyelmet érdemel a szervezetben tapasztalható világnézeti semlegesség is. Nem tartották számon, hogy ki, milyen nézeteket vall. Tiszteletben tartották mindenki meggyőződését. A tagok között így lehettek különböző felekezetek-

hez tartozó papok – Vargha Damján, Fülep Lajos, Kocsis László, Sipos István – és ateisták egyaránt. Így lehetett ott egyszerre és egyidejűleg például a cisztercita szerzetes, irodalomtörténész Brisits Frigyes és a liberális beállítottságú író, újságíró Gerő Ödön, vagy az eltérő irodalmi értékrendhez kötődő Babits Mihály és Kodolányi János, Makay Gusztáv és Várkonyi Nándor, Csorba Győző és Veres Péter, Rónay György és Erdei Ferenc. Ugyanez nyilvánult meg abban is, hogy a JPT az egységes magyar irodalom képviselőjét vallotta és követte, a harmincas/negyvenes években erőteljesen jelentkező különböző irányzatok összebékítésének szándéka vezette; a történelem által elszakítottak, az elszármazottak szülőföldjükhöz kötését/kötődését kívánta elősegíteni; a tehetségek útjának egyengetését végezte. Gondoljunk csak arra, hogy Weöres Sándor első versesköteteinek megjelenéséhez és terjesztéséhez milyen jelentős segítséget nyújtott. Tartós befolyásának biztosításához az is hozzájárult, hogy nemcsak a szépirodalom, hanem az esztétika és a szellemi tudományok ápolását is a céljának tekintette, és művelői (Birkás Géza és Halasy-Nagy József, Huszti József és Vikár Béla, Tolnai Vilmos és Thienemann Tivadar és sokan mások) számára a Társaságot nyitottá tette.

A JPT sorsát végérvényesen, az általa 1941-ben útjára indított Sorsunk folyóiratát átmenetileg a vezetők, a tisztségviselők elhűsége pecsételte meg. Az, hogy 1944-ben a németekkel való kollaboráció vagy ennek elutasítása közül az utóbbit választották. Úgy kerültek válaszút elé, hogy a Volksbund egyik vezérégyénisége kéréssel fordult a vezetőséghez: egy híres német professzornak biztosítsanak nyilvános fellépési lehetőséget a Társaságban. A vezetőség a kérést elutasította: német (ráadásul Hitler-barát) előadó a Janus Pannonius Társaság rendezvényén nem fejthette ki nézeteit. Ezzel a JPT hű maradt elveihez, a népi, nemzeti érdekek képviselőjéhez és védelméhez, ám ezzel meghozta saját végítéletét is. És ezzel a megcsonkított ország, a nemzetközi régió kisugárzó erővel rendelkező szellemi centruma beszüntette működését. Tanulságos örökséget hagyva az utókorra arra vonatkozóan, hogy mi szükséges egy működőképes irodalmi társaság létrejöttéhez. Igaz, akkor még olyan célokat tűzhetett maga elé, hogy felolvasóülésekkel, munkásmatinékkal, értékes könyvek kiadásával, irodalmi mozgalmak megindításával, fiatal tehetségek útra indításával „az irodalmat nélkülözhetetlen szükségletté tegye, az irodalom nemzetfenntartó szerepét tudatosítsa, az irodalmi lelkeség fényét minél szélesebb körben kisugározza”. Tudom, Lovász Pál a Társaság egykori főtitkárának 1941-ben elhangzott és idézett szavaira a mai fül már kevésbé vagy alig fogékony. Hiába. Változnak az idők. Megváltozott az irodalom társadalmi helye, szerepe, funkciója. Megváltoztak a lehetőségei is. Ám a Janus Pannonius Társaság üzenetére azért mégis érdemes odafigyelni. Pécsen is, ahol működő irodalmi társaság hiányában is – mindenekelőtt irodalmi, művészeti folyóiratainak, könyvkiadóinak köszönhetően – az elmúlt évtizedekben színvonalas irodalom születésének, élénk irodalmi közéletnek lehettünk a tanúi/részesei. Az már a feltételezések világába tartozik, hogy működő irodalmi társaság, létrejövő irodalom háza és a pécsi irodalom múzeuma mellett ez milyen lehetett volna.

Gondolatok a debreceni Ady Társaságról

„Száz mulasztás, ezer hiány vár pótlásra, hogy a magyar vidék újból eleven tényezője legyen nemzetünk szellemi életének...” – ezzel a kritikus felismeréssel indult útjára 1927. június 27-én az a kulturális egyesület, amely Ady szellemében kívánta megújítani Debrecen irodalmi és művészeti életét. Nem volt egyedül ezzel a választással, hiszen a költő halála után Nagyváradon, Aradon, majd később Kolozsvárott is alakult azonos nevű társaság Tabéry Géza, Franyó Zoltán és Jancsó Elemér irodalmi vezetésével, ám azok rendre megszűntek néhány évi működés után. A debreceni Ady Társaság a fiatal felnőttkort is megérte, hiszen két évtizeden át munkálta a város szellemi megújulását azzal, hogy bemutatta a modern irodalom hazai képviselőit, pódiumot adott a Nyugat íróinak (Babits Mihálynak, Kosztolányi Dezsőnek, Juhász Gyulának, Szabó Lőrincnek, Móricz Zsigmondnak, Kassák Lajosnak, Karinthy Frigyesnek, Cs. Szabó Lászlónak stb.), s a saját soraiból felnövekvő költőknek (Juhász Gézának, Gulyás Pálnak és Liszt Nándornak). Kiállítási lehetőséget nyújtott képzőművészeknek (G. Szabó Kálmánnak, Mata Jánosnak, Félegyházi Lászlónak, Holló Lászlónak, Káplár Ferencnek, Vadász Endrének) és a meghívott alkotóknak (a KÚT tagjai közül Kmetty Jánosnak, Perlrott Csabának és Bornemisza Gézának, valamint Csók Istvánnak), továbbá perspektívát adott a városi muzikusoknak (pl. Szabó Emilnek abban, hogy Bartók Béla és Kodály Zoltán zenéjét megismertesse, közelítse a közönség igényeihez). A körvonalazott három (irodalmi, képzőművészeti és zenei) szakosztály 1935-ben – Németh László hatására – hungarológiai csoporttal egészült ki, amelynek tagjai Soó Rezső irányításával nyírségi településeken végeztek falukutatást. Ha csak ennyit írhatnánk a társaság javára, már akkor is sokat törlesztett volna abból az adósságból, amit az elnöki programbeszéd idézett tételmondata említ. Az alapszabály kettős célkitűzése szerint ugyanis az Ady Társaság nemcsak általában az irodalom és a művészetek ápolását vállalta a modern alkotások bemutatásával, hanem a működő tagok fejlődésének előmozdítását is. Ez utóbbit illetően eszmei és anyagi feltételek előteremtésére kötelezte magát, s ez több akadályt gördített elé, mintsem azt kezdetben gondolhatta volna.

Az Ady Társaság eszmei téren egyfajta ellenpontja volt a városban akkor már csaknem negyven esztendeje működő, népnemzeti irányban elkötelezett, a hivatalos akadémiai irodalmat preferáló, s a Petőfi és a Kisfaludy Társaság elvárásaihoz egyre jobban igazodó Csokonai Körnek. A két kulturális egyesület jobbra tiszteletben tartotta a másik mozgásterét, kiegyensúlyozott szellemi erőviszonyt tartott fenn. Határsértés is csak egy alkalommal – 1934-ben – fordult elő, amikor a mindkét társaságban érdekelt Juhász Géza a Csokonai Kör felkérésére Herczeg Ferencről tartott előadást. A közönség „melegen tapsolt”, ám az elnök, Pap Károly, aki egyetemi tanáráként jól ismerte Juhász Géza kritikus szemléletét és irodalmi beállítottságát, megrótt a felolvasót. A Debreczeni Független Újságban megszéllőztetett történet végül kölcsönös főhajtással zá-

rult. A két társaság irodalmi osztálya a későbbiekben több közös programot¹ is szervez. 1934 júniusában az országos jelentőségű *debreceni hét* névsorában ismét együtt találjuk Pap Károlyt és Juhász Gézát, akik Oláh Gáborral és Gulyás Pállal, a két alakulat reprezentáns lírikusaival lépnek fel. Négy esztendő múlva a Csokonai Színház rendezte *színházi szabadegyetemen* adnak elő felváltva három hónapon keresztül. Az Ady Társaság tagjai a görög drámáról (Gulyás Pál), irodalom és színház viszonyáról (Juhász Géza), a színházlátogatókról (Thury Levente), a rendezőről (Horváth Árpád, színi direktor), a színházi műfajok közül a drámáról és az operettéről (Béber László) beszélnek. A Csokonai körösök deklaráltan a drámai hagyománnyal foglalkoznak: Oláh Gábor Shakespeare, Csobán Endre Csokonai, Pap Károly Gyulai Pál dramaturgiájával ismerteti meg az érdeklődőket. Közös szervezésben mutatkozhatnak be Debrecenben a legfiatalabb erdélyi írók (Bözödi György, Szemlér Ferenc és Csuka Zoltán), és a felvidéki magyar irodalom képviselői (Darkó Jenő, Dobossy László és Mécs László). Finom oszcilláció működik az irodalmi csoportok között: Oláh Gábor negyedszázados életművét hamarabb értékeli² az Ady Társaság, mint a Csokonai Kör, amelynek a debreceni költő alelnöke volt, s árulkodó jelenség az is, hogy a konzervatív egyesület 1938-ban tagjai sorába fogadja Gulyás Pált és Mata Jánost. Nemcsak a befogadás ténye az érdekes, hanem az ideje is: az Ady Társaság – az egyébként második, ún. vita korszakának³ (1930-1938) – a legforrongóbb idejét éli, s éppen Gulyás Pál radikális⁴ hangsúlyváltása miatt számos alapító tag és alkotó, többek között a filozofikus műveltségű, „vaskos humorú, egyéni ízű”⁵ fametszeteiről és verseiről egyaránt híres Szoboszlai Mata János is kilép.

A két világháború között a Csokonai Kör és az Ady Társaság hasonló eszközökkel kívánta a város szellemiségét felpozícionálni. Előadóestjeiken nem törekedtek kizárólagosságra, még a konzervatív kör⁶ sem, amely lehetőséget adott a fiatalabb írónemzedéknek bemutatkozásra, segítette az elcsatolt területek alkotóinak megismerését. A vidék műveltségi szintjének emelésével együtt pedig a decentralizáció igénye is szóba kerül. Csobán Endre szerint „a vidéki irodalmi társaságokra vár a feladat, hogy a nemzeti lélek igazi szükségleteit, örömeit – és amiből több van –, fájdalmait, aggodalmait és reményeit kikutatva a magyar irodalom fejlődésének új irányt adjanak. A vidéki irodalmi társaságokra

1 Asztalos Dezső: A Csokonai Kör adattára. Ötven év a debreceni Csokonai Kör életéből. In: Asztalos – Lakner – Szabó: Kultusz és áldozat. A debreceni Csokonai Kör. Debrecen, 2005. 288. és 296.

2 Kardos Pál: A debreceni Ady Társaság húszéves története (1927–1947) In: Kardos Pál: Irodalmi tanulmányok. Bp. 1979. 296.

3 Uo. 299-301. „Az [tisztázódott], hogy az Ady Társaságban van valami erősen életképes mag, mert a vitákban jelentkezett először a tehetséges és jól felkészült fiataloknak egy egész sora. És ezekből rekrutálódott az Ady Társaság második nemzedéke.”(301.)

4 Gulyás Pál 1938. április 19-én átveszi az elnöklést Juhász Gézától, s a programbeszédében (Tíz év Ady nevében) hangsúlyozott faji jelleg miatt többen (Kardos László, Kardos Pál, Béber László, Horváth Árpád stb.) kivonulnak a társaságból.

5 Kiss Tamás: Mata János (1907–1944) In: Építünk, 1954. V. évf. 1. szám 31.

6 1943-ban Szabó Lőrincnek ítélik az ezerpengős irodalmi díjat.

vár ezzel kapcsolatban az a feladat is, hogy olvasóközönséget toborozzon a magyar nép tízezeinek sorából⁷. Az Ady Társaság tett többet ezen a téren – kiváltképp a második korszak vitáival, egy fiatal írónemzedék felnövelésével, s a népi írók elindításával –, ám a szellemi utódok (a Magyar Írószövetség Debreceni Csoportja és az Alföld⁸) még ötven év elteltével is a megoldáson gondolkodtak. Éppen a decentralizáció vonatkozásában fontos az a tény, hogy a szellemi műhelyként működő Ady Társaság a nyílt vitaalkalmakon⁹ kívül egy könyvsorozattal (Új Írók) és több lapalapítási kísérlettel¹⁰ igyekezett nyilvánossá tenni a tevékenységét, törekvéseit. A társaság két jelentős folyóirat születése fölött bábáskodott: részint a magyarság önazonosságát megerősíteni kívánó népi írók orgánumát, a *Választ* (1934), részint saját kiadásában a *Magyarokat* (1945) segítette életre.

A Csokonai Kör és az Ady Társaság közötti alapvető különbség Ady Endre életművének, ellentmondásos személyiségének megítélésében volt. A kör tagjai „nemzetietlennek, a nemzeti egység bomlasztójának”¹¹ tartották, s azt a „korlátok nélküli” szabadságot vetették a szemére, ami az Ady Társaság alapítói számára különösen követendő és vonzó volt. „A műalkotásnak csak egy mértéke van – írja Kardos Pál –: a benne megnyilvánuló tehetség”, s megjegyzi, hogy a művészi szabadság elve különösen alkalmas arra, hogy a különböző művészeti ágakban alkotókat megszólítsa. Az Ady Társaság ügyvezető elnöke, Juhász Géza „az egységes magyar közszellem” megteremtése érdekében egyenesen a költő kiegyenlítő(!) szerepére hívja fel a figyelmet: „Ady költészete – halhatatlan esztétikai értéke mellett – arra is alkalmasnak bizonyult, hogy a fiatalabb nemzedékben egyre inkább hidat teremtsen a világnézeti szakadékok fölött”¹². Tény, hogy a Csokonai Kör elhatárolta magát Ady hatásától, ám ez korántsem akadályozta meg abban – jórészt a liberális szemléletű Kardos Al-

7 vö. Csobán Endre: Vidéki irodalmi társaságok. A Csokonai Kör Nyíregyházán, 1932. november 12. (kézirat – Debreceni Irodalmi Múzeum)

8 Juhász Béla, az Alföld egykori főszerkesztője írja, hogy „egy jelentékeny kulturális centrum igazi szellemi nagykorúságához a könyvkiadó elengedhetetlenül hozzátartozik, szerepét maradéktalanul semmi más nem töltheti be. Foghíjas az a kulturális öszskép, amelyből a kiadó hiányzik” (Juhász Béla: Megújuló könyvkiadás?, Alföld, 1982/3, 81. Továbbá az Ady Társaság és az Alföld ez irányú kapcsolatáról vö. Kecán Mariann: Lapok egy főszerkesztőéletéből. In Tanulmányok a XX. századi irodalom köréből. Studia Litteraria Tom. XLVII. 149.

9 „Kié Ady?”, „Van-e magyar drámai irodalom?”, „Európai-e a magyar irodalom?”, „Milyen legyen a rádió műsora?”, „Tanítsunk-e modern irodalmat a középiskolában?” stb. – A témák az európai válsághangulatra reagáló esszéírók szövegeiben szövődnek újra.

10 Debrecen folyóirat-fenntartási gondjairól jegyzi meg Kiss Tamás, hogy a két világháború között a megélenkült szellemi élet ellenére sem volt képes eltartani a város egy állandó folyóiratot. „Jellemző azonban – írja –, hogy a társaság megalakulása óta, egy évtized leforgása alatt nyolc lap indításának vagyunk tanúi. (Alkotás 1927, Seregszemle 1932, A Mi Utunk 1933, Rosta 1934, Tiszántúli Figyelő 1934, Válasz 1934, Számadás 1936, Tovább 1938)” Kiss Tamás: Irodalmi élet Debrecenben az Alföld folyóirat indulásáig. In: Alföld 1965. XVI. évfolyam 4. szám 68.

11 Lakner Lajos: Kultusz és áldozat. Bevezetés a debreceni Csokonai Kör történetéhez. In. Asztalos – Lakner- Szabó: Kultusz és áldozat. Debrecen 2005, 17.

12 Juhász Géza beszéde az Ady Társaság 1928-as Ady-ünnepén. Debrecen, 1928 ősze (kézirat – Debreceni Irodalmi Múzeum)

bertnek köszönhetően –, hogy még életében két alkalommal¹³ (1908. február 26-án és 1909. október 24-én, a Nyugat-matiné résztvevőjeként) előadásra hívja a városba. A kör jelentős, ám kevésbé műértő közönséget biztosított, s a lapok közleményei is felemásan értékelték a látogatást. Az Ady-recepció kezdeti szakasza ez: szimbolikus figurává ekkor kezd felnővekedni, s ebben nem kevés szerepe van annak, hogy modernségével kapcsolatban legtöbbször csak a szakítást érzékelik, s megfélemlenek költészetének „visszatekintő aspektusáról”¹⁴.

Ady halála után Földessy Gyula és Babits Mihály nyomtatékosítja az életmű kettős természetét, ám az Ady-kérdés még az Ady Társaság indulásakor is részleges holtpontra¹⁵ áll. Erősen konzervatív hagyományú városban pedig jelentős lépésnek mutatkozik az irodalmi modernség kulcsfigurájához és a Nyugat szellemiségéhez való ragaszkodás. Az Ady Társaság alapítói jó érzékkel és lendületesen alakították ki egy olyan irodalmi kultuszt, amely nem összeegyeztethetetlen a hagyományos, a kör által képviselt Csokonaiéval, amely jól körülbátyázható neves alkotókkal¹⁶, az elnöknek választott testvérrel (Ady Lajossal, aki 1940-ig volt a társaság elnöke), legitimálható az 1947-ig megtartott évenkénti emlékező ünnepségek szertartásai, a Földessy Gyula tárgyaival megtöltött Ady-szoba révén. Az Ady Társaság szellemi örökségét számosan vállalták, útmutató szerepét kiemelték, ám annál kevesebben kutatták: értékelő monográfiája még várat magára.

13 bővebben Kardos Pál: A Nyugat debreceni kapcsolatai. In: I.m. 68-101.

14 Szirák Péter: Kanonizációs stratégiák, történeti konstrukciók az Ady-recepcióban. In: Tanulmányok Ady Endréről. Bp., 1999. 36.

15 Kosztolányi lesújtó véleménynyilvánítása 1929. július 14-én jelenik meg a *Tollban*.

16 vö. Babits Mihály: A debreceni Ady ünnepségen, Kettészakadt irodalom. In: Babits Adyról. Dokumentumgyűjtemény. Szerk: Gál István. Bp. 1975. 184-9. és 196-217.

Várostartörténet

A múlt tavaszon, a Festum Varadinum ünnepi hetének vendégeként három napot Nagyváradon töltöttem. A szecesszió egykori magyar fővárosában.

Szabadidőmben, az egyik napon Ady emlékeket kerestem. Kerestem a kávéházat, amelynek asztalánál egykor a Nagyváradai Napló hírlapírói ültek. Krúdy Gyula, Ady Endre, Juhász Gyula... Kis segítséggel végül rátaláltam, egy szabályos, szívélyes, kerek téren, vén platánok árnyékában.

Még magasodnak ott, körben a régi váradi házak. Nem is házak ezek, inkább kis palota mindenik, abból a korból, amelyben Nagyvárad csupa eleven lüktetés volt, csupa eleven élet. Magyar és modern.

A kávéház épülete, szerencsés módon, megmaradt. Alighanem annak köszönhetően, hogy a két világháború között a román állam odaajándékozta az ortodox egyháznak. Ők vigyáztak rá. Ám tőlük is elvette a kommunista Románia, egyszerűen államosította. Ily módon vigyázott az épületre.

A tér egyébként, ahol Adyék egykori kávéháza – a Mülleráj – áll, ma Traian császár nevét viseli. Egykor Széchenyi István térnek hívták.

Mielőtt idetaláltam, a Körös partján bóklásztam, a parti sétányra hajló sűrű lombosított fák alatt. Látván, hogy eltévedtem, kerestem valakit, aki útba igazítana. Az ember megérzi, hogy kiket érdemes megkérdezni egy Trianonban elköszönt hajdani magyar városban.

Például kopott öltözékű, galambbősz hajú, esett, szép szomorú fejű férfiakat. Rájuk van írva, hogy magyarok.

Egy ilyen idősebb úr szegődött mellém, és kísért el Adyék kávéházáig, az egykori Széchenyi térre. Odamenet – némi városnéző kerülőt téve – befordultunk egy régi váradi utcába, amely még Ady Endre lába nyomát őrzi. Az öregúr rámutatott az utcatáblára:

– Primariei. Vagyis Városháza utca. Két-három éve hívják így.

– És azelőtt?

– Előtte Ion Antonescu nevét viselte. Antonescu marsallét, a második világháborús román háborús bűnösét.

Visszahátráltam az időben.

– Vajon mi volt a neve ennek az utcának a szabadságharc előtt? – kérdeztem az öregurat.

Gondolkodás nélkül felelte:

– Német utca. Így nevezeték a középkor óta. Az itt elszállásolt német katonák, zsoldosok után. De a tizenkilencedik században már magyarok lakják.

– És Ady korában?

– Teleki utca volt. Gróf Teleki Lászlóra emlékeztetve.

– Aki a Kegyenc című zsarnokellenes drámát írta 1848 előtt?

– Meg akit 1849 után halálra ítélték. Később kegyelmet kapott. Küzdött az 1848-as törvényekért, de Ferenc József csapdába csalta. Reménytelennek látta a becsülete megőrzését, a hazája jövőjét. Öngyilkos lett.

Teleki László nevét mindjárt Trianon után eltűntették. Feltették helyette a táblákra Vasile Alecsandri nevét. Húsz évig ott is maradt.

– Alecsandrit, a költőt mi kötötte Váradhoz?

– Ide semmi – válaszolt az öregúr. – Moldvában született, ott élt. Politikusként Moldva és Havasalföld egyesítését szorgalmazta.

Észak-Erdély visszatérével az egykori Német utca megint Teleki László utca lett. Négy esztendőre. Aztán megérkeztek a szovjet csapatok, és máris Visinszkij nevével találkozhattak a váradiaiak.

Ő volt a hírhedt sztálini alkotmány megalkotója. Az öregúrra néztem:

– Sztálin halála után nyilván levették a nevét!

– Kicsit azért vártak – mondta. – Egészen 1970-ig. Akkor nevezték el az utcát Leontin Salajanról.

– Benne kit tisztelhetünk?

– A román munkásmozgalom kiemelkedő alakját. 1990-ben pedig visszakaptuk Antonescut. Most, újabban Primariei utca... El ne feledjem, rövid ideig, két-három évig Transilvania utca is volt. Visinszkij és Salajan között.

– Ön minden tud – mondtam a galambősz, kopottas ruhájú öregúrnak. – Mintha lexikonszerkesztő lenne.

Kicsit meghajtotta a fejét:

– Ó, dehogy... Ebben az utcában éltek az őseim. Itt születtem én is, nyolcvan éve. És itt lakom most is.

SZÉPIRODALOM

UTASSY JÓZSEF

Önkritikus

Kardos Lászlónak

*Bennem a költő még
alvó dundi gyermek,
s ha szeretsz egy kicsit,
emelj föl magadhoz,
mondj mesét, ölelj meg.*

*Félte őrzött kincsem,
a toll, játék-fegyver.
Mindenkit szeretek,
mindenkit imádok
mackó-szerelemmel.*

*A rímes, balk szavak
Még építőkövek,
s ha kész piciny házam:
– Bácsi, gyere nézd meg!
már tipegek hozzád.*

*Bennem a költő még
alvó dundi gyermek,
de édes álmomból
fölriadok már, ha
Sírnak, énekelnek.*

1962. április

(A költő hagyatékából)

A nappal éjében, az éjszaka nappalában

*Fiatalon meghalni?
Nem, nem akartam fiatalon,
hatvanévesen és most félúton
a kilencven felé sem. Az öregséget
választom. A remegő térdeket,
a fél szemet, a szív reccsenéseit,
az elpattant szerelmet,
a libegést, a lépcsői megtántorodásokat.
Tegnap leguggoltam
egy kőért, nem tudtam
fölállni. Minden órában rosszabb
percek. Orvosok, tigrisek
az aggkor barasztosában! A holnap
ködös, a vér lüktet
még egy újabb tavaszért.
Volt idő, hogy a fákkal a
sorsomat is megbeszéltem. Ó
csikó-arcom, úszásom a Duna
egyik bínárosából a másikba!
Tarts ki, vén szikla, vállald
a repedések nyögéseit. Senki
sem szabta meg, meddig
fogódkodhatsz az ajtófélfába.
Még semmi nem dőlt el, hátha fekete
tücsökké váltan is énekelsz
mégis újabb őszöknek és őszöknek,
és a felbők gyorsabban menekülnek
a szél elől, ahogy a házad
ropogva-csattogva összeomlik.
Még van időm, mondom valakinek,
aki nem ellenségem,
nem testvérem, csak áll nyitott
szemmel a nappal éjében,
az éjszaka nappalában.*

Sej, dáré, dinaré

*Minden napom de kényes,
utam ér a végébe,
sej, dáré, dinaré,
dina, dina, dinaré!*

*Holnap csontom a ráké,
holnapután egy árké,
sej, dáré, dinaré,
dina, dina, dinaré!*

*Ha nem érzem, ki vagyok,
ha kioltják a lángot,
sej, dáré, dinaré,
dina, dina, dinaré!*

*A fejem ha bibádzik,
csak atomom tornáz itt,
sej, dáré, dinaré,
dina, dina, dinaré!*

*Vércse leszek, csicsörke,
ujabb nászok gyümölcse,
sej, dáré, dinaré,
dina, dina, dinaré!*

Nem is költő, sejhaj

*Nem jött föl a telibold,
nem jött föl a telibold
a nagy égre.
Csak én megyek egyedül,
csak én megyek egyedül
a sötétbe.*

*Csillag ragyog
kis pej lovam nyakán,
nem kantár,
nem is költő, sejhaj,
nem is költő, ki a
lányokhoz nem jár.*

S. CSOMA JÁNOS

„aki ivott az ég vizéből”

*Az ég vizéből inni kellett
Bella Istvánnak halni kellett
örökül öröklétét kapja
akinek elesett az apja
Akinek anyja eleven szülő
magzata úgy hull földre mint a kő
az ég vizéből inni kellett
álomra dőlni apa mellett
Bella Istvánnak halni kellett
álomra dőlni
álomba múlni
az ismeretlent megtanulni.*

Innen jövőbe

Nagy Gáspárnak

*Gáspárom!
Mi is ósálatok leszünk
ha kivet a löszfal
annyi év után
mit tudják azok
mik is voltunk egykor
de ismétlődik
minden újra tán
így ha újfent
lebúzódik a tenger
a felszáradó parlagföldeken
megjelenik valami furcsaság
s felmutatá az Úr
Íme az ember.*

Zézé

*Zézé a drága öregember
tűzből mentett begedű-tulaj
bogy vitte húzta vonszolta a terhet
naponta tépte száját fel a jaj
szemekkel kancát jó csődört igézett
de szerencse rá ritkán talált
és eltemetett minden jóbarátot
és megírta a nekrológokat
Aztán maga is –
Költő jó utat!*

Emlékező sorok

Berda Józsefhez

*Isteni bang
mely alatt születik
meghalod
ba eljut
füledig.*

Stimmung

*Tűnik édes kincsünk
szép Napunk
tükröz a tóban
összes csillagunk
boldkóros ebek
feljött boldatok
én lámpafénynél
Dantét olvasok.*

Kodály

*Szélcsendben, zúgó viharban
szólít immár szakadatlan,
fű közül, tavaszi lombból
üzenget a csillagokból.
Túl a semmin, a balálon,
lüktet, mint eleven áram,
csontot őrlő televényből
makacs bite ég felé tör.
Vejnemöjnen zengő húrján
gátakat-szakító hullám,
zsoltárokban, balladákban
tisza hangja zeng hibátlan,
tündököl mind fényesebben
égretárt gyermekszemekben,
s testi hiányát betöltvén,
megmarad, mi benne törvény.*

Henry Moore: Király és királyné

*ülnek a tájban
mozdulatlanul
súlyos kezük ölükbe ejtve
mögöttük dombok mezők
nézik a felbőnyájak vonulását
Nap Hold csillagok gyúltát hamvadását
hallgatják némán
lábuk előtt a víz
torlódó szerteporló hullámainak robaját
kerekre-koptatott
kavicsok ovál kagylók koccanását
párban örökké
szikár-meztelen testüket kitárva
szélnek hónak esőnek
szembefeszülve
az Idő meg-megújuló
lovasrohamaival
fejükön a korona rezdületlen
ülnek a tájban
fölmagasodva ősi
nyugalomban király királyné*

Tovább lobog

*Minket a szerelem balálra ítél,
vetkőztet csontig meztelenre.
Átvilágít rajtunk a védtelenség.
Elfogyunk lassan, egymást öelve.*

*Arcunk mögött a Nap tovább lobog.
Összeforrunk: két kápolna-virág.
Kinyújtott testtel, mint a szarvasok:
Holdig szökkennek fölöttünk a fák.*

(Köszöntjük a 70 éves költőt!)

INTERJÚ

Az emlékezés tava

Szász Imrével beszélget Albert Zsuzsa

Eötvös kollégista volt, a magyar szellemi élet legjavához tartoznak, akik egykor az Eötvös kollégium tagjai lehettek. Szerencséje volt, hogy az utolsó években sikerült még az Eötvös kollégium igazi arcát, igazi bangulatát megéreznie. Itt volt egy jelszó.

Keresztury Dezső, a kollégium akkori igazgatója találta ki, mindnyájan elfogadtuk : „Szabadon szolgál a szellem.”

Ott is függött híres könyvtárunk falán, kőbe kellene vésni. De mire valaki az Eötvös kollégiumba kerül, a diákélet alacsonyabb pályáját futja meg, amely ezúttal a kaposvári gimnázium volt. Oda persze a családból indul. Arról van szó, hogyan lett Szász Imréről Szász Imre? A család kaposvári, Szász Imre viszont Budapesten született.

Apám, noha budapesti volt, valamilyen oknál fogva az állattenyésztés iránt vonzódott. Az ő családját nem igazán ismertem, vagyonos család volt, és volt valamiféle birtoka, aminek az állattenyésztési részét a háború után rábízták. De apám feleségül vette anyámat, a későbbi Darnay Kálmán múzeum létrehozójának, igazgatójának, Darnay Kálmánnak a lányát, aki sümegi volt. És az én egész családi életem ehhez a Darnay családhoz kötődött, Sümeghez. Aztán a húszas évek végi gazdasági válság miatt apám hol ide, hol oda vetődött a munkakeresésben, végül aztán kikötöttünk Kaposváron. Ahol szintén voltak Darnay rokonok, tehát ha én arra gondolok, hogy családi kötődés, az teljes mértékben a Darnay család. Nagypámról utca is van elnevezve ma Sümegen. Amit összegyűjtött a múzeumnak – kivéve a Kisfaludy gyűjteményt, ami ott van Sümegen –, az lényegében nincs. Mert egy háború alatti döntés folytán átvitték az egész gyűjteményét ládákból a keszthelyi múzeumba, hogy ott egy Balaton-környéki múzeumot állítsanak fel, de a háború miatt már ki sem pakolták. Jöttek az oroszok, ládástul berakták a vonatba, elvitték, és Zalaegerszegen az egész vonatot szétbombázták. Ebből a gyűjteményből nem maradt meg, csak az a pár darab, amit itt lát, vagy a család rokonainál. Ami nagypámnak nem volt elég jó, vagy túl sok volt neki, s azt úgy odaadogatta a családnak.

Első regénye, a Szól a síp, 1953-ban jelent meg.

Móricz Zsigmondot beleimádva írtam a *Szól a síp*ot, azt hiszem, hogy történelem munkának nagyon tisztességes, jó munka volt, egyébként pedig egy Móricz Zsigmond imitáció, követés, a nekem akkori Íróistent próbáltam utánózni. Egyetlen egyet nyugodtan magam mellett mondhatok, hogy nagyon alaposan fölkészültem történelemszakként. Erre az Eötvös Kollégium volt a jó minta.

De már huszonkét éves korában könyvkiadói szerkesztő lett.

Könyvkiadói lektor és szerkesztő voltam, ezt nagyobb részt Keresztury Dezsőnek és a Franklin Könyvkiadó akkori vezetőjének, a kiváló művészettörté-

nész Zádor Annának köszönhettem. Kaptam munkákat és lektorálni valókat, hogy némi pénzt keressek a Kiadótól. Azelőtt nem voltak lektorok, vagy nagyon kevés lektor volt a kiadóknál, talán meg lehetek elégedve a munkámmal, amikor átszervezték és államosították a kiadókat, akkor odaraktak lektorokat, és engem fölvettek egyik lektornak a kiadóhoz, feltehetőleg Keresztury ajánlására. De Zádor Anna is, azt hiszem, hogy kedvelt és becsült. Ami irodalmi ajánlást, később, időnként, azt kell mondjam, valami cenzori munkát is jelentett, bármilyen szorongva gondolok is erre a részre. De kitűnő emberek, legalábbis mai szemmel mérve kitűnő emberek voltak akkor ezekben a lektori pozíciókban, mert a Franklin egyesült a Révayval, és ott olyan lektorok voltak, mint Csatlós János, aki aztán Svédországba ment, és ott nagyon sokat segített a magyar irodalmon, Domokos Mátyás, aki ma is roppant aktív, Réz Pál, Lator László, folytathatnám a névsort.

És az igazgató, Illés Endre.

Illés Endrét nem találta a Párt elég jónak, őt lerakták műszaki vezetőnek, előttünk óriási volt a tekintélye, hivatalos beleszólása nem volt az irodalmi döntésekbe, de a véleményét nagyon respektáltuk. Mindig kineveztek valakit, egy pártkatonát, egy nem nagyon jó író, vagy valakit a Kiadó élére, az volt az igazgató, Illés Endre hosszú ideig csak műszaki vezető volt, aztán később a lektorátus vezetője. Akkor már komoly beleszólása volt az irodalmi döntésekbe is, sokkal később, sok év múlva igazgatója is lett a Kiadónak.

Maga akkor írta a Vízparti kalauzt, a Horgászbottal írtam című kedves könyvét, Egy kutya történetét, a Basát, aztán gyerekregényeket. Ezek ötvenbat után jelentek meg. Ötvenbat miatt?

Igen, mert volt egy könyv, amit eltiltottak. És akkor aztán átváltottam ilyen ártalmatlan témákra.

Ez olyan történet, mint Fekete István „gyerekregényei”, meg Kormos, Weöres Sándor gyerek, illetve gyerekeknek való versei.

Sokan beleszorultak abba, hogy gyerekkönyveket írjanak, amelyeket sokkal kevésbé keményen ítélték meg, a szerzőjüket inkább eltűrték, noha nem szerették. Gyerekkönyveket könnyebb volt kiadni, ilyen az én horgász tárgyú könyveim egy része, kivéve a *Vízparti kalauzt*, amelyik szerintem több mint horgász könyv, valamilyen társadalomkép is. A *Vízparti kalauzt* azért írtam, mert más könyvem nem jelenhetett meg. Írni szerettem volna, ezt megengedték.

A Szól a sípra mindjárt kapott József Attila díjat 1954-ben, de jellemző, hogy legközelebb '88-ban. Közben semmi.

De azt kell mondanom, hogy a József Attila díjat, egyszerűen gyermeteg hiúságból, nem vettem át, mert közölték velem, hogy magasabb fokú díjat kapok. S aztán ott ültem, fölolvassa az első kategóriát, amire mondták, hogy jelölt vagyok, aztán nem voltam benne, a második kategóriát, ott se voltam, és mielőtt harmadik kategória névsor elkezdődött volna – ez a Fészek klubban volt –, fölálltam az asztaltól, elmentem és nem vettem át. Meg kell mondanom, hogy ez gyermeteg sértődés volt, de akkor még gratuláltak is, hogy nekem van bátorságom ezt tenni, holott egyszerűen csak egy hülye, sértődékeny, hiú kölyök voltam.

Amikor 1969-ben megjelent a Gyertek este kilencre című regénye, nagy port vert föl, botrány is volt körülötte. Ez annak a nemzedéknek erkölcsrajza, ame-

lyik nagy illúziókkal indult, aztán beleszorították egy olyan magatartásformába, ami szabadságnak látszott, közben a szabadság elvesztését jelentette.

Az igazság az, hogy én ezt tíz évvel korábban írtam, és tíz évvel korábban letiltották. Valami olyan varázsszóval – ez akkor a varázsszó volt –, hogy „egzisztencialista” szemlélet. Amit, minthogy én filozófiailag szégyenletesen műveletlen vagyok, nem tudtam felfogni, valahogy én azt a világot próbáltam ebben ábrázolni, amit ismerni véltem. Sok volt nekem, hogy ezt a könyvet letiltották, és akkor, legalábbis szépíróként, meg is bénultam egy darabig. Tíz évvel később aztán engedélyezték, akkor már nem volt nagy ügy, majdnem nyájasan írtak róla, de hát akkor már más volt a világ, mint mikor megírtam.

Tudniillik, amikor keletkezett, a napi életből való személyes, néha alig fölmérhető kivonulás regénye, ami az ötvenhatos forradalom bukása után az értelmiséget elfogta, hogy nem politizáltak, de a drámák belül, magánéletben növekedtek, folytatódtak, szertelenedtek. Egy olyan társadalmi érintkezési forma alakult ki az én tapasztalataim szerint a középosztályban '56 után, ami közvetlenül előtte nem létezett. Nekem nagy sokk volt, hogy nem jelenhettem meg, aztán amikor megjelent, olyan nyájasan vállon veregettek.

Ebben az időben rengeteget cigarettáztak az írók, meg mások is. Sokan ezért haltak meg korán. Ivás, szerelmi szabadosság, ez volt a szabadság egyetlen kiélési formája.

Így van. Pontosan erről van szó. Holott én talán ennyire elvontan nem mértem föl, hogy miről írok, én arról írtam, amit tapasztaltam a világban. És ezt semmiféle ideológiával semmiféle kapcsolatba nem hoztam.

Említette, hogy szépírói működése egy darabig megtorpant, akkor ezért többet fordított? Nekünk a családommal nagy élményünk volt a Moby Dick. Ez a fordítás talán az elvesztett ötvenhatos küzdelem kifejezése lehetett.

A fordítás egy ideig, közvetlenül '56 előtt, és aztán sokáig '56 után is, egyrészt megélhetési kényszer volt, de másrészt, azt kell mondanom, hogy irodalom megvalósítási pótcselekvés. Ami ma nem nagyon történik meg, hogy megjelenik valakinek a fordítása, mondjuk bármilyen fordítás, ami nagyon jó, és akkor a fél baráti kör rohan és gratulál hozzá. Az akkoriban teljesen köznapi dolog volt. Tehát ha megjelent mondjuk egy fordítás, hogy mást ne mondjak, a Kiadó vezetőjének, aki szintén nem nagyon publikált, Illés Endrének Stendhal fordítása, vagy bárkié, akkor azt elolvastuk, odamentünk hozzá, leültünk és úgy beszéltünk róla, mintha ő maga írta volna. Tehát ez irodalmi pótcselekvés volt, amely egyébként nagyon jó fordítási hagyományt hozott létre. A *Moby Dick* irodalmi vállalkozás volt, a nehézségét, a stílárú hajlatait megpróbálni visszaadni, remélem, hogy sikerült, és örülök, hogy megcsinálhattam.

Nagylélegzetű munka. Nemcsak azért, mert tengerről szól, hanem egy elbatározásról, hogy Abah kapitány bosszút akar állni azon a fehérbálnán, amely miatt elvesztette a fél lábát. Ennek a harcnak a gyönyörűsége, keménysége és eszeveszett szenvedélye a veszteség keserűsége minket fejezett ki, az ötvenhat utáni években.

Valamilyen megszállott odaadás ez a harc egy jó vagy rossz cél miatt. Tele van a világ, illetve a természet, illetve az emberi természet filozófiai ábrázolásá-

val, ilyen vagy olyan formában. Tehát sokszor majdnem játékos, máskor rettenetesen drámai formában. Ez a legszokatlanabb regény – megközelítését, a mondanivalóját, majdnem azt kell mondanom: filozófiai tartalmát tekintve –, amit én valaha is fordítottam. Nem egyszerűen drámai, majdnem azt kell mondanom, hogy transzcendentális filozófia.

Voltaképpen romantikus mű a Moby Dick, romantikának mondják azt is, amikor valaki a természetbe visszavonul. Még akkor is, ha szociográfiát ír, társadalmi mondanivalóját is kiéli benne.

Ez a vadászati szociográfia már egy későbbi dolog. Magam nem vadásztam, de annyit jártam vadászokkal, és annyit hallottam róla, hogy úgy láttam, ez a különleges világ, ami a vadászat, ez a „rezervátum”, nagyon erősen tükrözi a magyar társadalom feudális, diktatórikus berendezkedését. Annyi mindent hallottam, annyian meséltek róla, hogy úgy éreztem, nagyon fontos volna valami módon megírni. S akkor nekiláttam anyagot gyűjteni. Sok összeütközésem volt a kiadásával kapcsolatban, mert hiszen személyi érdekeket érintettem, itt majdnem feudális kivételezettség is jelentkezett.

Ez a Párt kivételezettsége volt.

A Párt és a különböző helyi párt nagyságok központi párt nagyságok kivételezettsége, rengeteg emberrel elolvastatták, mikor először megengedték, hogy kinyomtaszák, akkor leállították kinyomtatás közben, és még ki kellett húzni különböző részeket. Azok a kiadói emberek, akik a nyomdával kapcsolatban voltak, barátok voltak, tehát megszerezték az eredeti levonatot – meg is van egy kötetben összegyűjtve –, amiből később muszáj volt, kihúzni ezt, azt, am azt, hogy egyáltalán megjelenjék. A megjelenés elképesztő szertartás volt. Annak az évnek a karácsonyán, mikor kész lett a könyv, Illés Endre behívatott, átnyújtott egy példányt nekem, hogy ez megjelent, de forgalomba nem fog kerülni, csak a Pártkongresszus után. A Pártkongresszus márciusban volt. Ezt az egy példányt adom neked, a többit elzárom páncélszekrénybe, ami itt van a kiadónál, És nem is került forgalomba nyilván azért, mert a Párton belül ez is egy érv lett volna a kicsit elnézőbb, Aczél-féle politikai magatartással szemben a keményebb, talán a Biszku Bélával fémjelzett politika számára. Tehát ha megjelenik a Pártkongresszus előtt, akkor a némileg enyhébb, megengedőbb pártvonalat támadási felület érte volna, hogy lám, ilyen könyveket engedtek ki! Ez a kongresszus márciusban volt, és május végén engedték a könyveket a könyvesboltba. Akkor is meghúzva, tehát nem abban az állapotában, ahogy kiszedték, nekem van egy példányom nyomdai levonatokból, amiben benne van nagyjában az egész eredeti.

A '87-es Ménesi út volt a másik nagy siker. Nemcsak politikai, dokumentatív jellege miatt, hanem találgatások voltak, egy riporternő botrányosnak tartott szerelmi jelenetei miatt is, amiről azt hiszem, mégsem volt öncélú.

Először is a regényt arra tudtam igazán fölépíteni. Nem akartam egy történelmi, oknyomozó regényt írni, hanem megmaradt benyomásokat, az életre tett hatásokat utólag felidézni. És erre egy szerelmi kapcsolat, mint tudjuk, elmesélésképpen, érzelmileg nagyon alkalmas lehet, mert hiszen ott van meg az intimitás, ott nyílik meg az, aki a szerelmi kapcsolatban van, olyan témákban is, amelyek nem tartoznak közvetlenül a szerelmi kapcsolathoz. Ebben a

regényben magyar szerzőként először – mert külföldön ez már ment –, belementem a szerelem részletes fizikai leírásába, amiért sokan kárhoztattak, de hála Istennek, kaptam dicséretet is érte.

Ménesi út (részlet)

Talán 48-ban a mind erősebb kommunista frakció akkor vagy Kardost, vagy Nagy Andrást akarta elnökké választani; a kollégium számbelileg nagyobb része, még azok is, akik egyébként kedvelték a jelöltet, sok mindenben együttműködtek a kommunista frakcióval, úgy érezték, hogy kötelességük védekezni e kívülről gerjesztett, s a kollégium szabad szellemével ellenkező nyomással szemben. Így hát szabályos összeesküvésben olyan jelöltet kerestek, aki politikailag nem kihívó, akinek megválasztását nem lehet nyílt politikai skandalummá, nyílt ellenforradalmi indulatok megnyilvánulásává felfújni, s aki mégis távol áll a frakcióktól, s megválasztották a legfelszegebb, leginkább a szaktárgyainak élő filoszt, az általánosan elismert képességű klasszikus filológust, nyelvészt, Vekerdi Jóskát. Burcsa nem volt ott a választáson, később érkezett, talán hangversenyéről, s amikor belépett az ebédlőbe, az egész kollégium gonoszkodó hajlama fellobbant egy láthatatlan szikrától, s mindenki ordítani kezdett: „Éljen! Éljen! Maga az elnök.” Burcsa odament a zongorához, megfordult, rákönyökölt és elmosolyodott – boldogan? diadalmasan? hatalomra szomjasan? – nem tudom: ez a vörös szakállas arc óhatatlanul a súlyosabb jelzőket vonzza. Azután már nem is tudom, mi történt, a kollégium röhögött, talán lególyázta az akkori negyedéves Burcsát....Vekerdi nagyon hamar, talán már másnap lemondott, akkora nyomás nehezedett rá. Utána a kollégium engedelmesen megválasztotta Nagy Andrást. Ha nem vagyok olyan apolitikus számár, már akkor érezhettem volna, hogy ez a kollégium vége, most recscent meg először a szellemi szabadság épületváza a lezúduló politikai lavina alatt. Pedig ez még Keresztury idejében történt, ő mesélte annak idején, hogy másnap behívatta Révai, és Révaitól épp akkor jött ki a frakció négy vagy öt tagja, amikor odaért.

Említette az előbb, hogy kellett az a keret, beszélgetések szerelem közben. Későbbi könyvei is voltaképpen ilyen keretes elbeszéléseknek foghatók fel. Amelyek ezután következtek, tulajdonképpen kisregény méretűek, a Megyek, ha elbocsátasz, a Sahriár éjszakái, Az emlékezés tava. Stilisztikailag nagyon érdekes valamennyi. Nekem feltűnt Szász Imre nyelvi tudatossága: azt a bétéknapi kultúrált értelmiségi nyelvet alkalmazza, amit nyilván ő maga is, meg a hozzá tartozók is használnak. Ugyanakkor jellemezni nagyon erősen tud, jó megfigyelő, jó leíró, egyébként nagyon szeretem a leírásait. Vajon elgondolja, hogy nekem kedvem van valamit írásban ábrázolni, vagy ennek is van szerkezeti funkciója? Hogy nyelviileg akar jellemezni, nyilvánvaló, és nagyon jó.

Valóban akarok jellemezni, és borzasztó sokat dolgozom rajta. Tehát én ötször átjavítok mindent. Nem hinném, hogy beképzelt író vagyok, de két dologban biztosan – már mostan a hagyományos regényírás mértékét mérve, és nem a modern „szövegírást mértékét” –, két dologban biztosan jó vagyok: jól szer-

kesztem a könyveimet, sok munkával, és a magyar nyelvi képességem, hogy úgy mondjam, nem rossz.

Elég hosszú ideig volt a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztője, utána a Magyar Szemle főmunkatársa, az „És” olvasószerkesztője, aztán az Új Tükör főmunkatársa. Miért ment egyik helyről a másikra?

A Szépirodalmi-tól azért mentem át a Magyar Szemléhez, mert a Szépirodalminál nekem jutott az a nagyon megtisztelő feladat, hogy a kiadott klasszikusokat – akkor még nem volt a magyar szövegkritikai irodalom ennyire kifejlett, mint amennyire most – azokat én szerkeszsem, természetesen külső szerkesztő bevonásával. Nyolcvanszor olvastam el Adyt és harmincszor Tóth Árpádot, s nem tudtam már igazán odafigyelni, egyre több hibát csináltam, egyre rosszabb szerkesztő voltam, és gondoltam, hogy ezt a nagyon megtisztelő feladatot fel kell adnom, különben a gépiességbe teljesen behülyülök.

S akkor átmentem a Magyar Szemléhez, az egy kis propaganda lapocska volt, sokkal kényelmesebb, nem kellett sokat dolgozni, amit nem bántam, mert lusta disznó vagyok. És aztán váratlanul, egyik nap áthívtak az Élet és Irodalomhoz olvasószerkesztőnek, majd onnan az Új Tükörhöz. Ezek már sokkal komolyabb munkák voltak. Érdekesek, izgalmasak, megint visszakerültem valahogy az irodalmi életbe.

A Szépirodalmi Kiadóban milyen társadalmi élet alakult ki; más írókkal, idősebb írókkal milyen kapcsolatba került?

Ezek a dolgok a Kiadó egyes lektoraitól, és egyes lektorainak a barátkozási képességeitől függtek. Azt kell mondanom, hogy én nem szerepeltem fényesen, sokkal szorosabb kapcsolatok alakultak ki mondjuk Réz Pali vagy Domokos Matyi, és az oda bejáró Grandpierre Emil körül, aki egyébként még kolléga is volt. Mikor először megalakult a Szépirodalmi Könyvkiadó, és hetenként legalább egyszer volt lenni, az akkor Hungária, vagy New-York kávéházban egy irodalmi asztal, ahova a legkiválóbb szerzők és lektorok lementek. Tehát ott volt Vas István és Zelk Zoltán és lement Réz Pali, Kormos István és még sokan mások. Én részben nem éreztem elég jónak magamat, hogy ide le merjek menni, nem is nagyon hívtak, részben pedig, minthogy én tartottam el a családomat, fukar is voltam, és nem tudtam volna kifizetni egy ebédet, tehát én ide nem jártam le. De a szobába, ahol ketten voltunk együtt Réz Pállal, ő miatta nagyon sokan jártak be. Dumálni, snóblizni, beszélgetni, Kormostól Csurka Istvánig, és még sok más embert említhetnék. Én a partvonalon voltam, tehát, hogy történetesen abban a szobában voltam, ezért lehettem velük valami kapcsolatban. Nekem a kapcsolatépítési készségem nem volt sohasem elég jó. Zelk, ha találkozott velünk, Lízzel, a feleségemmel, és velem bárhol, mindig odajött, játszott, bolondozott, kedveskedett, nagyon szeretetre méltó volt.

Lízzel beszél, második feleségéről, aki angol. Maga angol szakos, amerikai ösztöndíja is volt. Az életében, a gondolkodásában, abban, amit csinál, mit jelentett ez a kapcsolat? Mondjuk, az életében egy házasságot is jelentett.

Az életemben egy házasságot is jelentett, és, ...hogy is mondjam, határozott gondolkodásmód átalakítását is. Líz nagyon szorosan fölépült bő családi kapcsolatban, sok testvérrel élt, és ennek megvoltak a magatartásformái, a kedélye. Ebben nem voltak drámák, önpusztításra vágyó hajlamok, mint az én csalá-

domban, bár sose lett belőle önpusztítás, de néha föl-föl lobbant. Ez kiegyensúlyozott, nyájas, udvarias, kedvességgel és jóindulattal teli család volt, és Líz fokozatosan megpróbálta, amennyire egyáltalán lehetett, átplántálni belém, nem azért, mert ez volt a cél, hanem ez volt a természetes. Ez segített közelebb jutni főleg az angol, kisebb részben az amerikai kultúrához, irodalomhoz, mert ő ahhoz állt közel.

Nem emigrált '56 után. Nagyon jól ismerte azt a „dolce vitá”-t, ami itt '56 után keletkezett, amiről már beszélünk. Az angol irodalomba, az angol művészetbe, az angol társadalomba való átlépés, úgy, hogy mégis itthon maradt, valamilyen sziget képezését jelenthette.

Igen. És pláne, hogy ott a középosztálynak, közép-középosztálynak – mert az angol középosztály más ügy, mint a magyar középosztály, tisztes jómód, de nem nagyon gazdagok –, ennek volt egy olyan magatartásformája, amihez muszáj volt alkalmazkodni. S hadd mondjam el, hogy örömmel alkalmazkodtam, bár nekem szokatlan volt, tehát nem voltak ezek a nagy fellobbanások – amik nálunk, nemcsak az én családomban, hanem környezetemben, ismerősök között jöttek –, és a világot valahogy kedvesebbnek látták, mint ahogy mi láttuk, mint-hogy Líz ebben nevelkedett, az ő személyes hatásával is errefele indított el.

Lírikusra valló indulatai vannak. Írt-e verseket valamikor?

Iszonyú rossz verseket publikáltak is egyet-kettőt, hála Isten, nem többet, mert szégyellni valóan rosszak. De igen, igen.

A modern regényben a mese is lényeges, de lehet annak filozófiai töltése, filozófiai sugallata.

Nálam legalábbis gondolkodásbeli sugallata van, és lehet, hogy ez nem elég filozofikus, de hadd mondjam el, hogy én inkább az angol-amerikai regényírás hagyományain nőttem fel, ahol még a ma is publikáló szerzők olyan regényt írnak, amely regényként, cselekményként olvasható, és nem szöveg. Nem szöveget írnak. Van egy-két amerikai író, aki szöveget ír, és nagyon jó, de ott nem az a divat, ami a franciáknál, a németeknél, és nálunk pedig ömlesztve jön, hadd mondjam egyébként, hogy kiváló képességű szerzőktől. Én ehhez a másikhöz vonzódok, vagy erre vagyok képes inkább, és most már én persze nem is tudok váltani, ha akarnék se, de nem is akarok.

Én azt gondolom, hogy amit bozzáadott a magyar irodalomboz, abban újat adott. Abban megcsinálta, amit képes volt csinálni ebből a korból, nagyon érzékenyen, életszerűen, bátor is volt, okos is volt, és feltérképezett egy olyan területet, ami új volt, amit kellően megismert. És ez azt hiszem, elég.

Ilyen kedves dicséretet soha életemben nem kaptam, és soha életemben nem is fogok kapni. Egy könyvemem érzem életemben abszolút sikernek, ez a *Vízparti kalauz*, ami véletlen folytán akkor fiatal képzőművészek kezébe került, elolvasták, tetszett nekik, e könyv folytán összebarátkoztam Swáby Lajossal, Melokkó Miklóssal, Rácz Edittel, Fekete Tamással, és ezek a barátságok a mai napig tartanak, lazábban, szorosabban. Ha ilyen embereket hozhatott nekem egy könyv, amelyről én nem gondoltam, hogy ennyire odafigyelnek, akkor az a könyv egy élet sikere. *Az emlékezés tavában* amit leírok a szobrászatról, Rácz Edit mondta el, hogy is csinálja, azt Edit nemcsak elmondta, hanem kétszer is átolvasta és kijavította, hogy ne írjak valami olyat, ami egyáltalán

nem stimmel. Mert előfordul, hogy szándékosan nem tartom magam a való-sághoz, és valamiben kilépek, itt azonban nem ez volt, valahogy úgy éreztem, hogy tisztességtelen, ha én csak úgy halványan ismerve próbálok leírni valamit. Tehát azt kértem ebben az esetben Rácz Edittől, hogy apró részletekben ...van egy húsz oldalas följegyzésem, amiben a hibákat kijavította.

Az emlékezés tava (részlet)

Jobb szeretek ilyen úton járni, mint autópályán – mondta Olimpia. – Sze-mélyesebb, meghittebb. És gyarlóbb – tette hozzá, mikor a kocsi áthuppant egy feltüremkedett aszfalthullámon. – Vagy öt éve ránk jött a csavaroghatnék Miklóssal, az akkori szeretőmmel, és elindultunk. Épp ezen az úton. Ott – mutatott előre – lekanyarodtunk egy mellékútra és eljutottunk...No de majd meglátod. Furcsa, hogy neked épp errefele kell keresned a családfádat. A gyö-kereidet. Az ősi törzset. A vérvonalat. A tibeti rokonságodat és a mongol hordá-
idat. Zeuszt és a többi mitológiai csirkefogót. Sok hülyeséget beszélek? Hát persze. Mert izgalmas, mert az ember a lábjegyzeteiben él, ha a főművet nem ő írta, és ez az egész irtó nagy hülyeség, és utállak is, meg szeretlek is érte.

Már a mellékúton mentek.

Errefelé jöttünk. Kora tavasz lehetett, az út mentén a platánsor levelei már kezdtek kihajtani. Sehol semmi, csak az út meg a platánfák. A főút elkanyaro-dott jobbra, de a platánfasorok mentek tovább egyenesen, s köztük egy kes-keny mellékút, az aszfalt darabokra töredezett már rajta, akkora lyukakat kerül-gettünk, mint egy halastó. Aztán pár száz méterre egyenesen előttünk meglát-tuk azt a lerobbant vidéki kastélyt, a portikusz töredezett oszlopaival, a két szárnyal, amelyek olyanok voltak tényleg, mint két szárny, egy sebesült madár szétrogyant szárnyai és az út szélén jobbra egy rozsdás tábla: MAGÁNTÉRÜ-LET. IDEGENEKNEK BELÉPNI TILOS. Kihúztam a kocsit az út szélére, fél kerék-
kel egy gazos, arasznyi mélységű árokba. Kiszálltunk. Bementünk, sehol egy lélek. Szép épület lehetett valamikor, az ablakok földig értek, de csak a felső részük volt igazán ablak, azokból is hiányzott az üveg többnyire. Minden sárga volt, az ablakok kerete egy kicsit élénkebb sárga, tudod, monarchiasárga – de honnan is tudnád, milyen a monarchiasárga? Látszott, hogy előkelő család háza lehetett valamikor. Az ütött-kopott ajtó zárva volt. Oldalt kerültünk, ott is volt egy nagy ajtó, félig nyitva állt, benéztünk, aztán bementünk. A szép udvarház belseje birkaakol volt. Bűz, szétszórt szalma, kétoldalt karámok közé szorított koszos birkák, rendetlenség, mocsok. És sehol egy lélek.”

Az idősebb írók közül kikhez vonzódott?

Borzasztóan tiszteltem Németh Lászlót, természetesen Grandpierre Emilt, akinek szobatársa is voltam a Szépirodalmi Kiadónál, aki sok bölcs tanácsot adott nekem az életről. Nagyon tiszteltem, de szorongva és távolságtartással Illés End-rét. Németh Lászlóval ha futólagosan is, de családi kapcsolatom is volt.

*Németh László legidősebb lánya volt Szász Imre első felesége nagyon rö-
vid ideig. Az író iránti tisztelet?..*

Egyszerűen nagyon szép, nagyon kedves, nagyon okos lány volt. Aztán bor-zasztón tiszteltem, ugyan nagyon távolból, mert ritkán volt módom egyáltalán

látni, Illyés Gyulát. Illyés Gyula olyan volt nekem, mint egy fejedelem. Meg akikkel még találkoztam, főleg a legkedvesebb, legbölcsőbb, legokosabb nő révén, akit életemben valaha is láttam, Sárközi Márta révén, aki a Válasz szerkesztője volt, Sárközi György özvegye, Molnár Ferenc lánya, akinél szelleme-sebb, okosabb, a nehézséget és a bajokat annyi iróniával és könnyedséggel tűrő embert én sose láttam még.

Úgy emlékszem, Tatay Sándorhoz lejárt Badacsonyba.

De ezt a tarokkozásnak köszönhetem, mert Tatay Sándor tarokkozott, és még néhányan tarokkoztunk, az irodalmi világban nem olyan sokan, tehát ez egy összetartó, öt-hat tagból álló társaság volt, Pesten is, és egy évben egyszer nyáron lent Tataynál tarokkoztunk. Tarokk partner volt Csatlós János, Vargha Balázs, a Móra Könyvkiadó irodalmi vezetője, Kovács Miklós, aki jó tarokkozó volt, Tatay, szegény Fazekas László, aki hamar meghalt.

Azzal kezdtük, hogy „Szabadon szolgál a szellem”, végül is ezek az évek, amelyeket végigéltünk, nem ebben a jegyben teltek. Nagyon nehéz volt végigélni.

Ez az Eötvös kollégiumi jelszó volt, és az Eötvös kollégium megszűnt. 49-ben, nem szolgált szabadon a szellem. Nem szolgálhatott, ki-ki próbált valamit a maga módján elbújtatni, tudatosan némi megalkuvással, semmi megalkuvással, ez írói karaktertől, bátorságtól, sok mindentől függött.

Hogy érzi magát most? Ezekben az években, amikor megmozdult azért az állóvíz.

Meg kell mondanom, hogy főleg a nagy háborúságok miatt, amik folynak, nem nagyon boldogan. Én egy vitatkozó, de kevésbé háborús társadalomra számítottam. Mint írónak, erről nekem ma már sok mondanivalóm nincs, mert nem élek benne.

Szász Imre tulajdonképpen nem korán, de sok mindent megkapott az élettől.

Igen, de közben amiben végig hibáztatom magamat, az, hogy nem volt bennem küzdőképesség vagy szívósság, ezt sportpályafutásom mutatja leginkább. Engem föl-felveztek nyolc éves koromban Kaposváron, ahonnan Csík, az Olimpiai bajnok származott, és Lengyel is, hogy ez a gyerek magától egy csodaúszó. És át is adtak Lengyelnek, aki tanított úszni, és meg is tanított jól úszni. S akkor indultam Kaposváron, mint kis gimnazista versenyeken, és ötven méteren még úgy, ahogy nyeregettem. De mikor a száz méterre került sor, tehát nagyobb lettem, akkor a hetven-hetvenöt méternél, addig vezettem, elkezdett fájni, nem kaptam levegőt, és akkor azt mondtam, hogy mi a francnak gyötröm én magamat, és nem nyertem meg a versenyt. Nem voltam hajlandó szenvedni, gyötrődni a sikerért. És azt hiszem, ez az egész pályafutásomat is jellemzi, hogy amíg viszonylag könnyebben megy, addig próbálom csinálni, néha boldogan és néha sikeresen is, de akkor, mikor aztán igazán bele kell menni, szenvedni, elakadó lélegzettel, hörögve, bizonytalanul, csak küzdve, küzdve, akkor én föladam, leveszem a sapkámat, kiúszom a partra, és nézelődöm.

(Elhangzott 2002. szeptember 20-án, a Bartók Rádióban)

KÖSZÖNTÉS

NÉMETH ISTVÁN PÉTER

Kihullt lapok egy olvasónaplóból

I.

2004 tavaszán még élt édesapám. Néki 73 egész nyár jutott, meg egy júniusi hónap. Márciusban az utolsó műtétje után kézhez kapta a régi gimnáziumi osztálytársának, Czigány Györgynek a *Huszonnégy vers...* című könyvét, ugyanis gyermekkorában Győrött a költő osztálytársa volt:

*Németh Árpádnak
régi-régi szeretettel, sok jó-
kívánsággal Révfaluból és
a Rózsadombról –*

Czigány Gyuri

2005 nyarán már nem élt édesapám, s számomra – Fodor András szavaival – gazdátlan ingtak a fények a tapolcai Malom-tavon, de a partján ott ülhettem Erikával és Gyurival, fagylaltot ettünk, ismétlem: nyár volt, s egy fotó is készült a Batsányi utcában. A felvételen Gyuri és jómagam, Erika exponálta a képet. 2006 könyvhetén zuhogott az eső, s az Írószövetség székházában ott voltunk együtt: Gyuri, Erika, Ildikó lányuk, édesanyám s én, sok barát, az írotársak közül N. Pál Jóska és Léka Géza, a tapolcaiak: Cs. Varga Jancsi és Szalóky Tibor, akiknek édesapám volt az ötvenes évek második felében az osztályfőnökük. Czigány Györgyről írott tanulmányaimat adta ki a Hungarovox Kiadó, Kaiser László műhelye. A könyv címe *Kalitkám is madár* lett, Gyuri ötlete volt. Sajnos az idézet, amelyből vétetett, lemaradt a kiadvány elejéről. (Az *Antifóna* utolsó strófája így hangzik, itt a *80 nyár* 78. oldalán is: *Nézése megvilágít / s nyílik szájként a zár / A ketrecekre átcsap / Kalitkám is madár.*)

Ám annak a fél évtizede napvilágot látott tanulmánykötetemnek a hátsó borítóján ott szerepelt Erika Tapolcán rólunk készített fényképe. 2007-ben és 2008-ban e-maileket váltottam Czigány Györggyel, Gyurival, s amíg a Bartók Rádió reggeli műsorát vezette, többször beolvasta verseimet, aminél szélesebb nyilvánosságra aligha vágyhat az a vidéken élő, ráadásul visszahúzó-dó alkatú költőke, aki éppen voltam és vagyok. Erika halálhírére döbbenet fogadtam, annál is inkább, mert ha lebeghetett szemem előtt szép példa házasságra, családi körre, azt édesapámék generációjából Gyuri és Erika adta nekem. (Erikának akkoriban arra is volt gondja, hogy nekem egybecsomagolja egy súlyos pakkba a régebbi bakelit-lemezeket: ritka zenéket és fölvételeket Mozart, Liszt Ferenc művein át Illyés Gyula versmondásáig.)

A költő, férj és családapa gyászát, alig fölmérhető veszteségét leghívebben talán a *80 nyár* kötet *Haiku helyett* című verse érzékelteti:

*Istenem, milyen féltékeny vagy!
És elveszed mind, amit adtál.
Hogy végre csak Téged*

Szeresselek.

2009. március 15-én kaptam a következő villámpostát. (A hagyományos levelet, képeslapokat féltve őrzöm az úgynevezett füstkorszakból, ám az azt követő infokorszakban (amikor töltőtollal talán csak búsás szerződéseket írnak alá már) rengeteg üzenetet veszítettem a szoftverek és a hardverek meghibásodásaiból. Mindenesetre a következő sorokat megőrizte a vincseszter:

*Drága István! Nem tudom, megkaptad-e március 6-án írt drótposta sora-
imat? Most olvastam Papp Árpádról szóló remek írásodat, remélem jól vagy,
jól vagytok. Bánatomban befogadtam egy két éves gyönyörű, kedves kan
vizslát. De olyan mozgásigénye van, hogy azt én 78 évesen nem győzöm. Úgy
látszik szabad kertből szökött el, egy ismerősöm mentette meg az autópá-
lyán a veszedelmektől. Most zárt kertet és jó gazdát keresünk neki. Pórá-
zon nagyon nebez sétáltatni. Beoltattam, féreg elleni tablettát, kullancs elle-
ni védelmet is kapott, s van személyi igazolványa. Csak a múltja ismeretlen.
Nekünk meg a jövőnk, de engem ez már alig foglalkoztat: ami van rutin-lét
egyik napról a másikra. Szeretettel ölel: Cz.Gyuri*

Valóban féltékeny tud lenni a Jóisten? Vagy csupán nagyon szép, érzékletes gnómát olvashattam az apám-lehetne költőtől, amely azzal a kockázattal jár, hogy csak emberi erővel illetve esendőséggel tudunk a titkosértelmű létezés dolgairól? Bárhogyné legyen, a vizsla-kutyát megmentő szándék a szeretet pótcselekvése lehetett ahhoz képest, ami a költővel ezek után történt, hiszen a Valaki Nagy Ismeretlen Úr, akinek vendégei vagyunk, nemhogy kisajátította volna a teremtmény szeretetét, hanem – a zsolttárok szavával élve – megújította a költő ifjúságát is, hogy szeretete másik ember szeretetében sokasodva is folytatódjon.

Tavaly már ezt írtam az e-mailemben: *Vigyázzatok egymásra Erikával, mégha Buda és Tolna messze is van egymástól! Gyönyörűek a Hozzá írott verseid!*

2010 augusztusában ott lehettem Zamárdiban Czigány György és Simon Erika esküvőjén. Az eljövendő életrajzi vagy irodalmi lexikonokban majd két Erika nevű feleség fog állani a Czigány Györgyről írott szócikkekben. Számomra a Balaton párája-fénye attól csodás, hogy az alakokat megkettőzi. Czigány György verseiben a történet ellenkező irányú. A két Erika alakja leheletfinoman egybe-tűnik. Zavarba ejtő, ahogy nem tudom szétválasztani, mert nem is kell talán, a **még** és a **már** pillanatait a versbeli **most**-ban. Kire gondolt a költő, amikor vágyódott, vajon kire, amikor erőteljesebben kérlelt az *E-mail* című versének első és utolsó sorában (99. p.)?

Haza szeretnék menni hozzád...

...Erika,

baza akarok menni hozzád.

Pedig ha valaki, a szerző tudja (?), de az olvasó számára nem a pillanat igazsága a fontos. Hiszen Jézus óta nem paradoxon, hogy a holt él.

S a költő ezt e lebegtetéssel adja tudtunkra, nem véletlenül tartja a befogadót bizonytalanságban. Hiszen éppen ettől nem két-séges, hogy a szerelem és a hűség nevében beszél, amikor mindkét archoz ragaszkodik. *Zárófogadás* című prózájában is ezt hangsúlyozta és hangsúlyozza:

„...erkölcsi tétje van bánatunknak, hűségünk éltetője az akaratlan feledéssel való szembeszegülés.”(42. p.)

Erikának „sorolható előképei” (55. p.) vannak, de nem lehet utóképe, mivel – Tandori Dezső szavával – ő a Másikunk. Erika van. És Erika.

A költőnek versével, ám a hűség életformájával is csak jótállnia szabad mindkét szerelemért. Az egyetlen és oszthatatlan Szeretet nevében. S gondolnánk, akkor már határozottabb kontúrokkal is megrajzolhatja a most-fiatal kedvese, társa alakját, már amennyire határozottabb kontúrokkal rajzolni lehet egy impresszionista, majdnem Chagall-i szürrealizmusba hajló dalban. Még ott sem teszi, nem teheti. A túlcorduló, nem is csak e földre való gazdagságból néki kijutó ajándékot eleve csak valamiféle számítások nélküli ártatlansággal lehet elfogadnia. Amikor fénymaszkot kap az ember az édeni ragyogásban, s ezért – nem pedig szeméremből – a másik arcvonásait sem láthatja. A költőnek többé nem kell a rutin-lét visszacsavart lángjának hüppögése. A *Kék perc*-re gondolok (85. p.):

*Nem bánom, ha az ördög elvisz,
kamasz nyolcvan nyár bord oda,
hol fodrozódik végtelen víz
s köröttünk csapdos mosolya.*

*Lebet a pillantás ott bárszém
szikrázás és friss szín az égen.
Szalmakalapban lenge lány néz:
nem tudtam, hogy a feleségem.*

Nyilván az élet dolgaiban ezer olyan nehézség adódik, amely nem hasonlít egyetlen, viszonylag gördülékenyebb mondatokból álló verseskönyv-recenzióhoz. Onnan is sejtem, hogy a korkülönbség költeményei is megtalálhatók a *80 nyár* oldalain. Jókai Mór, Kodály Zoltán és Keresztury Dezső kötött idősebb korában házasságot fiatal kedvessel. Czigány György a kötet *Rétegek* című ciklusába – korábban egyetlen hosszabb költeményét – négy önálló verset épített bele az ószövegségi történetről: Zsuzsannáról és a vénekről. A „kis Zsuzsi” alakja, akit az idősebb férfiak mind-mind bámulnak s szerelemmel körülrajongnak, nem csupán a Szentírásban bukkan föl, hanem a magyar történelemben is. A szomorú és hazatérésre nem gondolható rodostói száműzöttek, köztük Mikes Kelemen, tekintenek így az egyetlen fiatal Zsuzsannára... Czigány György első szépprózáirónktól idéz *Tíz mondatában*:

„Édes néném, amég élünk, addig csak magunkban hordozzuk a természetet, és az oldalcsontunkat csak kell szeretnünk, vagy akarjuk vagy sem.”

Czigány György *És a vének*, (*Metro-Zsuzsanna*), (*Hajnal-Zsuzsanna*) és (*Vének imája*) címekkel látja el a 2006-ban, a *Hála* című kötetében megjelent Zsuzsanna-versének négy darabját. (88-91. p.) Verseiből nem „kajáni” tekintetek szegeződnek a fiatal lány testére, hanem egy harmadik évezredben élő, a szerelmet túlsó partra is átvinni akaró, a másikat féltő-szerető férfi személyisége rajzolódik az olvasó elé.

2010 októberében, amikor csillagászati értelemben is fogyott a fény, s nyilván csak vágyhattunk napon sütkezéren Ottlik Géza hevületével, egy melankolikusabb, szomorúbb szépségű évszakban a következő e-mailt kaptam a költőtől. Erre hagyatkozom, hiszen filológiai adalék is, miként látott munkához, hogyan terítette maga elé, s miképpen választotta ki életművéből azt a legújabb kötetnyi szöveget, amely egyszerre reprezentálja költői félévszázadát, no meg jelenét, legeslegújabb életszakaszát:

...Mi is megvagyunk, kicsit józanabb, szorongóbb lélekkel, mint a nyári ragyogásban, de azért örülünk életünknek. 80 nyár címen készül kötetem a jövő évre (könyvhét) afféle visszapillantó, több műfajú kötet..

Ölelünk barátsággal: Gyuri és Erika

II.

A 2009-es Könyvhétre megjelent kötet százhusz oldalas önéletrajzi prózából és a hozzá toldott huszonegy versből állt. E *Zárófogadás* című szöveg egy olyan filmhez hasonlítható, amit rendezője eddigi alkotásainak legemlékezetesebb képkockáiból vágott össze. Bizonytalán készültek már ilyesféle egyszerre retrospektív és igen személyes hangú összegzések. (A költő második verseskötetében, a *Hazát*-ban alkalmazta először ezt a mesterségbeli fogást.) Czigány György élete filmje akkor ott a World Trade Center összeomló tornyainak katasztrófista képével ért véget. Azaz nem egészen, mert a hasonlóságot mégsem találta megfelelőnek a költő a 48 emelet és a 48 együtt töltött esztendő tragikus végkifejlete között. Nemhogy metaforát, de még hasonlatot sem alkotott. De érzékeltette:

„A mi 48 emeletünk, esztendőnk tizenhét napja bangtalanul, némafilm csendjében, tehetetlen gyöngédséggel omlott össze. Se por, se füst, csak eltemetve hirtelen első és utolsó szavak, édes és keserű indulatok, álmaink szégyene, szorongásaink, megizzadt tenyerünk hirtelen húsa, idegen s ezerszer látott tájak látomásai, a nyüzsgő arcok napfényének foltjai, a hó és a bőség, a betonfalak közt felbukkant virág is, gyereksírás, nevetés, imádság.”

Az idézett szöveg és pár oldalas előzménye, valamint a próza további négy bekezdése a végéig önállóan is helyt kapott, szintén *Zárófogadás* címmel a *80 nyár* íveinek első fertályában. Ami két esztendeje a befejezéshez, a könyv végéhez állt közelebb, az most a kezdethez, az iniciáléjához tartozik inkább. A *80 nyár* beköszöntő verse a *Dallamok* címet viseli, szövege megegyezik a 2004-ben a tíz új madrigál között megjelent *Dallamaink* című költeménnyel. Valóságos költői névjegy, hiszen a zenei motívumokra épített vers Czigány Györgynek a muzsikával egybeforrt lényét, a *Music de habitien*-t is elénk tárja.

Az új verseskötetnek – mondanom sem kell – igen tudatos kompozíciójával állunk szemben. A szövegszerző motívumok közül a befogadó nem is tudja

maradéktalanul megnevezni az összet, azért kísérletet tesz itt néhány olyan oszlop és pillér megnevezésére, amelyre Czigány György a mostani versépítményét emelte. Legszenbetűnőbbek számomra az idő és a tér koordinátái. Mint valami matematikai képlet-sort egy álmodott érettségin megpróbálok hát levezetni. (A valóságban persze mind Czigány Györgynek, mind e sorok írójának meggyűlt a baja azzal a logikával, amely diákkorunkban is tantárgyként egészen nélkülözte a lírát :-). Bármennyire is szeretnék valami biztos megoldási képletet kapni a szerzőtől, talán föl is hívhatnám telefonon, hogy Arany Jánosian ő is így gondolta-e vagy csak a fene, nem teszem, magam szeretném az összefüggéseket, ha lehet, filozófusként egzakt mód meglátni.

Czigány György idő-élményéről a legkönnyebb biztosat mondanom. Elég, ha a verscímeke hallgatok, s máris eligazítanak annak tekintetében, hogy a végtelennek tűnő idő-folyamat milyen egységekkel strukturálva mutatja nekünk a költő. Maradva a metaforánál, mintha az idő folyójának a forrásától a deltatárgulatáig vezetné a szemünk Czigány György.

A kötet első ciklusának harmadik költeménye egy pillanatot ragad meg (*Radnóti-pillanat*).

A pillanat után a perc következik:

*Megnézed, mennyi az idő. Mintha
egy perccel ezelőtt
többet mutatott volna.
Irgalmatlan bizakodás részt venni
az idő múlásában. (10. p.)*

S lám, e zárószakasz (amely nem kicsit a költő metafizikáról vallott ars poeticája is egyben) egy olyan költeményben szerepel, amelynek címe: *Hány óra?*

Az *Órák, szívek* című költemény is még innen van, az első ciklusban a kötet második vers-fejezete előtt kapott helyet a kötetben, igaz, itt az óra nem mértékegység, hanem kronométer értelemben jelenik meg, de mégis fontosnak tartom jelezni, hiszen azt üzeni, hogy Czigány György idő-ars poeticája érvényesnek tartja magára nézve Bergson szubjektív-időről szóló törvényét :

*...ennek az órának már
nem kell járnia. Hadd mutassa
búsággal az eljövendőket,
mértvén már más időt,
amelyre nincs szavunk. (15. p.)*

Azzal, hogy Czigány György könyvének lineáris olvasásakor pillanatról, percről és óráról fogalmat alkothattunk, tán gyermeki logikával is várhatjuk, hogy legalább 12 vagy 24 óra fölvilantása következik a további oldalakon.

S lón! A második ciklus címe: *Fél nap nyár*. Bizony, tucatszor nagyobb időszakasz az óránál. S hogy nem lehet, hogy az én értelmezésem erőszakoskodik, arra az a bizonyítékom, hogy Czigány György ezt a fejezet-címet egy régebbi kötetének fejezet-címéből vette, ám egy az egyben mégsem írhatta a *80 nyár*

második versfüzérének élére. A *Fények a vízen* című Czigány-kötet 1995-ben jelent meg, s abban található az a versekből álló tömb, amelynek címe: *Fél perc nyár*. (2000-ben *Fél perc nyár* címmel a költőnek válogatott verseskönyve is napvilágot látott Miskolcon.) Már az 1995-ös kötet *Fél perc nyár* című fejezetében ott sorakoznak azok a versek, amelyeket Czigány György most, a legújabb kötet *Fél nap nyár* – tömbjébe beépített: *Egy fűszál, Abogy, Nyár-novella, Ezüst madarak* és a *Parkban...* A költő nem hagyta meg tehát az évszakidőből, a nyárból eredetileg kivágott félpercnit, a harminc másodpercnit, hanem a huszonnégyszeresére tágította. S ez lehet, hogy ösztönös művelete volt? Meglehet. De inkább tudatos. Mindenesetre: nem véletlen! Így növelődik meg bennünk az idő értéke, megfizethetetlen drágasága, a pillanat és a percé, hogy azt már csak órák, fél napok vagy akár évszakok érzékeltethetik, mert csodálatukra 80 nyár és 80 év sem volna elég. Talán csak ha örök nyár lehetne? Ahol már a nyár nem is évszak, hanem a szeretett lényvel való el nem múló együttlét (*Megint nyár?* 102. p.).

Czigány György új könyvének, a *80 nyárnak* létezik egy kigöngyölhető térképe is. Ez a fajta költői geográfia sem most keletkezett, hanem az elmúlt fél évszázad verseiből rajzolódott ki. Magyarhon szépségeit, a hazai tájakat látjuk viszont a költeményekben: kukoricatáblákat, Győr városát, ahol a költő számára „mindég nyár van”, Szigliget szívét a buszmegállóval, Szadát egy leanderrel, a műutakat mint aszfaltfolyókat. A nagyvilágból inkább csak föl-fölvillan egy helyszín: a Krím-félsziget, a szentföldi Emmaus, Rodostó, ám összesen sincsenek annyian ezek a helynevek, mint ahányszor Czigány György a Trieszti öbölről és Duinóról ír. (Őrök egy tíz esztendővel ezelőtti névjegykártyát a költőtől, azon még vállalkozásának neve is *Duino 96 Bt.*)

Czigány György szerelmes földrajzában a Nullás kilométerkövet, a tájak fővárosát csak az első olvasatban nehéz kijelölni. Azt is hihetnénk, hogy nem tudjuk megállapítani, hiszen egyik fontos öregségről-öregedésről írott versének tanúsága szerint az a „*Falu úszik a tengeren*”, úgy szeli az idő-tenger habjait, mint Kormos István képzelt szigete, a Gulácsytól elhódított álomi terület, Nakonxipán: „*Faluját lánykori nevén / hívom, már messze jár szegény: árbo-ca volt, templomtorony csak, / barangjai hiába szólnak: / falu úszik a tengeren. / Partja emlékét sem lelem, / mert nincs és nem is volt akkor. / Csak betven éven át kamaszkor.*” (33. p.)

Szerencsére, mint a kikötőben a hajókat, biztos vers-mondatok láncolódnak Czigány György kötetében világának közepéhez. Nem hagyják, hogy elsodródjon a költő mondandója attól az origótól, amit a Trieszti öböl és az ottani Duinó jelent. Mert hogy a legtöbbet hordozza: a világ és a létezés legteljesebb birtokbavételét. Ezért a helynévvel egybeforrott két klasszikus alkotó személye, maga Rilke és Ottlik szavatol. Az osztrák lírikus, a *Duinói elégiák* írója és a másik katonai iskolás növendék, Ottlik Géza a remekműveikkel. Ottlik Gézát személyes barátság is fűzte Czigány Györgyhez, egyik levelének facsimiléje ott található a *80 nyár* záró ciklusának 192. oldalán. Czigány György már a 12. oldalon ír a Trieszti öbölről, s tíz mondatából 8 Rilkéről, a befejező 2 pedig Ottlikről szól. A következő oldalon, a 13.-on, régi vers szerepel: *A duinói bolt bezár...* (A tizedik sorában: *tenger és platán meg Erika-virág*. Czigány György

látta is, Ottlik csak elképzeld! A *80 nyár* első felében még egy tízmondatos lírai próza szól Duinóról:

„*Félálom nyugalom, mezíten mennyország, tart a gyerekkor: nincs vége víznek, nyárnak - nincs széle a létezésnek, mind a szíve közepében égünk.*” (39. p.) A *80 nyár* második felében, a kötet versein túl, amikor már a prózában megvallott emlékek kivezetnek minket a költő saját szavaival elmondhatókból, még egyszer megidéződik Duinó, de már a Duna korszón, mégpedig egy 1985-ös rádiófelvétel kapcsán, amelyben Ottlik idézte Czigány György duinói versét... (154. p.).

III.

((Summázás helyett – valami a kötetcímről))

Czigány György vers- és kötetcímei gyakran tartalmaznak számneveket. Ha azok nem, hát az alcímek. Csak egy csokrot hadd állítsak össze belőlük a *80 nyár* bibliográfiája alapján:

Lacrimosa – 12 vers

Három gyertya

Ima – tizenkét vers Borsos Miklós rajzaival

Fél perc a nyár

Álmat, gyöngye leánykát (60 vers)

Huszonnégy vers négy tükörben – hat-hat költemény olasz, német, francia és angol nyelvű műfordítással

Tizedek (Ötszázötven mondat, tíz új madrigál)

Hála – 101 vers

Elsüllyedt katedrális – tizenkét vers olaszul

80 nyár – Vers, próza és echo: visszapillantás az elmúlt fél évszázadra

A kisebb regiszterből azonnál kitűnik, hogy a legtöbbször a három szám, s ennek többszöröse fordul elő. A Szentháromságra utal önmagában is e mennyiség-megnevezés, vagy az ősi magyar kultúrában, mint meseszám. Mindenképpen a számmisztika tárgykörében is vizsgálható, ahogy négyszerese kiadja az evangélisták és a kereszt derékszögeinek a számát... Biztosan mások és már magam is beszéltem erről. 3, 6, 12, 24... Tökéletes számsor.

Ám az időtartamot érzékeltető jelzős szerkezetekben is beszédesen helyet foglalnak a számok. Czigány György 1981-ben megjelent könyvcímének mozart-i tanúsága szerint a költő csak a derű óráit számolja. Míg 2000-ben fél percnyi-nek érezte a nyarat, 2011-ben már *80 nyárról* beszél, mindről egyszerre, amiket csak átélt. Nem oly nehéz Rilke és Nagy Gáspár költészetének igen szép képeire gondolnunk megint: nagy nyár volt, örök nyár vagy nagy nyár lesz. Igen, egyetlen nagy nyár, amibe csalogat minket az új Czigány György verseskönyv kulcsa is komplementer színeivel: a sárga-narancs-piros borítón álló kék betűvel. *80 nyár*.

A számok kivétel nélkül arra is mutatnak, hogy minden misztikumuktól még innen a maguk konkrétságában egy leltárkészítő költő lelkiállapotára utalnak.

József Attila óta szinte minden költő a létezés számbavételén dolgozik, hogy talán majd elmondhassa: kész a leltár. (Esterházy Péter szerint a mennyei ro-vancs, amit egy kozmikus őrmester tart.) De addig is! Kívánjuk, hogy Czigány György minél tovább számlálja a létezés szép értékeit.

((Post scriptum))

2011 májusában munkahelyem, a tapolcai könyvtár és beteg édesanyám mellett megritkultak azok az órák, amelyeket az irodalomra tudtam fordítani. A villámpostából kinyitott levelek közül azonban egyik e-mailben érkezett kérésre, kérdésre, ha másodjára is, de igent mondtam:

Drága Pista! Június 3-án pénteken 17 órakor a kaposvári könyvtárban tart számomra könyvbemutatót a Berzsenyi Társaság. (A Szent István Társulat kiadványa ez: 80 nyár – május közepe előtt megjelenik.) Ismert helyzetekben, nem tudom lehetséges-e, hogy e kaposvári délutánon beszélgetőtársam legyél? Mi kocsi-val mennénk, s az előadás után a megfelelő vasútállomásig szívesen utaztatnánk. (Fonyódd?) Kb. 19.30-ra odaérhetünk...

Sok szeretettel gondolunk rád, ölelünk: Gyuri és Erika

A *80 nyár* című kötet ajándék-példányát úgy csuktam be, hogy jól van, hiszen akkor már tényleg újra nyár lesz, s ott legalább majd megint együtt fényképez le bennünket Erika.

Otthon a munkában

Mák Ferenc köszöntése

Mák Ferenc, aki most átveszi a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság díját, annak idején: két évtizede a következő címet írta első könyve fölé: *A magam iskolája – A hontalanság esszéi*. A tanulmánykötet szellemi stratégiáját megjelölő kettős cím mindenképpen sokatmondó volt, nemcsak a kötet szerzőjének önmagáról kialakított képét jelölte meg, hanem egy sajátos szellemi helyzetet is: a vajdasági magyar írástudó szellemi helyzetét a jugoszláv államszövetség végnapjaiban. Valóban, az akkor már nem is annyira fiatal, hiszen az „emberélet útjának” feléhez érkezett írástudó a maga személyes iskolájának tartotta azt a munkát, amely által az őt körülvevő nagyobb közösség: a délvidéki magyar nemzeti közösség műveltségét birtokába vette, múltjához, hagyományaihoz, szellemi értékeihez és lelkeségéhez közel férközhetett. És ezt a nem kevés erőfeszítést, nem egyszer személyes áldozatvállalást kívánó szerepet valóban a „hontalanság” időszakában kellett betöltenie. Midőn a régi Jugoszlávia felbomlását kísérő (és okozó) kismemzeti nacionalizmusok erőpróbája közepette az ott élő nagyjából félmillió magyarnak mindinkább rá kellett döbbsennie arra, hogy a többségi népek hatalmi törekvései és erőre kapó kollektív mítoszai ellenében bizony mindenképpen kiszolgáltatott sorsa jutott. Néhány esztendővel korábban még a Tito által alapított és működtetett állam még talán el tudta hitetni a kisebbségi magyarsággal, hogy a jogegyenlőség birtokában él a délszláv állam többi népe között, ezt az illúziót azonban lerombolták azok a háborús események, lerombolta az az általánosan megnyilvánuló nemzeti türelmetlenség, lerombolták azok az elszabaduló sovíniszta indulatok, amelyek nemcsak a szövetségi rendszer államalapító nemzeteinek együttműködését tették tönkre, korlátozták és veszélyeztetették a kisebbségi közösségek kultúráját és nemzeti identitását is.

Ennek a történelmi válságnak a mélyén kellett Mák Ferencnek tájékozódnia, munkásságát felépítenie. Az az életút, amelyet a mögöttünk maradt huszadik század utolsó évtizedeiben bejárt, egészen más volt, mint az előtte járó nemzedék életútja, amely viszonylag békés és biztató körülmények között indult, többnyire az újvidéki egyetem magyar katedrája körül, s vezetett el a vajdasági magyar kultúra műhelyeibe: egyetemi intézetekbe, folyóirat-szerkesztőségekbe, könyvkiadókba. Az előtte járóknak még hinni lehetett a nyugalmas építkezésnek abban az életformájában, amely a hatvanas években kiteljesedő magyar kulturális intézményrendszer jótékony eredménye volt, Mák Ferenc és társai előtt ezt az utat (mondhatnám: az „újvidéki utat”) már jórészt elzárták a politikai események. Ünnepezt barátunk egy bácskai kisvárosban, a Tisza közeli Óbecsén született és tanult, és mint annyian a délvidéki magyar szellemi élet munkásai közül, az újvidéki egyetem magyar tanszékén szerzett diplomát, szülővárosában lett magyartanár, majd az újvidéki Magyar Szó, később a szabadkai Városi Könyvtár munkatársa. 1989-ben Magyarországra költözött, a kecskeméti *Forrás* című irodalmi és kulturális folyóirat szerkesztőségének tagja. 1992 után a Határon Túli Magyarok Hivatalának tisztviselője, majd visszatérve szülőföldjére az *Aracs* című művelődés- és helytörténeti folyóirat szerkesztője lett.

Aracs románkori romtemploma a mögöttünk álló évtizedekben a délvidéki magyar történelemnek és kultúrának mintegy a jelképe lett. A múltat, ahogy a templomot, romba döntötték a történelem viharos eseményei, mindazonáltal mint figyelmeztető, helytállásra intő erő, az aracsi rom, a maga szimbolikus jelentőségével, ma is a délvidéki magyarság egyik fontos szellemi erőforrása. A bácskai-délvidéki-vajdasági magyarságnak igen súlyos történelmi terheket kellett hordoznia: a történelem romboló hatalmára és a megmaradás érdekében vállalt erőfeszítésekre egyszerre figyelmeztet a mitikus aurát kapó aracsi templomrom. Valójában ezt az „aracsi tanítást” fejezi ki Mák Ferenc munkássága is. Irodalomtörténeti tanulmányaira, publicisztikai írásaira és mindenekelőtt a közelmúltban a közönség elé került hatalmas könyvészeti művére gondolok – ez utóbbi a délvidéki magyarság életéről, múltjáról, művelődéséről ad igen gazdag képet. Hosszú évek szorgalmas gyűjtő és rendszerező munkája áll mögötte, nem lehet vitás, hogy szerzője ezzel a munkájával írta be nevét nemcsak a délvidéki, hanem az egyetemes magyar művelődés történetébe.

A neves erdélyi író, szociográfus és művelődéstörténész: Beke György annak idején (közel két évtizede) „*Rejtőzködő öntudat*” címmel méltatta Mák Ferenc munkásságát. Valóban, az általa elvégzett munkában tulajdonképpen egy „rejtőzködő”: minden magamutogatást messze elkerülő tudós egyéniség és közéleti férfiú nyilatkozik meg előttünk, aki sohasem arra törekedett, hogy látványos gesztusokkal hívja fel magára a figyelmet, ellenkezőleg, mindig meghúzódott a magára vállalt feladat és az imponálóan gazdag eredmény mögött. Otthonára ugyanis sohasem a sikerben, mindig az áldozatos munkában talált. Most, hogy a Berzsényi Társaság elismerését átveheti, vetüljön fény személyes érdemeire: imponáló munkabíráására, átfogó szemléletére, gazdag tudományos eredményeire. Társaságunk nevében barátsággal köszöntöm Mák Ferencet, kívánok neki további nagy vállalkozásokat, emberpróbáló tudományos erőfeszítéseket és természetesen sikereket.

EMLÉKEZÉS

P O M O G Á T S B É L A

Küzdelem és megbékélés

Jankovich Ferenc költészetéről

Jankovich Ferenc első verseskönyvének címlapján két, ha tetszik, jelképes értelműnek tekinthető szó olvasható: *Kenyérszegés* és *Párizs*. Egy falusi otthosságot sejtető címet és a francia főváros modern költői képzeteket idéző nevét. E kettős jellel indult költői útja. Különös indulás, habár nem példa nélkül való: a haza és a nagyvilág egymáshoz kapcsolása költészetünk legjobb hagyományait követi. Talán csak az a szokatlan, hogy a versek, melyek minden metaforájukkal és ütemükkel a dunántúli világhoz kapcsolódnak, éppen a Szajna-parti fővárosban jelentek meg. Jankovichot ugyanis minden gyermekkori élménye a dunántúli faluhoz és tájhoz fűzte: a fehérvári szülőházhoz, a sárpentelei otthonhoz, a Fejér megyei dombokhoz és a Balaton villogó színeire. Sorsa mégis messzire csábította: az Eötvös Kollégiumba, a párizsi École Normale Supérieure-be, végül a budapesti Zeneakadémiára. A francia fővárosba nyílt szívvel, tárt lélekkel érkezett; verseit és emlékeit vitte magával: ezért kerülhetett első könyve éppen Párizsban sajtó alá.

Pannónia és Párizs között rövid az út. Jankovich szűkebb hazája az a Dunántúl, ahol még a rómaiak adtak nevet a városoknak, és a parasztházak tornáca a román boltívek emlékeit őrzi. A pécsi Janus Pannonius óta a hazai latinság otthona ez a táj, fiai-neveltjei ösztöneikben hoznak valamit a latin józanságból és derűből; vándoréveik során pedig általában a francia vagy az olasz földet keresik fel. Jankovich is így jutott el Párizsba, a kiváló nyelvtudósnak, az Eötvös Kollégium legendás igazgatójának: Gombocz Zoltánnak a segítségével. Az illetékesek természetességével érkezett meg, magatartásában, érdeklődésében és költői törekvéseiben viszont továbbra is a dunántúli falu fia maradt. A hírneves – a modern francia irodalomban szinte mitikus dicsfényvel övezett – rue d’Ulm-i palotában a Balaton, a Bakony és a Vértes vidékeit idézgette, verseiben a boulevardokon, a meghitt cafékban szénaillatos alkonyokra, akácokra és présházakra emlékezett. Így születtek első versei az otthon iránti nosztalgiából, fiatalos életörömből; kicsit e más, e különös francia világból való menekülésből, kicsit városias érzékenységből. Intonációjuk, szellemiségük a modern bukolikát követte.

A francia és a magyar hagyomány, a két nemzet népdalkultúrája is szerencsés ötvözetet alkotott. A kevesek közé tartozott, akik a két költői réteget – a népit és a modernet – mintegy természetes módon tudták egyesíteni. A népköltészeti hagyományt modern költő módjára vette birtokába, azt tanulta meg tőle, amit Németh László a népi poétika legszebb látványának: „a képzelet párdrucgrásainak” nevezett. Vagyis a metaforák frissességét, sejtelmességét, a

hasonlatok ívében testet öltő képzelőerőt. Képzeletéből gyengédségre és zord erőre egyaránt futotta, de meg tudta szólaltatni a nyers realizmus hangját is. És mivel a zenében is otthonosan mozgott – már említettem, hogy a Zeneakadémián tanult egy időben, énekesnek készült, később zenei folyóiratot szerkesztett -, kivételes muzikalitással tudta érzékeltetni a magyar vers zenei lehetőségeit.

Az idill derűt kínált, mégis hamarosan megsemmisült a történelem fokozódó csapásai nyomán. Már az első versek gondtalan nyugalma is megbontották a paraszti környezetben szerzett keserű tapasztalatok. Jankovichot gyorsan üldözőbe vette a kor, egyelőre a társtalanság gondjaival. Szinte a jelzőkön is lemérhető a kiábrándulás: a korábbi „elvarázsolt, járatlan utak” varázsfosztottan „kietlen utakká” váltak a *Barangoló* című vers tanúsága szerint. A természet és a csend bukolikus bővölete szertefoszlott, a költőnek csalódással kellett szétnéznie az eddig elkerült kietlen valóságban. Lassanként elutasította a táj meghitt varázslatát, már nem a dombok arányos mértanát szemlélte, nem a Balaton színváltozásait leste, hanem a tájban élő emberek sorsán háborodott fel. Mint értő kritikusa, Halász Gábor írta róla: „Békére áhítozik, de nem kerüli a harcot, a kor kihívását elfogadja. A harcban mégsem esküszik fel zsoldosnak, nem jelszavakat kiált, hanem a maga lázbaborult igéit.” E „lázbaborult igék” először éppen az idill közegeiből hangzottak fel: az *Ének a dombok között* úgy indult, mint valami balatoni bukolika, hogy aztán a lázadás és az átok súlyosabb szavaira váltson át.

A költő lázadt, háborgott, közben a világ már robbanni készült. A harmincas évek második fele sorra harcba és helytállásra szólította az idill, a természet és a szerelem korábbi igézetzeit. A kor már nem tűrte a félrevonulást, állásfoglalásra kényszerítette azokat is, akik hajlamaikat követve a béke énekesei szerettek volna lenni. A közelgő háború egyre jobban rávetette árnyékát Európára, a Dunántúl szelíd dombjaira is. Jankovichot ugyancsak megsuhintotta a közelgő vihar. A fojtó évek szorításában, miként annyian a népi mozgalom hívei közül, ő is a nemzethalál látomásának végső pesszimizmusáig jutott. Kölcsey és Vörösmarty kétségbeesését idézte fel, *Október* című versében az ország s a nép közeli pusztulásán kesergett: „Halódó nép, a lába már hideg. / Verejtéke sem kell már senkinek. / Kimúlt a nyár, közelg a szent idő: / országos ősz – országos temető.”

A veszély nöttével a politikai állásfoglalásban, a közéleti költészetben találta meg feladatait. Párizs megejtő varázsából, Pannónia idilljéből végképp megtért egy jóval sivárabb, terhesebb, de feladatokat kínáló, hivatást adó köznapi valóságba: a kor és az ország dolgai közé. Élete így kapott célt és értelmet; a küzdelem és a napi feladatok helytállást igénylő feszültsége végül a bizalmat is életre tudta kelteni. A korszak reprezentatív, összefoglaló értelmű verse: a *Szántód partjainál* ezért fogalmazhatta meg józan reménykedéssel a küldetés és a költői sors végső foglatát: „De ébredsz már, s tán megvajúdsz, Világ... / Visszajöttem, szép Újszülött, heves / könnyek között lelkem takarni rád: / ki már közelgesz csúf anyajelek / között, téged hív s téged fél bután / a kín – s a dölly; a dac s a rémület – / Holnapra talán megszületsz, Hazám!”

Találkozva a történelemmel sötétebbé, egyszersmind tartalmasabbá vált költészete – a magyar költészet tanulságai szerint mindig is a közéleti felelős-

ségvállalás, a súlyos nemzeti tapasztalatok kényszere folytán vállalt küzdelem szabta meg a költői szó tartalmasságát és erejét. Ez a történelmi és közösségi ihlet alakította Jankovich Ferenc költői útját a háború éveiben, majd 1945 után, midőn az országos újrakezdsés biztató élményeivel találkozott. Ezeknek az élményeknek a lenyomatát mutatja a háború utáni magyar költészet egyik leginkább népszerű verse, a „népi kollégiumok” akkoriban oly sokszor felhangzó, majd 1948 után jórészt elfelejtett indulója: „Sej, a mi lobogónkat / fényes szelek fújják, / sej, az van arra írva. / Éljen a Szabadság! / Sej, szellők, fényes szellők, / fujjátok, fujjátok – / holnapra megforgatjuk / az egész világot.”

A költőnek ezután hosszú időre vissza kellett vonulnia. A rákosista önkényuralom éveiben „persona non grata” lett. 1948 és 1954 között nem jelent meg verseskötete. Igaz, ekkor sem hallgatott, magányában a paraszti közösség, a szülőföld és az emlékek megtartó erejéhez folyamodott. Miként Anteus, a mitológia félistene, a földtől, ő az egyszerű emberekkel őrzött kapcsolatoktól nyerte vissza küzdeni tudását és erejét. Verseiben a szülőföldet, a családot kereste fel ismét, beléjük fogódzott, költészetét e megtartó élményekből építette tovább. A szülőföld vezette el a történelemhez is. A Balaton-mellék csupa várrom, csupa történelmi emlékeztető. Jankovich gyermekkorától jól ismerte e történelmi emlékeket, Thury György, Zrínyi Miklós harcait, a dombokat koszorúzó romok történetét. Visszatérve a szülőföld ölelésébe, a hősi múlt emlékeire, mondáira figyelt.

Valójában még egyszer adatott számára alkalom arra, hogy versben köszöntse a történelmet: az ötvenhatos magyar forradalom napjaiban. Ekkor írta *Forradalom* című versét, ez a *Rendületlenül* címet viselő röplapon jelent meg a következő megjegyzés kíséretében: „A verset október 25-én, csütörtökön éjjel, ágyúdörgés közben írtam és diktáltam is le az Írószövetség kérésére, azzal a közös reménnyel, hogy az Irodalmi Újság péntekre tervezett számában jelenik meg.” Egy nemzet reményeiben osztozott ekkor, s néhány hét elteltével osztoznia kellett a nemzet csalódásaiban is.

A következő évtizedek már a bölcs meditáció időszakát hozták. A költő sorra vette azokat a vallató kérdéseket, amelyeket a múlt idő és a múlt időn töprengő lélek felvetett. Az emberiség jövőjét, amelyet nem egyszer szorongva szemlélte, végül is a küzdelem eredményességének reményében tudta áttekinteni. Sorsának és tennivalóinak vizsgálata bölcs nyugalommal zárult: megérintette a „kozmosziszony”, megérintették azok a félelmetes gondolatok, amelyeket a modern természettudomány és természetfilozófia, illetve az atomháborús fenyegetettség árnyékában élő emberiség általános szorongása okozott. A szorongató érzést végül is bölcsességgé békítette józansága és elemi életszeretete. A szorongás és a remény, a szenvedés és az öröm nyugalommá, méltósággá vált az önismeret és az eszmélkedés egy magasabb szintjén. Ez a nyugalom öltött testet verseinek ellentétes szólamokat szimfonikus egységbe szervező benső rendjében, erről a nyugalomról beszélt a mesterség értelmét, az alkotás, a munka humánus értékét hirdető költeményeiben. Költői munkásságát (ahogy Arany Jánostól Illyés Gyuláig annyi magyar költőt) a léleknek ez a megbékélése zárta le.

A Berzsenyi-díjas Pávai Gyula halálára

(1939. január 17–2011. április 8.)

Halála mindenkit megrendített, hiszen reménnyel hozta őt orvos fia Marosvásárhelyről a debreceni kórházba, ahol nagyszerű orvosgárda küzdött érte az utolsó pillanatig. „*Szent Lajos király bídja*” az éjjeli órák váratlan pillanatában azonban leszakadt, s a miértekre a választ már nem itt a földön kell keresnünk.

Hűséges embere volt – ahogy önéletrajzi kisregényének címében önmagát meghatározta: „*A tanító bácsi*” – a magyar múltnak, még azokban az időkben is, amikor a megfélemlítés szándékával, lakásában tartott házkutatások után, a nap különböző óráiban bevitték őt oda, ahonnan nem mindenki térhetett haza. Egyenes ember maradt minden időben, szókimondó, ezért az anyagi világ örök veszteseként élte le az életét.

Szellemi ember volt feleségével együtt, héroszi dolgokra volt képes: tanításban, írásban, újságszerkesztésben, színjátékmozgalom vezetőjeként, múlt-örzésében, szavak nélküli magyarságában.

Nem vallotta magát aradinak, jóllehet a város valamennyi épületét, irodalmi emléket, történelmi eseményét mélyen ismerte. Ficzay Dénes örökét folytatta. Amint a rendszerváltozás után lehetősége nyílt, újra megszervezte az Aradi Kölcsey Egyesületet (amely a történelmi Magyarország első Kölcsey-egyesülete volt), megindította annak „Fecskés-könyvek” sorozatát, amelyből 20 kötet látott napvilágot. Nem volt ez egyszerű dolog, a kiadás költségeinek előteremtéséhez olykor saját (kevéské) anyagi forrását is fel kellett használnia. (Haragszik is érte most bizonyára odaát, hogy ezt leírtam, mert ilyen dolgokban szemérmes ember volt nagyon.) Fecskés-köteteinek egy része olyan forrásai az aradi múltnak, amelyek nélküle elvesztek, megsemmisültek volna.

Hogy a Kölcsey Egyesület népszerűsítő hatását kifejttesse, művelődéstörténeti sorozatához magyarországi előadók sorát (is) vendégül látta kis panellakásában: Lázár Ervint, Agh Istvánt, Fecske András művészeti író, Czigány Györgyöt, Cs. Varga Istvánt és Szelestei Nagy László irodalomtörténészeket ... és folytathatnánk a sort, ki mindenki élvezhette a „jó háziasszony” és férje vendégszeretetét. Tanári pályája befejezésével engedhetett az írás gyönyörűségének. Kötetei fájdalmas emlékezetet hagynak az olvasóban a szociográfiai igényt sem nélkülöző, szegény pályakezdő tanítói sorsok megidézésével („Tanító bácsi”, „Tanár néni”).

A Berzsenyi-díjnak nagyon örült. Megtiszteltetés volt számára, hogy az anyországiak egy része megismerte és elismerte munkáját.

Utóbbi három évben Marosvásárhelyre költözött, hogy unokái és fia közelében lehessen, de írásait továbbra is az aradi, temesvári lapokban olvashatták a művelődéstörténetet, irodalmat szeretők. Halála előtt lett volna éppen új könyvének bemutatója. Színtelenebb lett a partiumi világ nélküle, mint ahogy elárultabbak a „Mesélő aradi házak”, az „Aradi híres emberek”, a környékbeli temetők.

Emberi tisztességét jó volt megismerni! Nyugodj békében, Gyula!